

T.C.

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI

DERSİM'DE EĞİTİM
(1848-1908)

Yüksek Lisans Tezi

Alırıza ÖZDEMİR

Danışman

Doç. Dr. ABDULKADİR GÜL

Erzincan 2015

TEZ BİLDİRİMİ

Dersim’de Eğitim (1848-1908) isimli yüksek lisans tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

ALİRIZA ÖZDEMİR

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu alışma, İlköğretim Anabilim Dalının Sosyal Bilgiler Eğitim Bilim Dalında jürimiz tarafından **Yüksek Lisans** Tezi olarak Kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri

DOÇ. DR. ABDULKADİR GÜL

Jüri

DOÇ. DR. ÜMİT KILIÇ

Jüri

YRD. DOÇ. DR. SAMET ALTINBİLEK

DERSİM'DE EĞİTİM (1848-1908)

Alırıza ÖZDEMİR

Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

İlköğretim Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Kasım 2015

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdulkadir GÜL

ÖZET

Osmanlı'nın son dönemi merkezi iktidar, Dersim Sancağı'nda büyük bir imar ve inşaa faaliyeti içerisine girmiştir. Bu durum yalnızca Dersim'e yönelik bir politika olmayıp, imparatorluk genelindeki gayretlerin bir yansımasıdır. Bu imar ve inşaa faaliyetlerinin önemli bir ayağını da eğitim ve kurumları oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Dersim bölgesi coğrafi açıdan merkezi idarenin sağlıklı oluşturulup, işletileceği bir mntıka değildir. Merkezi iktidar, sancağın bir bölümünde kendisini kısmen hissettirmiş ise de iç bölgelere tam hâkim olduğunu ifade etmek mümkün görülmemektedir. Ancak bölgede yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen başta ulaşım ve haberleşme olmak üzere, kışlalar, hastaneler, hapishaneler ve eğitim kurumları olarak nitelendirebileceğimiz sibyan mektepleri ve rüşdiye mekteplerinin bölgede tesis edildiğini görmekteyiz. Bu durum devletin bölgede var olabilmek arzusunun bir tezahürüdür. İşte çalışma Osmanlı modernleşmesinde Dersim Sancağı sınırları içerisinde inşaa edilen eğitim kurumlarıyla, bu kurumlarda istihdam edilecek olan personelin durumunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu politika hayata geçirilirken, merkezi yönetimin ülke genelinde uygulamaya koyduğu anlayışın yanısıra, ayrıca Dersim özelinde nelerin nasıl ve ne zaman yapılması gerektiğine dair raporlar hazırlanmıştır. Bu yönüyle kısmen yerel, Dersim'in şartlarına uygun eğitim alanında uygulanması gereken yol haritası çıkarılmıştır. Hazırlanan raporlarda Dersim Sancağı'nda eğitim alanında uygulanması istenenler ile yapılanlar arasında büyük bir benzerlik vardır. Diğer bir ifadeyle eğitim politikalarını,

hazırlanan bu raporlar yerel düzeyde şekillendirmiştir. Dersim'deki eğitim politikalarını biz çalışmada iki boyutuyla ele aldık Birincisi yeni tesis edilen okullar ve ikincisi ise bölgede meskûn Alevi zümresinin Sünnileştirilmesi gayretleridir. Bu iki uygulama Dersim'deki eğitim alanında yapılan politikaların ayağını oluşturur. Ayrıca metin içerisinde bu eğitim uygulamalarının dönemsel durumu, başarı ve başarısızlık düzeyleri, bölge insanının bu faaliyetlere bakış açısı gibi birçok husus da irdelenmiştir. Metin içerisinde yukarıda ifade edilen konular üç başlık altında toplanmış olup, bulgular yine metin içerisinde verilmiştir. Elde edilen bulgular sonuç kısmında genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın ana kaynağını Osmanlı arşivlerindeki muhtelif tasniflerdeki orijinal kayıtlar ve diğer araştırma eserler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Eğitim, Modernleşme, Eğitim Kurumları, Eğitim Politikası.

THE EDUCATION IN DERSİM (1848-1908)

Alırıza ÖZDEMİR

Erzincan University, Social Science Institute,

Department of Primary Education

Department Postgraduate Thesis, November 2015.

Thesis Advisor: Abdulkadir GÜL

ABSTRACT

In the last term of Ottoman, centralized power handled a big zoning and constructing activity in Dersim Sanjak. This situation was not a policy for only Dersim, but also a reflection of effort around the empire. Education and establishments are important elements of those zoning and constructing activities. As we know, geographically, Dersim province is not an area that centralized power can generate and run. Although centralized power made itself evident in some parts of Sanjak, it can't be said it is dominant in inner areas. But, despite all the negative things in area, we see that transportation, communication, military post, hospital, prisons, and education facilities as primary school and junior high schools are established in area. This situation is a manifestation of state's desire of existing in area. Here, the study is aimed to present the situation of education facilities and the staff employed there on Ottoman modernization in borders of Dersim. As this policy was actualised, with the idea which centralized power tried to apply around the country, some reports about Dersim, like what to do, when to do are prepared. With this aspect, partly a local route map is set appropriate to Dersim about education. In report, there is a big similarity between what was wanted to be applied and what was done about education. In other words, those reports changed locally the education policy. We handled education policies in Dersim in two aspects. First, the new established schools, second, the effort of transforming residential Alevi coterie to Sunni. Those two implementations are the bases of education policy in

Dersim. Besides, seasonal situation of those education practices, the level of success and failure, the point of view of local people to those activities are examined in text. The subjects that mentioned above are in three topics and the findings are given in the text. Those findings are evaluated in conclusion part. The main sources of study are the original records of Ottoman archives in various regimentation and the other searching studies.

Key words: Dersim, Education, Modernization, Education facilities, Education policy.

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR CETVELİ	X
TABLolar	XIV
FOTOĞRAFLAR	XV
ÖNSÖZ	XVI
GİRİŞ	1
1. AMAÇ	1
2. YÖNTEM	2
3. ARAŞTIRMA SAHASININ KONUMU	2
I. BÖLÜM OSMANLI KLASİK DÖNEMİ DERSİM BÖLGESİNDE EĞİTİM.....	5
1.1. GİRİŞ	6
1.2.SİBYAN MEKTEPLERİ	6
1.1.1.Ulu (Yelmaniye) Cami	9
1.1.2. Elti Hatun Cami	9
1.1.3. Süleymaniye Cami.....	10
1.1.4. Çelebi Ağa (Bey) Cami	11
1.1.5. Salih Bey (Sağman) Cami	12
1.1.6. Sungurbey Cami	12
1.1.7. Ulukale Cami.....	13
1.1.8. Diğerleri.....	13
1.3.MEDRESELER	13
1.3.1. Süleyman Bey Medresesi	14
1.3.2. Çelebi Ağa (Bey) Medresesi	14
1.3.3. Salih Bey (Sağman) Medresesi	15
1.3.4. Diğer Medreseler	15
1.4. KİLİSELER VE MANASTIRLAR	15
1.4.1. Ergan (Erkayn Enkuzik-Uzun Ceviz Ağaçları) Manastır Kilisesi	15
1.4.2. Pertek Til (Korluca) Kiliseleri.....	16
1.4.3. İki Apsisli Kilise.....	16
1.4.4. Ulukale Kilisesi	17

1.4.5. Çemişgezek Kilisesi	17
II. BÖLÜM DERSİM'DE MODERN EĞİTİM KURUMLARI	18
2.1. OSMANLI'DA EĞİTİMİN MODERNLEŞMESİ	18
2.2. DERSİM'DE MODERNLEŞME DÖNEMİNDE EĞİTİMİN FİNANSMANI	21
2.3. DERSİM'DE EĞİTİM KURUMLARINA PERSONEL TEMİNİ	23
2.4. DERSİM'DE MODERN EĞİTİM KURUMLARI	27
2.4.1. Giriş	27
2.4.2. Eğitim Kurumları	28
2.4.2.1. Okul Öncesi Eğitim	28
2.4.2.2. Sibyan Mektepleri ve İptidailer	29
2.4.2.2.1. Hozat İptidai Mektebi	35
2.4.2.2.2. Segedik(Tekedik/Dik) İptidai Mektebi	35
2.4.2.2.3. Sin İptidai Mektebi	35
2.4.2.2.4. Mazgird İptidai Mektebi	35
2.4.2.2.5. Pah İptidai Mektebi	36
2.4.2.2.6. Dere İptidai Mektebi	36
2.4.2.2.7. Muhundu(Muhdi) İptidai Mektebi	36
2.4.2.2.8. Türüşmek İptidai Mektebi	36
2.4.2.2.9. Kızılkilise(Nazımiye) İptidai Mektebi	36
2.4.2.2.10. Ramazan İptidai Mektebi	37
2.4.2.2.11. Ersik İptidai Mektebi	37
2.4.2.2.12. Pertek İptidai Mektebi	37
2.4.2.2.13. Vasgird İptidai Mektebi	37
2.4.2.2.14. Şavak İptidai Mektebi	38
2.4.2.2.15. Paşavenk(Paşadek) İptidai Mektebi	38
2.4.2.2.16. Vaskovan İptidai Mektebi	38
2.4.2.2.17. Germili (Kermili) İptidai Mektebi	39
2.4.2.2.18. Başvartenik İptidai Mektebi	39
2.4.2.2.19. Tırnık Köyü İptidai Mektebi	39
2.4.2.2.20. Gercini(Gerceli) İptidai Mektebi	40
2.4.2.2.21. Başekrek(Başkvan) İptidai Mektebi	40
2.4.2.2.22. Ovacık İptidai Mektebi	40
2.4.2.2.23. Çerpazin (Çarzapan) İptidai Mektebi	40
2.4.2.2.24. Dere İptidai Mektebi	40
2.4.2.2.25. Şezi İptidai Mektebi	41
2.4.2.3. Rüşdiyeler	41
2.4.2.3.1. Hozat Rüşdiye Mektebi	44
2.4.2.3.2. Çemişgezek Rüşdiye Mektebi	46
2.4.2.3.3. Ovacık Rüşdiye Mektebi	48

2.4.2.3.4. Mazgird Rüşdiye Mektebi.....	48
2.4.2.3.5. Çarsancak(Peri) Rüşdiye Mektebi.....	51
2.4.2.3.6. Pertek Rüşdiye Mektebi	52
2.4.2.3.7. Kuzican(Pülümür) Rüşdiye Mektebi.....	54
2.4.2.4. İdadiler	56
2.4.2.5. Sultaniler	56
2.4.2.6. Mesleki ve Teknik Eğitim	57
2.4.2.7. Dârümuallimin	58
2.4.2.8. Aşiret Mekteplerine Öğrenci Alımı.....	59
2.4.2.9. Dönemde Açılan Medreseler	60
2.4.2.9.1. Hamidiye Medresesi.....	60
2.4.2.9.2. Başekrek Köyü Medresesi.....	60
2.4.2.9.3. Şeyho(Şeyho/Şahzo) Köyü Medresesi	61
2.4.2.9.4. Masume Hatun Medresesi.....	61
2.4.2.9.5. Çelebi Ağa Medresesi	61
2.4.2.10. Ermenilerin Açtığı Okullar	61
2.4.10.2.1. Çarsancak(Şirket) Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebi	64
2.4.10.2.2. Çarsancak Ermeni Kız Rüşdiye Mektebi	64
2.4.2.11. Yabancıların Açtığı Okullar	64
III. BÖLÜM BÖLGEYE YÖNELİK EĞİTİM POLİTİKALARI.....	67
3.1. RAPORLARA GÖRE DERSİM AHALİSİNİN EĞİTİM DURUMU VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	67
3.2. OSMANLI DEVLETİ’NİN DERSİM’DEKİ KIZILBAŞLIĞA BAKIŞI.....	72
3.3. PROTETAN MİSYONERLERE KARŞI BÖLGEYE YÖNELİK ALINAN ÖNLEMLER ..	79
SONUÇ	86
KAYNAKLAR	88
İNTERNET KAYNAKLARI	102

KISALTMALAR CETVELİ

A.MKT. MHM.	:Mektubî Mühime Kalemi.
A.MKT. NZD.	:Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı.
A.Ü.	:Ankara Üniversitesi.
BA.CA.	:Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.
BEO.	:Bâb-1 Alî Evrâk Odası.
Bkz.	:Bakınız.
BOA.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	:Cilt.
C.DH.	:Cevdet Dâhiliye.
C.ML.	:Cevdet Maliye.
Çev.	:Çeviren.
DH. EUM. MKT.	:Dâhiliye Nezareti Muhaberât ve Tensîkât.
DH. İD.	:Dâhiliye İrade Evrakı.
DH. MKT.	:Dâhiliye Nezaret Mektubî Kalemi:
DH. SN.THR.	:Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi.
DH. ŞFR.	:Dâhiliye Şifre.
DH. UMUM.	:Dâhiliye Umum Evrak.
DİA.	:Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

DMİGM.	:Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü.
DVN. MHM.	:Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi.
EV. d.	:Evkaf Defteri.
HAT.	:Hatt-ı Hümâyûn
Haz.	:Hazırlayan.
HR. MKT.	:Hariciye Nezaret Mektubî Kalemi.
İ.A.	:İslam Ansiklopedisi.
İ.DH.	:İrade Dâhiliye.
İ.MMS.	:İrâde-i Meclis-i Mahsûs.
İ.ŞD.	:İrade Şikâyet Defterleri.
İD.	:İrade Defterleri.
KKA.	:Kuyud-ı Kadime Arşivi.
MAD.	:Maliyeden Müdevver Defterler.
MF. MKT.	:Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi.
MKT. MHM.	:Mektubî Mühime Kalemi.
ML. CRD.	:Maliye Ceride Defterleri.
ML. MSF. d.	:Mesârifât Defterleri.
MTA.	:Maden Tetkik Arama Enstitüsü.
MV.	:Meclis-i Vükela Mazbataları.
neşr.	:Neşreden.

NFS. d.	:Nüfus Sayım Defterleri.
No.	:Numara.
OTAM	:Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.
s.	:Sayfa.
ŞD.	:Şura-i Devlet.
TD.	:Tapu Tahrir Defteri.
TD.	:Tarih Dergisi.
TED.	:Tarih Enstitüsü Dergisi
TKAE	:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TM.	:Tarih Mecmuası.
TTK	:Türk Tarih Kurumu
TÜİK.	:Türkiye İstatistik Kurumu.
VD.	:Vakıflar Dergisi.
Vol.	:Volume.
vr.	:Varak.
Y.EE.	:Yıldız Esas Evrak.
Y.A. HUS.	:Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı.
Y.PRK. ASK.	:Yıldız Perakende Evrak Askeri Marûzat.
Y.PRK. AZJ.	:Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabet Dairesi Marûzat.
Y.PRK. BŞK.	:Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabet Dairesi Marûzâtı.

- Y. PRK.KOM. :Yıldız Perakende Komisyonlar Marûzâtı.
- Y.A.RES. :Yıldız Resmi Marûzat.
- Y.PRK. UM. :Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı.
- Y.PRK. ZB. :Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı.

TABLÖLAR

TABLO 1: 1874 YILINA AIT İSTANBUL DARÜLMUALLİMİN'İN ŞUBELERİ VE DERSLERİ..	24
TABLO 2: ÇARSANCAK VE ÇEMİŞGEZEK KAZALARI İPTİDAİ MEKTEPLERİ.....	30
TABLO 3: HOZAT RÜŞDİYE MEKTEBİ PERSONEL VE TALEBE SAYISI	44
TABLO 4: ÇEMİŞGEZEK RÜŞDİYE MEKTEBİ PERSONEL VE TALEBE SAYISI	46
TABLO 5: OVACIK RÜŞDİYE MEKTEBİ PERSONEL VE TALEBE SAYISI	48
TABLO 6: MAZGİRD RÜŞDİYE MEKTEBİ PERSONEL VE TALEBE SAYISI	49
TABLO 7: ÇARSANCAK (PERİ) RÜŞDİYE MEKTEBİ PERSONEL VE TALEBE SAYISI.....	51
TABLO 8: PERTEK RÜŞDİYE MEKTEBİ PERSONEL VE TALEBE SAYISI	53
TABLO 9: KUZİCAN (PÜLÜMÜR) RÜŞDİYE MEKTEBİ PERSONEL VE TALEBE SAYISI.....	55
TABLO 10: DERSİM SANCAĞI GAYRİMÜSLİM MEKTEPLERİ	62
TABLO 11: DERSİM SANCAĞI GAYRİMÜSLİM MEKTEPLERİ	66

FOTOĞRAFLAR

FOTOĞRAF 1: YELMANIYE CAMİİ	9
FOTOĞRAF 2: ELTİ HATUN CAMİİ	10
FOTOĞRAF 3: SÜLEYMANIYE CAMİİ.....	11
FOTOĞRAF 4: SAĞMAN CAMİİ.....	12
FOTOĞRAF 5: ERGAN MANASTIR KİLİSESİ GENEL GÖRÜNÜŞ (2010).....	16
FOTOĞRAF 6: İKİ APSİSLİ KİLİSE GENEL GÖRÜNÜŞ	17
FOTOĞRAF 7: HAMİDİYE MEDRESESİ.....	60

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girdiği 16. yüzyıldan sonra “Çemişgezek” adıyla bir sancak şeklinde idari yapılanmaya gidilen araştırma sahamız, 17. ve 18. yüzyıllar boyunca birtakım değişikliklerin ardından nihayet 1848 yılında “Dersim” adıyla yine bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. Bazı küçük değişiklikler hariç, 1923 yılına kadar bu idari yapısını koruyan Dersim Sancağı, daha 16. yüzyıldan itibaren, devletle sorun yaşayan önemli birkaç merkezden biri olmuştur. Bu sorunlar 17. 18. ve 19. yüzyıllar boyunca da devam etmiş, nihayet 20. yüzyıla kadar taşmıştır.

Osmanlı Devleti'nin savaşlarda almaya başladığı yenilgilerin ardından gündeme gelen yenilik hareketleri, 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile geri dönülmez bir devlet politikası olarak uygulanmaya başlanmış ve bu tarih, Türk modernleşmesinin dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti dönemi eğitim tarihi çalışmaları genellikle İstanbul merkezli ele alınmış ve merkezi idarenin aldığı kararların taşrayı nasıl etkilediğine dair çok az sayıda çalışma yapılmıştır. Özellikle Osmanlı modernleşmesi döneminde Dersim Sancağı'nda yapılan eğitim faaliyetlerinin tamamını kapsayan hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın temel amacı, Dersim Sancağı'nın teşkili (1848) ile Meşrutiyet'in ilanına (1908) kadar geçen süre içinde Dersim'deki eğitim faaliyetlerinin seyrini, nedenleri ve sonuçları ile incelemektir.

Dersim konusu uzun süredir istismar edilen ve üzerinde bilgi kirliliği yaratılan konulardan biridir. Konu üzerinden sözde bir mağduriyet yaratılmak istenmektedir. Bu çalışmanın vardığı sonuç, bu iddianın aksine Osmanlı Devleti'ne eğitim alanında Dersim Sancağı'nda pozitif bir ayrımcılık yaptığıdır. Çünkü Osmanlı Devleti, Dersim Sancağı'nda modern eğitim politikalarının diğer bölgelere oranla daha iyi uygulamış ve devletin “şüpheli” gördüğü bölgelere daha çok yatırım yapmıştır.

Bu çalışmanın kaynaklarını iki ana başlıkta toplamak mümkündür. İlk başlıkta toplanan kaynaklar, Osmanlı dönemine ait ve merkezi tasarrufları inceleyen eğitim tarihi çalışmalarıdır. Bu çalışmalar daha çok alan yazına aittir. İkinci başlıkta

toplayabileceğimiz kaynaklar ise T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı arşivinde bulunan Dersim Sancağı'na ilişkin belgelerdir.

Çalışmalarım süresince her türlü bilgi ve deneyimiyle danışmanlığımı yürüten ve Osmanlıca belgelerin okumasını yapan değerli hocam Doç. Dr. Abdulkadir Gül'e ve ayrıca çalışmama katkıda bulunup burada adını anmadığım herkese teşekkür ederim.

Ali Rıza ÖZDEMİR

Erzincan 2015

GİRİŞ

1. Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, Dersim Sancağı'nın teşkili (1848) ile Meşrutiyet'in ilanına (1908) kadar geçen süre içinde Dersim'deki eğitim faaliyetlerinin seyrini, nedenleri ve sonuçları ile incelemektir. Çalışmanın cevap aradığı temel soru şudur: Osmanlı modernleşmesi ile uygulanan merkezi politikaların taşradaki (Dersim Sancağı özelinde) yansımaları nasıl olmuştur?

Çalışmamızın arka planını anlamak için Osmanlı klasik çağında Dersim bölgesindeki eğitim faaliyetleri, Osmanlı'da eğitimin modernleşmesinin mahiyeti, Dersim bölgesi ile ilgili eğitim raporları, Dersim'de eğitimin örgütlenmesi, finansmanı, personel temini ile modern eğitim kurumları incelenmiştir.

Çalışmanın hipotezi, Dersim Sancağı'nda modern eğitim politikalarının orta düzeyde uygulandığı ve devletin "şüpheli" gördüğü bölgelere daha çok yatırım yaptığıdır.

Çalışmada cevabı aranan araştırma soruları şunlardır:

1. Modernleşme öncesinde Dersim bölgesinin eğitim durumu nasıldır?
2. Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi nasıl olmuştur?
3. Hazırlanan raporlarda Dersim'in eğitim sorunlarına yönelik çözüm önerileri neler olmuştur?
4. Dersim'de eğitim nasıl örgütlenmiştir?
5. Dersim'de eğitim nasıl finanse edilmiştir?
6. Dersim'de eğitim kurumlarına nasıl personel temin edilmiştir?
7. Dersim'de modern eğitim kurumları hangileridir?
8. Misyoner faaliyetler ile eğitime yapılan yatırımlar arasında ilişki var mıdır?

2. Yöntem

Tez konusu esas itibarıyla bir eğitim tarihi çalışmasıdır. Çalışmada kullanılan araştırma modeli/deseni, tarihsel analizdir. Tarihsel analiz, tarih içerisinde gerçekleşmiş olayların dokümanlara dayalı olarak incelenmesidir.

Bu çalışmanın verileri esas olarak Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde bulunan Dersim Sancağı'na ait belgelerdir. Ayrıca Vilayet ve Maarif salnameleri bu çalışmanın kaynakları arasındadır. Veriler analiz edilerek ve karşılaştırılarak kullanılmıştır.

3. Araştırma Sahasının Konumu

Bu çalışmada konu edilen sahanın sınırlarını, esas itibarıyla bugünkü Tunceli (Dersim) ilinin büyük bölümü oluşturmaktadır. Bu çalışmanın dışında kalan birilçe vardır. Burası bugün Tunceli il sınırları içinde yer alan ve Tunceli'ye bağlı bulunan Pülümür ilçesidir. Çünkü Pülümür, 1523'den Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar (bazı ara ve kısa dönemler hariç) Erzincan'a bağlı kalmıştır.¹ Bunların dışında, bugün Tunceli il sınırları içinde kalan bütün ilçeler, araştırma sahasının içinde kalmaktadır.

Kemah, Gercanis (Refahiye) ve Kuruçay (İliç) ilçeleri kısa dönemler şeklinde Dersim'e bağlanmış ancak bu durum süreklilik ve anlamlı bir birliktelik arz etmemiştir.² Çünkü söz konusu yerleşmeler, coğrafi, sosyolojik, üretim ve tüketim araçları gibi birçok açıdan ana kütleden yani Dersim'den farklılık göstermiştir. Dersim adıyla yapılandırılan bu idari ünitenin merkezi Hozat kasabasıdır ve Dersim genellikle buradan idare edilmiştir.³

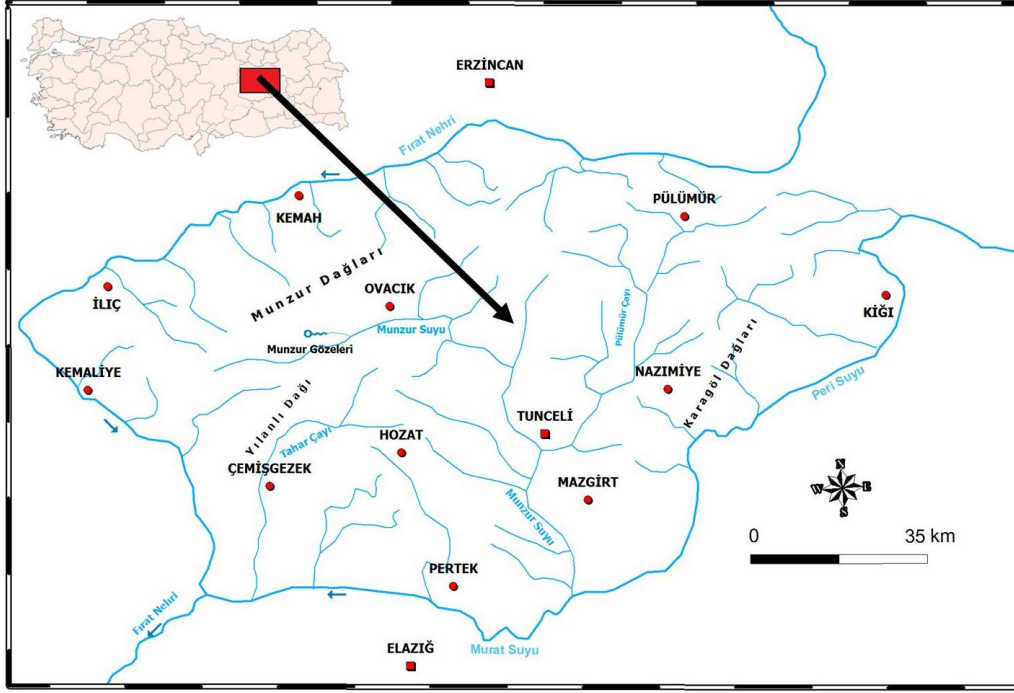
Esasen, araştırma sahasının ana nüvesinin sınırları, yüzyıllar boyunca önemli derecede istikrarını korumuş, ancak çevre itibarıyla (*İkinci Dış Dersim*) bazı değişikliklere uğramıştır. Çünkü Osmanlı döneminde önce Çemişgezek sonra Dersim adını alan sancağın sınırları doğal unsurlara göre çizilmiştir. Sancak, güneydoğu ve

¹ BOA. İE. TCT.22/2359; İ.DH. 1026/80927; DH. MKT. 1481/84. vb.

² BOA. EV. d. 12359; NFS. d. 2626; ML. MSF. d.13076; 13670; C. DH. 92/4596. vb.

³ BOA. İ. MSM. 51/1320. Güvenlik sebebiyle bazen Dersim Mutasarrıfları Kemah'ta ikamet etmekteydiler. BOA. A.MKT. MVL. 2/10.

güneyde Peri suyu, güneyde Murat suyu, doğuda Bağırpaşa dağı, batıda Fırat, kuzeyde ise Munzur dağlarının arasında kalmaktadır. Coğrafyacı Hüseyin Saraçoğlu'nun dediği gibi; “Tunceli'nin sınırları çok açıktır ve bu haliyle burası adeta bir 'ada' durumunda kalır”.⁴

Harita: Araştırma Sahasının Konumu

Tahrir defterleri, diğer arşiv kayıtları, harita ve arazideki çalışmalardan anlaşıldığı üzere, Dersim'in idari taksimatının şekillenmesi ve sınırlarının tespitinde doğal unsurların yanında başka birçok etken de bulunmaktadır. Doğal unsurların dışında, bir gelir ünitesi olarak iktisadi boyut, Tanzimat'la beraber devletin merkezileşme çabaları, sosyal yapı ve güvenlik meseleleri⁵ gibi etkenler, idari sınırların şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu etkenlerin çokluğu sebebiyle, ana nüve aynı kalmak şartıyla, bu idari yapıda devamlı bir değişim yaşanmıştır.⁶

⁴ Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu Bölgesi*, İstanbul 1989, s. 204.

⁵ BOA. MVL. 1031/136.

⁶ BOA. Y. A. RES.60/27; İ. DH. İD. 3/81.

Dersim (sancak, kaza ve vilayet iken) ile ana nüvedeki liva, kaza, nahiye ve köy sınırlarının tespitinde doğal unsurlardan olan akarsular, tepe veya dağlar, ovalar ile beşeri unsurlardan olan ki birçoğu doğal unsurlara göre oluşmuştur, yollar belirleyici olmuştur⁷. Özellikle nahiye veya köy sınırlarının tespitinde bu doğal yapının yanında aşiret veya kabilelerin iskân dağılımı, yaylak ve otlakların durumu da oldukça etkili olmuş, hatta birçok nahiye, aşiretler esas alınarak tesis edilmiştir.⁸

Bugünkü Tunceli; Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde bulunmaktadır. 38° 19'-40° 26' doğu boylamları ile 38° 46'-39° 36' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır ve 7. 705 km² alana sahiptir.⁹ Tunceli, kuzey ve kuzeydoğuda Munzur dağları, batıda Karasu vadisi, güneyde Keban baraj gölü (eskiden Murat suyu idi) ve doğudan Peri suyu vadisiyle çevrilmiştir. İdari bakımdan Tunceli, doğusunda Bingöl, batısında Malatya, kuzeyinde Erzincan ve güneyinde Elazığ illeri ile komşudur.¹⁰

---

⁷ BOA. MV. 178/58.

⁸ BOA. Y. PRK. UM. 32/92.

⁹ TÜİK, *İstatistiklerle Türkiye (2011)*, Ankara 2011, s. 3.

¹⁰ 1908 Dersim Harekâtına bir subay olarak katılan Ziya Yergök benzer sınırları tarif etmektedir. Sami Önal, *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersime (1890-1914)*, İstanbul 2006, s. 162.

I. BÖLÜM

OSMANLI KLASİK DÖNEMİ

DERSİM BÖLGESİNDE EĞİTİM

Türk eğitim tarihi içinde Osmanlı eğitim sistemi değişik dönemlere ayrılarak incelenmiş,¹¹Osmanlı eğitim sistemi de genel itibarıyla klasik ve modernleşme dönemlerinin gölgesinde bir gelişim göstermiştir. Eğitimin modernleşmesi Tanzimat'ın ilanından önce başlamış ancak yöneticilerin önceliklerinden dolayı Tanzimat'ın eğitime etkisi biraz daha geç dönemlerde yansımıştır. Bu çalışmada Osmanlı eğitim sistemi, doğal olarak Dersim Sancağı'ndaki eğitim faaliyetleri de, klasik dönem ve çağdaşlaşma dönemi olmak üzere iki dönemde ele alınacaktır. Bunların alt devrelere ayrılması da mümkündür, çalışmada bu alt devreler de dikkate alarak daha çok iç içe girmiş bu süreçler bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilecektir. Çünkü klasik dönemin eğitim sistemi, modernleşme döneminde ortadan kaldırılmamış, Cumhuriyetin ilanına kadar devam etmiştir. Eski eğitim sisteminin yanına yeni bir eğitim sistemi kurulmuş, bu ikili yapı birarada yaşamıştır.

Bunun yanında Osmanlı'da toplumun temel tasnifinde kullanılan millet sistemi, klasik dönem eğitim sisteminin yapısını da güçlü şekilde etkilemiştir. Bu bakımdan klasik dönem Osmanlı eğitimi Müslümanların ve gayrimüslimlerin eğitimi şeklinde iki ana başlık altında sınıflandırılarak, farklı dönemlerde Çemişgezek, Pertek, Mazgirt, Sağman vb. sancak şeklinde değişik idari birimlere ayrılan Dersim bölgesindeki eğitim faaliyetleri incelenecektir. Böylece modernleşme dönemi Dersim eğitiminin nasıl bir altyapıdan beslendiği anlaşılmasına çalışılacaktır.

---

¹¹Türk eğitim tarihi, uzmanlar tarafından genel itibarıyla üç dönemde incelenmektedir: 1) Tanzimat öncesi (medrese devri), 2) Tanzimat dönemi ve sonrası (mektep devri), 3) Cumhuriyet devri (okul devresi). Bkz.:Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, 1/XII, İstanbul 1977a; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991 s. 10.

1.1. Giriş

Osmanlı klasik döneminde devletin yönettiği ve yönlendirdiği bir eğitim sisteminden bahsetmek olanaksızdır. Görünüşte eğitim, devletin elinde idi,¹² ancak devlet tarafından örgütlenen ve toplumun tamamını kapsayan bir eğitim sistemi ve politikası yoktu.¹³ Hatta toplumun bir bölümünü kapsayan bir sisteminin varlığından bahsetmek bile mümkün değildir. Klasik dönemde Osmanlı eğitim sistemi, esas itibarıyla düzensizliğin yarattığı bir düzen içinde varlığını sürdürmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde eğitim yüzyıllarca resmi ve gayri resmi kurumlar yoluyla yürütülmüştür.¹⁴ Osmanlıların klasik döneminde eğitim sistemi iki temel kurum üzerine bina edilmişti. Bunlar, sibyan mektebi ile medresedir.¹⁵ Tekkeleri de bu sisteme ekleyen bazı çalışmalar varsa da, buralarda okuma yazma çalışmaları formel olarak yürütülmediği için çalışmada bunlara değinilmeyecektir.

1.2. Sibyan Mektepleri

Osmanlı eğitim sisteminde ilköğretim kurumlarını teşkil edensibyan mektepleri, “mahalle mektebi”¹⁶ ve “taş mektep”¹⁷ adıyla da anılırdı. Arapça “**ke-te-be**” (mektep) kökünden türetilen mektep kelimesi,¹⁸ “yazı yazma öğrenilen yer” anlamına gelmektedir.¹⁹ Sibyan kelimesi ise 5-6 yaşındaki çocuklar için kullanılan “**sabi**” kelimesinden gelmektedir.²⁰ Tespit edilebildiği kadarıyla ilk defa II. Mehmed'in kendi adına yaptırdığı külliye içerisinde “**Sabi**” denilen çocukların eğitim

---

¹²Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi; Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V. Cilt, Ankara 1988a, s. 3.

¹³ Selçuk Akşin Somel, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, İstanbul 2007, Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2014, s. 686

¹⁴ Mustafa Önder, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2012, s. 115.

¹⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi; Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 6; Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Ankara 1991, s. 6.

¹⁶ Önder, s. 115.

¹⁷ Ergin, s. 82-83, Koçer, s. 7.

¹⁸ İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Ankara 1966, s. 5.

¹⁹ Zülfü Demirtaş, “Osmanlı’da Sibyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 173-183, Elazığ 2007, s.174; Önder, s. 116; Koçer, s. 7.

²⁰ Ergin, s. 82.

gördüğü okula “**Sibyan Mektebi**” adı verilmiş²¹ ve daha sonraki dönemlerde bu isim, bütün ilköğretim kurumlarını kapsayacak şekilde yaygınlık kazanmıştır. Sibyan mektepleri, köyde, kasabada, kentte açılan birer okuldan ziyade “**hoca**” sıfatlı kişilerin Kur’an okutmayı öğrettikleri tek odalı yerlerdi.²²

Osmanlı’nın klasik döneminde, sibyan mekteplerinin iki türü tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi, “**mekteb**” veya “**küttab**” olarak anılan Sibyan mektepleri, diğeri ise yoksul çocuklar için açılan “**mekteb-i sebil**” veya “**küttab-ı sebil**”lerdir.²³

Sibyan mekteplerinin öğretim programı oldukça basitti. Bu program, başlarda sadece okuma-yazma ve basit hesap işlemleri üzerine inşa edilmişti; ancak sonraki dönemlerde buna Kur’an-ı Kerim ve temel İslâmî bilgiler de eklendi.²⁴ Daha geç dönemlerde yazı ve hesap da bu derslere ilave edildi.²⁵ Öğrencilerin, sibyan mektebine devam zorunluluğu olmadığı gibi²⁶, sibyan mekteplerinde bugünkü gibi sınıf, ders saati ve teneffüs uygulaması yoktu. Dersler, sabahtan ikindiye kadar işlenir, yalnız öğle paydosu yapılırdı.²⁷ Perşembe öğleden sonra ve Cuma günleri mektep tatil edilirdi.²⁸ 5-6 yaşındaki her kız ve erkek çocuğunun devam edebildiği sibyan mekteplerinin idaresi klasik dönemde, müftüler ve şeyhülislamılara tevdi edilmişti.²⁹ Özetle, mekteplerin belli bir yönetmenliği, devlet veya herhangi bir makam tarafından hazırlanmış belli bir öğretim programı, sistematığı ve organik bütünlüğü bulunmuyordu.³⁰

---

²¹ Aksoy, s. 13; Ergin, s. 82-83, Koçer, s. 7; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)*, İstanbul 1994, s. 72.

²² Necdet Sakaoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul 2003, s. 12; Koçer, s. 9.

²³ Mustafa Ergün, *Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme*, Türkiye Sanal Eğitim Bilimleri Kütüphanesi, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun3.htm>. 29.01.2005; Önder, s. 116.

²⁴ Demirtaş, s. 174; Önder, s. 116; Enver Halis, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, <http://www.ilkadimdergisi.com/136/kapakenverhtm.29.01.2005>; Cahit Baltacı, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Yeni Türkiye*, 2 (7), 1996, s. 467.

²⁵ Sakaoğlu, s. 13; Ergin, s. 83, 86.

²⁶ Ali Rıza Erdem, “İlköğretimimizin Gelişimi ve Bugün Gelinek Nokta”, *Üniversite ve Toplum*, Haziran 2005, Cilt 5, Sayı 2.

²⁷ Halis, Osmanlı Eğitim Sistemi, <http://www.ilkadimdergisi.com/136/kapakenver.htm>. (29.01.2005).

²⁸ Önder, s. 116.

²⁹ Kansu, s. 29.

³⁰ Unat, s. 7.

Sibyan mekteplerinin kurulması ve finansmanı için Osmanlı Devleti'nin merkezi bir planlaması ve bütçesi de yoktu. Genel olarak bu okullar, vakıflar kanalıyla finanse edilmekteydi. Üst düzey devlet adamları, varlıklı kişiler ve vakıflar yoluyla sibyan mektepleri kurulur, öğretmenin ücretini ise genellikle veliler karşılardı.³¹ Klasik dönemde, planlama yapılmayan bir konu da sibyan mekteplerinin personel ihtiyacıydı. Özellikle bu kurumlar için yetiştirilmiş öğretmenler yoktu.³² Bu işleri genellikle cami/mescit imam veya müezzini üstlenirdi.³³

Sibyan mektepleri, neredeyse camisi olan her mahallede ve her köyde bulunurdu. Okul denilebilecek müstakil binaları olmayan ve genellikle camilere bitişik küçük bir eklenti olarak yapılan bu mektepler, bazen de caminin bir köşesinde yer alırdı.³⁴ Bu bakımdan camilere ilk eğitim kurumları da demek mümkündür.³⁵

Osmanlı klasik dönemi için Dersim Sancağı'nda sibyan mektepleri ile ilgili doğrudan herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak camilerin/mescitlerin varlığına bakarak, sibyan mekteplerinin izini sürmemiz mümkündür. Bununla birlikte, bütün camilerde sibyan mektebi olup olmadığı, hangi köylerde mescit olduğu, bu mescitlerden kaçında sibyan mektebi bulunduğu konuları dabelirsizdir. Osmanlı'da bir yerin şehir merkezi olması için iki ölçüt vardı. Birincisi Cuma kılınması, ikincisi ise pazar kurulmasıydı.³⁶ Bu bağlamda klasik dönemde zaman zaman sancak merkezi olan başta Çemişgezek olmak üzere, Mazgirt, Sağman, Pertek'te camilerin bulunduğunu biliyoruz.³⁷ Dolayısıyla buralarda sibyan mektebi olduğunu tahmin edebiliriz.

---

³¹ Akyüz, s. 72; Demirtaş, s. 175.

³² Demirtaş, s. 175.

³³ Akyüz, s. 72

³⁴ Akyüz, s. 72; Ergün, s. 175.

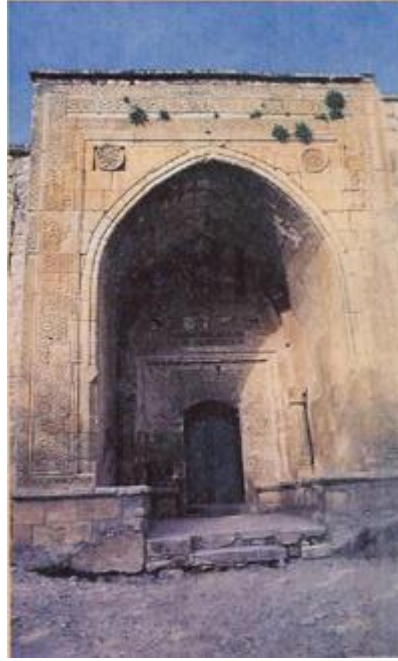
³⁵ Ergin, s. 90.

³⁶ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara 1999, s. 57.

³⁷ Ünal, s. 170.

1.1.1.Ulu (Yelmaniye) Cami

16. yüzyılda Çemişgezek'te Yelmaniye veya Ulu Cami adıyla bir caminin varlığı³⁸kayıtlara geçmiştir. Çemişgezek ilçe merkezinde bulunan caminin Timur döneminde Tacüddin Yelman adında bir Türkmen Beyi tarafından 14. yüzyıl başında yaptırıldığı sanılmaktadır. Devamlı onarım ve değişiklik yapıldığı anlaşılan yapının çevresinde bazı ek yapıların izleri bulunmaktadır. Yelmaniye Camisi, Selçuklu ve Osmanlı mimari tarzları arasında bir geçiş yapısı niteliğindedir.³⁹

Fotoğraf 1: Yelmaniye Camii⁴⁰

1.1.2. Elti Hatun Cami

Mazgirt'in İslam Mahallesi'nde yer alan bu cami, Tunceli'deki en erken tarihli camiidir. 1252 yılına tarihlendirilen⁴¹ caminin yazıtından 1252 yılında Akkoyunlu

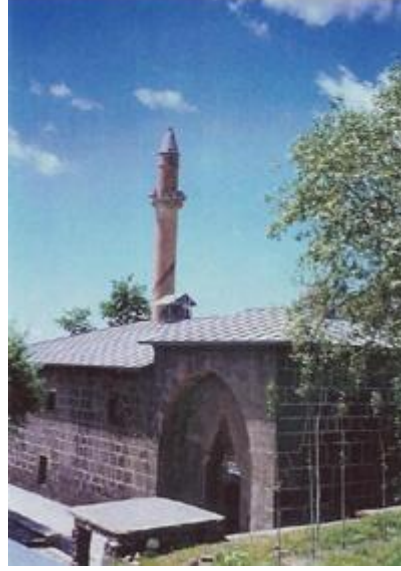
---

³⁸ Ünal, s. 159 vd.; Metin Sözen, "Çemişgezek'te Türk Eserleri ve Yelmaniye Cami", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı: IV, (1970-71), s. 30 vd.

³⁹<http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57294/camii-ve-turbeler.html> (12.08.2015).

⁴⁰<http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57294/camii-ve-turbeler.html> (12.08.2015).

hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşi Elti Hatun adına yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴²Günümüzde hala kullanılmaktadır.

Fotoğraf 2: Elti Hatun Camii⁴³

1.1.3. Süleymaniye Cami

Çemişgezek İlçesi'nin Kale Mahallesi'nde yer alan ve “*Kale Cami*” olarak da bilinen bu yapının inşa tarihi bilinmemektedir. Fakat 15-16. yüzyıllarda inşa edildiği düşünülen⁴⁴ yapı; mihraba paralel düzenlenmiş üç sahınlı ana mekânı ve kapalı son cemaat yeri ile dikdörtgen bir plana sahiptir. Yapının, enine düzenlenmiş planı ve tuğla ile yapılmış minaresinden dolayı; büyük bir kısmının 18. yüzyılda elden geçirildiği anlaşılmaktadır.⁴⁵Günümüzde hala kullanılmaktadır.

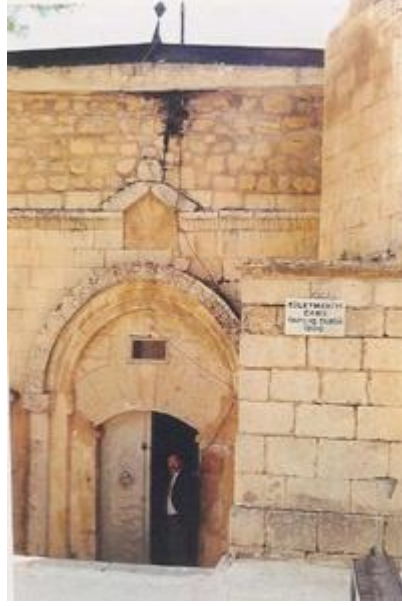
⁴¹ Mürüvet Harman, “Tunceli’de Yer Alan Tarihi Öneme Sahip Dini Yapılar”, *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Bahar 2013, s. 40; <http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57301/elti-hatun-camii.html> (12.08.2015).

⁴²<http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57301/elti-hatun-camii.html> (12.08.2015).

⁴³<http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57301/elti-hatun-camii.html> (12.08.2015).

⁴⁴Büyüamin Kara, *Tunceli’deki Türk Dönemi Mimari Eserleri*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 8.

⁴⁵ Harman, s.41-42; <http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57305/suleymaniye-camii.html> (12.08.2015); Metin Sözen, “Çemişgezek’in Ulukale Köyü’ndeki Mimari Eserler”, *Sanat Tarihi Yıllığı V*, İstanbul 1973, s.32.

Fotoğraf 3: Süleymaniye Camii⁴⁶

1.1.4. Çelebi Ağa (Bey) Cami

Pertek İlçesi'nin Soğukpınar Mahallesi'nde yer alan yapı, kitabesine göre; 1568 yılında Çelebi Bey tarafından inşa ettirilmiştir.⁴⁷ Keban Baraj Projesi nedeniyle baraj suları altında kalacağı için, 1971 yılında ODTÜ ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ortak çalışması sonucunda, taşları sökülerek bugün bulunduğu yere taşınmış ve yeniden inşa edilmiştir. Eski bulunduğu yerde imaret, hazire, medrese ve bitişik olan çeşme ile birlikte külliye şeklinde tasarlanmıştır.⁴⁸ Yapının günümüze ulaşan kısımları ise merkezi planlı cami ile batısında yer alan ek binadır. Yapının çeşmesi 1562'de, minaresi ise 1573'te yapılmıştır.⁴⁹

---

⁴⁶<http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57305/suleymaniye-camii.html>

⁴⁷Kara, s. 20.

⁴⁸Ertuğrul Danık, "Pertek Baysungur ve Çelebi Ali Camii", *Vakıflar Dergisi XXVIII*, 2004, s. 191.

⁴⁹ Harman, s. 43; <http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57296/celebi-aga-camii.html> (12.08.2015)

1.1.5. Salih Bey (Sağman) Cami

Yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen bu caminin inşaatı, Keyhüsrev Bey'in oğlu Salih Bey tarafından başlatılmıştır. Yapının kitabesi ve kaydı bulunmadığı için bazı araştırmacılar, yanında yer alan çeşmedeki kitabelerdeki tarihten bu yapıyı 16. yüzyılın ikinci yarısına (1565-1575) tarihlenmişlerdir. Yapı, medrese, türbe ve çeşme birimleri ile bir külliye şeklinde tasarlanmış olup; bazı araştırmacılar tarafından çok fonksiyonlu cami olarak nitelenmiştir.⁵⁰

Fotoğraf 4: Sağman Camii⁵¹

1.1.6. Sungurbey Cami

Pertek'te Baysungur Bey'in yaptırdığı cami⁵² kayıtlara geçmiştir. “*Baysungur Camii*” ve “*Yukarı Cami*” olarak da bilinen bu camii, Pertek'te Soğukpınar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami Rüstem Bey'in oğlu Sungur Bey tarafından 16. yüzyılda yaptırılmıştır. Bu camii de Çelebi Ağa Cami gibi, Keban Baraj Projesi nedeniyle baraj suları altında kalacağı için, 1971 yılında ODTÜ ve Vakıflar Genel

---

⁵⁰ Harman, s.46; <http://www.tuncelikulturtur.izm.gov.tr/TR,57296/celebi-aga-camii.html>(12.08.2015); Işıl Tükel, “Sağmandaki Çok Fonksiyonlu Salih Bey Camisi”, *Vakıflar Dergisi VII*, 1969, s. 229-242.

⁵¹ Harman, s.46; <http://www.tuncelikulturtur.izm.gov.tr/TR,57296/celebi-aga-camii.html>(12.08.2015); Işıl Tükel, “Sağmandaki Çok Fonksiyonlu Salih Bey Camisi”, *Vakıflar Dergisi VII*, 1969, s. 229-242.

⁵² Ünal, s. 44.

Müdürlüğü'nün ortak çalışması sonucunda, yapı taşları sökülerek bugün bulunduğu yere taşınmış ve yeniden inşa edilmiştir.⁵³

1.1.7. Ulukale Cami

Çemişgezek İlçesi'nin Ulukale Köyü'nde yer alan bu yapı, köy ile aynı ismi taşımaktadır. Cami, 1793/1794 yıllarında bir dönem Diyarbakır'da valilik yapan Yusuf Paşa tarafından yaptırılmıştır.⁵⁴

1.1.8. Diğerleri

16. yüzyılda muhtemelen Çemişgezek merkezde Molla Halil ve Hayme Hatun adlarını taşıyan iki mescidin varlığından haberdar olsak⁵⁵ da bunların sibyan mektebine sahip olup olmadığı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz.

1.3. Medreseler

Medrese terimi, Arapça kökenli bir kelimedir ve “**de-re-se**” kökünden türetilmiştir. Cins isim olarak “*ders gösterilen yer*” anlamını taşır.⁵⁶ “*İslam ülkelerinde, görenekçi yöntemlerle yürütülen öğretim kurumu*”⁵⁷ anlamına gelir.

Osmanlı medreseleri, orta ve yüksek eğitim kurumlarını temsil etmekteydi ve başlıca işlevleri arasında devlete eleman yetiştirmek ve kültür işlerini geliştirmektir.⁵⁸ Osmanlı ülkesinin en ücra köşelerine kadar yayılmış bulunan medreseler, devlet yönetiminde görev alan âlimler, hâkimler, müftüler, imam-hatipler, müderrisler, muallimler, tabipler, vezirler ile diğer memur ve bürokratları

---

⁵³ Harman, s. 48; <http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57296/celebi-aga-camii.html> (12.08.2015).

⁵⁴ Harman, s. 50; <http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57296/celebi-aga-camii.html> (12.08.2015); <http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57304/ulukale-camii.html> (12.08.2015); Sözen, s. 122.

⁵⁵ Ünal, s. 162.

⁵⁶ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 25.

⁵⁷ Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1981, s. 68.

⁵⁸ Önder, s. 115.

yetiştiriyordu.⁵⁹ Osmanlı klasik döneminde Dersim bölgesinde (Çemişgezek, Pertek, Mazgirt, Sağman vb.) tespit edilebilen medreseler şunlardır:

1.3.1. Süleyman Bey Medresesi

1523 tarihli icmal defterde Çemişgezek'te Süleyman Bey Medresesi Vakfı'ndan söz edilmektedir. Bu tarihte, adı geçen medrese ile Köşk zaviyesi vakfına Akviran köyü hasılından 840 akçe ayrılmıştır. Ancak bu meblağın ne kadarının medrese ve ne kadarının zaviye için sarf edildiği belirtilmemiştir.⁶⁰

1541 tahririne göre Süleyman Bey Medresesi'nin vakıf geliri 2310 akçeye çıkmıştır. 1564/1565 (H. 972) tarihli evkaf defterine göre ise sözü edilen gelir 4962 akçeye yükselmiştir. Bu gelirden günde 9 akçe müderrise verilmektedir ki, müderrisin yıllık geliri 3240 akçe olarak hesaplanmıştır.⁶¹ Müderrisin yevmiyesinden anlaşıldığı üzere, adı geçen medrese en alt dereceden bir medresedir. Bazı din adamlarının yetiştirildiği bir eğitim kurumu olmalıdır. 19. ve 20. yüzyıllarda medresenin kaydına rastlanmamıştır.⁶²

1.3.2. Çelebi Ağa (Bey) Medresesi

Pertek İlçesi'nin Soğukpınar Mahallesi'nde yer alan bu medresenin kitabesine göre, 1568 yılında Çelebi Bey tarafından inşa ettirilmiştir.⁶³ Medrese esas olarak imaret, hazire, medrese ve bitişik olan çeşme ile bir külliye şeklinde tasarlanmıştır.⁶⁴ Çeşme 1562'de, minare ise 1573'te yapılmıştır.⁶⁵ Bu yapı Keban Baraj Projesi nedeniyle baraj suları altında kalacağı için, 1971 yılında ODTÜ ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ortak çalışması sonucunda, taşları sökülmüş ve bugün bulunduğu yere taşınarak yeniden inşa edilmiştir.⁶⁶

---

⁵⁹ Önder, s. 115.

⁶⁰ Ünal, s. 166, 167.

⁶¹ Ünal, s. 167.

⁶² Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908) (Tunceli)*, Tunceli 2013.

⁶³ Kara, s. 20.

⁶⁴ Danık, s. 191.

⁶⁵ Harman, s. 43.

⁶⁶ Harman, s. 43.

1.3.3. Salih Bey (Sağman) Medresesi

Yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen bu medresenin inşaatı, Keyhüsrev Bey'in oğlu Salih Bey tarafından başlatılmıştır. Yapının kitabesi ve kaydı bulunmadığı için bazı araştırmacılar, yapıyı yanında yer alan çeşmedeki kitabede bulunan 16. yüzyılın ikinci yarısına (1565-1575) tarihlenmişlerdir. Yapı, medrese?, türbe ve çeşme birimleri ile bir külliye şeklinde tasarlanmış olup; bazı araştırmacılar tarafından “çok fonksiyonlu cami” olarak nitelenmiştir.⁶⁷

1.3.4. Diğer Medreseler

Klasik dönemde zaman zaman sancak merkezi olan başta Çemişgezek olmak üzere, Mazgirt, Sağman, Pertek'te medreseler bulunduğunu biliyoruz.⁶⁸ 16. yüzyılda Pertek'te Baysungur Bey'in yaptırdığı medrese⁶⁹de kayıtlara geçmiştir.

1.4. Kiliseler ve Manastırlar

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin eğitimi cemaatlere bırakılmıştı. Millet sistemi içinde kabul edilen Rum, Ermeni ve Yahudi okulları genellikle ibadethanelerinin bitişiinde bulunmaktaydı. Osmanlı döneminde gayrimüslimlerin eğitimi, cemaatlere devredildiği için gayrimüslimlerin eğitim kurumlarını kiliselerin ve havraların yanında aramak gereklidir. Dersim bölgesinde birçok kilise kalıntısı bulunmaktadır.

1.4.1. Ergan (Erkayn Enkuzik-Uzun Ceviz Ağaçları) Manastır Kilisesi

Hozat İlçesi sınırları içerisindeki Ergan Köyü'nde yer alan bu kilisenin inşaat tarihi ve asıl ismi tartışmalıdır; ancak 15. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Kilise, Ermeni nüfusunun azalmasından dolayı 1865'ten önce terk edilmiştir.⁷⁰

---

⁶⁷Tükel, s. 229-242.

⁶⁸ Ünal, s. 170.

⁶⁹ Ünal, s. 44.

⁷⁰ Harman, s. 31-32.

Fotoğraf 5: Ergan Manastır Kilisesi Genel Görünüş (2010)⁷¹

1.4.2. Pertek Til (Korluca) Kiliseleri

Eldeki bilgilere göre, Bizans döneminde Til (Korluca)'e Katolik Süryaniler yerleşmiş, bu yerleşim yerinde dört tane kilise ve manastır yapılmıştır. Süryanilere yahut Ermenilere ait olduğu konusunda bir ortak görüşe varılamayan bu kiliselerin tarihlendirilmesi 7.yy.dan 19.yy.a kadar geniş bir zaman aralığına yapılmıştır.⁷²

1.4.3. İki Apsisli Kilise

Eski Pertek'te yer alan ve günümüze ulaşmayan bu kilisenin adı bilinmemektedir. Araştırmacılar bu yapıyı 16. yüzyıla tarihlendirmişlerdir.⁷³

---

⁷¹ Harman, s. 32.

⁷² Harman, s. 33.

⁷³ Harman, s. 36 vd.

Fotoğraf 6: İki Apsisli Kilise Genel Görünüş⁷⁴

1.4.4. Ulukale Kilisesi

Çemişgezek İlçesi'nin Ulukale Köyü'nde yer alan yapı, aynı adla anılmaktadır. Yapı köyün doğusunda sarp kayalıklar üzerine inşa edilmiş olup; yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir.⁷⁵

1.4.5. Çemişgezek Kilisesi

Çemişgezek İlçesi'nde yer almaktadır. Muhtemelen geç devirlerde inşa edilen bu kilisenin, günümüze sadece apsis kısmı ulaşabilmiştir.⁷⁶

---

⁷⁴ Harman, s. 36 vd.

⁷⁵ Harman, s. 37.

⁷⁶ Harman, s. 38.

II. BÖLÜM

DERSİM'DE MODERN EĞİTİM KURUMLARI

2.1. Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi

Batılı eğitim, 18. yüzyılın sonlarına doğru Müslüman Türk toplumuna damla damla akmaya başladı ancak 20. yüzyılın başında bir sel halini aldı. Türkler, batılı eğitimden altı kanaldan etkilendiler. Bu kanalların en önemlisi, Ahmet Vefik Paşa, Ali Paşa, Münif Paşa ve Ziya Gökalp gibi Batılı eğitime gerçekten hâkim olan devlet adamları ve aydınlarıdır. Diğer beş kanal ise imparatorluğun resmi okullarına ve öğretim sistemine girmeye başlayan batılı eğitimin etkileridir ki, bunların başında misyoner okullarını saymak gerekir.⁷⁷ Diğerleri arasında, Osmanlı hükümeti tarafından açılan (askeri) yüksek okullar,⁷⁸ ilk, orta ve yüksek eğitimin bir bütün olarak ele alınması,⁷⁹ yurtdışında okuyan Türkler⁸⁰ ve azınlık okulları⁸¹ yer alır.

Osmanlı eğitiminin temel hedeflerinden biri, sosyal “disiplinizasyon”dur. Yani padişahın iktidarını sağlamlaştıracak şekilde dindar, itaatkâr ve çalışkan bir tebaa yaratmak.⁸² Osmanlı'daki eğitim reformları, merkezi otoriteye karşı itaat ve sadakat duyguları yaratmak için birer vasıta olarak görülmüştür.⁸³ II. Abdulhamit dönemi eğitim sistemi, bu hususta adeta zirve yapmıştır.⁸⁴ Bu kapsamda eğitim yatırımları devletle problem yaşayan itaatsiz, yani itaatkâr olmayan toplumlar üzerine kaydırılmıştır ki, Dersim de bu bölgelerin başında gelmektedir.

II. Abdulhamit'in tahta çıkması ile ilan edilen Kanun-i Esasi'de eğitim ile ilgili iki madde yer alıyordu. 15. maddede her Osmanlı tebaasının eğitim hakkı olduğu, 16.

---

⁷⁷ Roderic Davison, *Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim*, İstanbul 2010, s. 668-669.

⁷⁸ Davison, s. 673.

⁷⁹ Davison, s. 675.

⁸⁰ Davison, s. 678.

⁸¹ Davison, s. 678.

⁸² Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İstanbul 2010, s. 24.

⁸³ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 24.

⁸⁴ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 26.

maddede ise okulların devlet denetimi altına alınacağı ve eğitimde birlik için her türlü tedbirin alınacağı ifade edilmiştir.⁸⁵

19. yüzyılda devlet, vakıflara ait malların çoğuna el koydu. Eğitimi finanse eden bu kurumların gelirlerine el konulmasıyla Müslüman nüfusun eğitim hizmetleri sekteye uğradı; çünkü yeni eğitim kurumları hemen teşkil edilememişti. Gayrimüslim çocukları ise geleneksel kurumların korudukları için eğitimlerine devam ettiler. II. Abdülhamit'in 1901 yılında Babiâli'ye gönderdiği bir yazıda bu durum açıkça ifade ediliyordu.⁸⁶

Bu dönemde eğitimde modernleşme süreci devam ettirilirken, diğer taraftan II. Abdülhamit'in siyasi projesine bağlı olarak İslamlaşma eğilimi artmıştır. Bu eğilim; öğretmenlerin davranışlarına ait yönetmeliklerden tutun da, ders kitaplarının içeriğine kadar sirayet etmiştir. Çünkü dönemin egemen siyasetine göre, fen ve tabiat ilimleri, İslam'la uyum içindeydi.⁸⁷

Gayrimüslim çocuklarına gelince, onlar geleneksel kurumları korudukları için eğitimlerine aynı şekilde devam ettiler.⁸⁸ Hatta ilerleyen zamanlarda gayrimüslim eğitim kurumlarında tam bir devrim yaşandı. Tek odalı olan okullar yerini modern okullara bıraktı. Çünkü zenginleşen gayrimüslimlerin özellikle tüccar sınıfı bu okulları finanse etti.⁸⁹ Ayrıca misyoner okulları, eğitim alanında gayrimüslimlere avantaj sağladı.⁹⁰

Müslümanların eğitim kurumlarının içler acısı haline karşılık gayrimüslimlerin eğitim kurumlarındaki iyileşmeler, halkın tepkisini çekiyordu. II. Abdülhamit bu

---

⁸⁵Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi; Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, VIII. Cilt, Ankara 1988d, s. 379.

⁸⁶Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Ankara 2014, s. 105.

⁸⁷Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 23.

⁸⁸Karpat, s. 105.

⁸⁹Karpat, s. 108.

⁹⁰Karpat, s. 109.

durum karşısında Müslüman köy ve kasabalarında okul yapılmasına hız verirdi. Buralarda hem dini hem de mesleki eğitim verilecekti.⁹¹

II. Abdülhamit döneminde, Tanzimat'a göre önemli gelişmeler oldu; özellikle rüşdiye, idadiye ve sultaniye okulları çoğaldı. Ancak ilköğretim olduğu gibi kaldı.⁹² Yine bu dönemde Selanik, İzmir, Adana, Edirne, Bağdat, Şam, Trablus, Yemen ve bunlar gibi diğer başlıca vilayetlerde meslek okulları açıldı. Ancak yeterli itibarı görmeyince bu okullar sonradan kapandı.⁹³

Eğitim alanındaki en önemli icraatlarından birini II. Abdulhamit Aşiret Mektebi açmakla yaptı. 1892 yılında beş yıl süreli ve yatılı olarak açılan Aşiret Mektebi'nde önce Arap daha sonra Kürt ve Arnavut aşiretlerinin bey çocuklarını eğiterek saltanata bağlı kuşaklar yetiştirmek istedi. 1907 yılında yemekleri beğenmeyen öğrenciler, isyan edince okul da kapandı.⁹⁴

II. Abdülhamit döneminde, 1879'dan sonra, Vilayet Maarif İdareleri ve vilayetlerde Maarif Meclisleri oluşturuldu. On yıl sonra Hicaz hariç, bütün vilayetlerde maarif meclisleri kurulmuş bulunuyordu. Maarif meclislerinin başkanlığını yapan maarif müdürleri, Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kararlarını ve talimatlarını uygulamakla görevlendirildi. Maarif Meclisleri ayrıca eğitim harcamaları için yerel kaynaklar bulmak ve bu harcamaları denetlemekle yükümlü kılınmıştı. Bu idarelerin 1869 Maarif Nizamnamesi'ne uygun çalışmaları ile iptidailer, rüşdiyeler, idadiler ve sultanilerden meydana gelen eğitim sistemi tüm imparatorluğa yayılmıştı.⁹⁵

II. Abdulmahit dönemi eğitim sisteminin iki ayağı vardı. Birincisi Araplar dışındaki gayri Türk unsurlara Türkçe öğretmek, ikincisi ise gayri Sünni unsurları

---

⁹¹ Karpat, s. 105.

⁹² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1973, s. 367.

⁹³ Karpat, s. 108.

⁹⁴ Sakaoğlu, s. 98.

⁹⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s. 75; Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 32.

Sünnileştirmek.⁹⁶ Ayrıca göçebe unsurlar ile aşiretlere yönelik uygulanan başka bir politika ise aşiret mektepleri ile müşahhas hale geldi.⁹⁷

Mutlakıyet döneminde eğitim alanında özetle şu gelişmeler kaydedilmiştir:

- 1- Birçok meslek ve sanat okulu açılmıştır.
- 2- İlk kez özel eğitim alanında girişim olmuş, sağır, dilsiz ve körler için bir okul açılmıştır.
- 3- Yerli ve yabancı özel öğretim büyük gelişme göstermiştir.
- 4- Genel eğitimde ve okullaşmada önemli mesafe alınmıştır.
- 5- Eğitimin kalitesine yönelik çalışmalar yapılmamış, sıkı bir denetim ve sansür uygulanmıştır.
- 6- Programlardan hayata dönük bazı dersler çıkarılmış ve din derslerinin saatleri arttırılmıştır.
- 7- Öğretmenliğin meslekleşmesine yönelik kağıt üzerinde kalsa da, bazı hukuki düzenlemeler yapılmıştır.
- 8- İlk kez Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye adıyla ülke çapında eğitim yıllıkları yayımlanmaya başlanmıştır.⁹⁸

Özetle, eğitimin modernleşme dönemindeki durumunu Kemal Karpat, “felaket” olarak nitelemektedir.⁹⁹ Çünkü eğitim finanse eden vakıflar tırpanlanmış ve gelirleri büyük oranda kesilmişti. Devlet de eğitim işlerini rayına sokmada başarılı olamamıştı.

2.2.Dersim’de Modernleşme Döneminde Eğitimin Finansmanı

Fatımiler gibi çok nadir istisnalar hariç, diğer Müslüman devletler gibi Osmanlı Devleti de klasik çağda eğitim, sağlık, refah vb. hizmetleri doğrudan finanse etmiyor,

---

⁹⁶Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 31.

⁹⁷Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 32.

⁹⁸ Akyüz, s. 196.

⁹⁹ Karpat, s. 107.

vakıfların uhdesine bırakıyordu. Bu uygulama, modernleşme dönemi ile değişmeye başladı.¹⁰⁰

Vakıfların idari ve mali bakımdan açık şekilde özerklikleri bulunuyordu. Merkezi yönetimin ise vakıflar üzerinde tek yetkisi vardı: Vakfiye şartlarına uygunluğu denetlemek. Vakıflar ayrıca vergiden muaftı ve vakıf mülklerine el konulamazdı. Vakıf gelirlerinin genellikle %80-90'ı sosyal hizmetlere, kalanı ise idari işlere harcanırdı. Kaynaklardan tespit edildiğine göre, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toplam gelirinin %10-14'ü sosyal hizmetlere harcanmıştır.¹⁰¹ 18. yüzyılda bile vakıflar, dinsel ve aynı zamanda din dışı konularda eğitim veren ilk ve orta düzeydeki okullara maddi kaynak sağlıyordu. Okulu finanse eden vakıf kurucusu, okutulacak ders kitaplarına kadar birçok konuda belirleyici oluyordu.¹⁰²

Dersim Sancağı'nda medreselerin kendilerine ait vakıfları vardı. Süleyman Bey Medresesi Vakfı'na ve 16. yüzyıla ait belgeler, günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁰³ Bina olarak bugüne ulaşan diğer medreselerin (Çelebi Ağa ve Sungurbey) de vakıfları olduğu muhakkaktır.

Her ne kadar Osmanlı modernleşmesi ile devlet, eğitimin finansmanı yüklenmek yolunda bazı adımlar atmışsa da, bunun mümkün olmadığı eldeki belgelerden anlaşılmaktadır. Bu durum bütün imparatorluk genelinde olduğu gibi Dersim'de de görülmektedir. Dersim'de eğitimin finansmanı geleneksel yöntemlerle, yani vakıflar yoluyla ve halkın katkısıyla sağlanmıştır.

Özellikle 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitimin finansmanı hakkında da bazı hükümler içeriyordu. Eğitim giderlerini devletin yüklenmesi esastı. Ancak eğitim harcamaları için yerel kaynaklar bulmak ve bunları denetlemek taşrada kurulacak maarif meclislerinin görevleri arasında sayıldı.¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ Karpat, s. 30.

¹⁰¹ Karpat, s. 30.

¹⁰² Karpat, s. 67.

¹⁰³ Ünal, s. 166, 167.

¹⁰⁴ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 28.

14 Ekim 1892 tarihli bir belgeye göre, Dersim Sancağı'nın Çarsancak kazasında halk tarafından inşa edilen iki tane mektep Maarif Nezareti'ne bağışlanmış ve tapu senetleri nezarete gönderilmiştir.¹⁰⁵

10 Temmuz 1900 tarihli bir belgede ise Dersim Sancağı dâhilindeki ahalinin eğitime daha çok teşviki için mahalli idare tarafından ilgili tedbirlerin alınması istenmiştir.¹⁰⁶

2 Ekim 1905 tarihinde Vilayet-i Sitte'de karışıklık çıkaranların menedilmesi hususunda birtakım tedbirler alan Islahat Komisyonu, Dersim'de köylerde birer mekteb-i iptidai açılmasını kararlaştırmıştır.¹⁰⁷

2.3. Dersim'de Eğitim Kurumlarına Personel Temini

Osmanlı klasik döneminde eğitim kurumlarının öğretmen ihtiyacı medreselerden temin edilirdi. Klasik dönemde, özellikle bu kurumlar için yetiştirilmiş öğretmenler yoktu.¹⁰⁸ Bu işleri genellikle cami veya mescit imam veya müezzini üstlenirdi. Geleneksel düzene göre sibyan mekteplerinde öğretmen olmak için aşağıdaki özelliklerden birine sahip olmak yeterliydi: 1) Cami imam ve müezzinleri, 2) Biraz okuryazar olan, orta yaşlı ve ağırbaşlı kişiler, 3) Ölen bir öğretmenin uygun niteliklerini taşıyan oğlu, 4) Bazı hafize ve okumuş kadınlar.¹⁰⁹

Günümüzdeki anlamda öğretmen yetiştirmenin geçmişi, Tanzimat dönemine kadar ulaşır.¹¹⁰ 16 Mart 1848 tarihinde ilk defa rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için bir Darülmualimin açıldı. Sonraları bu okula Darülmualimin-i Rüşti de denilmiştir.¹¹¹

1 Mayıs 1851 yılında Ahmet Cevdet Efendi (daha sonra Paşa) tarafından kaleme alınan Nizamname'ye göre, sınavla öğrenci alacak olan Darülmualimin'de

---

¹⁰⁵ BOA, MF. MKT., 151/84; ŞD., 347/29.

¹⁰⁶ BOA, MF. MKT., 519/20.

¹⁰⁷ BOA, DH. TMIK. S, 60/22.

¹⁰⁸ Demirtaş, s. 175.

¹⁰⁹ Akyüz, s. 154.

¹¹⁰ Akyüz, s. 154.

¹¹¹ Akyüz, s. 154.

üç yıl süreyle eğitim verilecekti ve müfredatında şu dersler bulunacaktı: Ders Verme ve Öğretim Yöntemi, Farsça, Aritmetik, Geometri, Alan Ölçümü, Astronomi, Coğrafya.¹¹² Bu müfredatın hangi tarihten itibaren ve ne kadar uygulandığını bilemiyoruz. Çünkü 1854 yılına ait bir diplomada alınan dersler arasında Arapça ve Farsçada Ders Verme Yöntemi ve Matematik dersleri kaydedilmiştir.¹¹³

Sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek için 1868 yılında İstanbul'da bir Darümuallimin-i Sıbyan açılmıştır.¹¹⁴ 1875 yılından sonra taşrada da açılan bu okulların başlangıçta eğitim süreleri 1 (bir) yıldır ve ders müfredatı şöyleydi: Ulûm-i Diniyye, İlm-i Mahariç ve Tecvid, Hesap, Tarih, Coğrafya, İmlâ ve İnşa, Hüsn-i Hat, Türkçe Sarf, Usûl-i Cedide Üzere Tehecci.¹¹⁵ 1875 yılında bu okulun öğrenci sayısı 25'i geçmiyordu.¹¹⁶

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre, Rüşdiye, İdadiye ve Sultaniye şubelerinden oluşan Büyük Darümuallimin açılması öngörülmüştür.¹¹⁷ Ancak bu hüküm, bazı eksikliklerine rağmen ancak 1874 yılında uygulanabilmiştir.¹¹⁸ 1871 yılında bu okulun toplam 200 öğrencisi vardı.¹¹⁹ 1874 yılına ait İstanbul Darümuallimin'in şubeleri ve dersleri ise şu şekildedir.¹²⁰

Tablo 1: 1874 yılına ait İstanbul Darümuallimin'in şubeleri ve dersleri

Darümuallimin-i Sıbyan (2 yıl)	Darümuallimin-i Rüşdiye (3 yıl)	İdadi Şubesi (3 yıl)
Usûl-i Tedrisiye	Maa Tercüme, Arabi	Hesap
Lisan-ı Türki ve İmla	Farisi	Muemat ve Usûl-i

¹¹² Akyüz, s. 154.

¹¹³ Akyüz, s. 157.

¹¹⁴ Akyüz, s. 157.

¹¹⁵ Akyüz, s. 157.

¹¹⁶ Akyüz, s. 162.

¹¹⁷ Akyüz, s. 157.

¹¹⁸ Akyüz, s. 157.

¹¹⁹ Akyüz, s. 162.

¹²⁰ Akyüz, s. 158.

Tenasübe Kadar Hesap	Hesap	Defteri
Muhtasar Tarih-i Osmani	Cebir	Cebir
Muhtasar Coğrafya	Hendese	Mantık
Mebadi-i Hendese ve Mesaha	Tarih	Tarih-i Umumi ve Osmani
Farisi	Coğrafya	Lisan-ı Ecnebi
Yazı	İmlâ	Hüsn-i Hat
	İnşa	Resim
	Rik'a	İnşa-i Türki
	Resim	İlm-i Belagat
		Hendese
		Müsellasat-ı Müsteviye
		Kozmografya
		Mebadi-i Ulûm-i Tabiiye
		Hıfssıshha

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, devlet okullarında görev yapacak öğretmenlerin Darülmuallimin mezunu olmasını öngördüyse de¹²¹bu tam anlamı ile uygulanamamıştır. Zaten yetersiz olan öğretmen yetiştirme kurumlarında

¹²¹Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 28.

sonraki yıllarda birçok müfredat değişikliği ve yapısal düzenleme yapılmış¹²² ancak bunlardan da verim alınamamıştır.

Taşrada öğretmen yetiştirilmeye 1875'lerden itibaren başlanmıştır. 1882-1900 yılları arasında içinde Mamuretülaziz'in de bulunduğu birçok vilayette bu amaca yönelik okullar açılmıştır.¹²³ II. Abdülhamit döneminde *Muallimlikte Meslek-i İhtisas Tesisine Dair Tâlimat* başlığını taşıyan belge, öğretmenliğin meslekleşmesi bakımından son derece önemli bir hamledir. Bu talimat ile öğretmenliğe giriş vebranslaşma şartlara bağlanmıştır.¹²⁴

Darülmualiminler, II. Abdülhamit döneminde İstanbul'a özgü bir okul olmaktan çıkarılarak pek çok vilayet merkezinde de açılmaya başlanmıştır.¹²⁵ 1875'lerden itibaren uygulanan taşrada öğretmen yetiştirme politikası sonucunda birçok vilayette darülmualiminler açılmıştır.¹²⁶ 1880 yılında atanmaya başlayan maarif müdürlerine, gidecekleri vilayet merkezlerinde her şeyden önce birer "dârülmualimin-i sıbyan" açma, yeni usule göre eğitim ve öğretim yapabilecek öğretmenler yetiştirme ve ilköğretimi ıslah etme görevleri verilmiştir.¹²⁷

İstanbul dışında, Türkçe bilmeyen nüfusun yaşadığı bölgelerdeki devlet okullarında da müfredat aynıydı. Çünkü bu bölgelere tayin edilen öğretmenler, Türkçe bilen öğrencileri eğitmek için yetiştirilmişti. Özellikle Arnavutluk'ta ve Kürtlerin yaşadığı yerlerde Türkçenin teşvik edilmesi isteniyordu. Taşrada bazı vilayet merkezlerinde öğretmen okullarının açılması ve bu okullardan mezun olan öğretmenlerin göreve başlamasıyla birlikte dil sorununun yarattığı bazı sıkıntılar hafifletildi.¹²⁸

---

¹²² Detaylar için bkz.: Akyüz, s. 158-163.

¹²³ Akyüz, s. 216.

¹²⁴ Akyüz, s. 217.

¹²⁵ Kodaman, s. 150.

¹²⁶ Akyüz, s. 216.

¹²⁷ Cemil Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul 2005, s. 15.

¹²⁸ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 257-258.

1880 yılında vilayet statüsü kazanan Dersim’de bir darümuallimin açılması için çalışmalara başlanmış ve sancak merkezinde 1881 yılı sonlarında bir darümuallimin-i sıbyan açılmıştır. Aynı yıl buraya Bursa Rüşdiyesi eski muallim-i evveli Hayri Efendi muallim olarak tayin edilmiştir.¹²⁹Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Hozat İptidai Mektebi Muallimi Mustafa Şükrü Efendi, Dersim Darümuallimi’nden şهادetname almıştır.¹³⁰

2.4. Dersim’de Modern Eğitim Kurumları

2.4.1. Giriş

Osmanlı millet yapısı, eğitimin çoklu ve birbirinden bağımsız yapılmasını zorunlu kılıyordu. Modernleşme ile Osmanlı ülkesinde farklı dinlere mensup toplulukları birbirine kaynaştırmak için bazı adımlar atılmış, ancak bunda başarı sağlanamamıştır. Bu bakımdan modern dönemde de eğitim faaliyetlerini Müslümanların ve gayrimüslimlerin eğitimi diye iki ana başlık altında incelemek yerinde olacaktır.

Dersim gibi Türkçe konuşan ve Sünni nüfusun az olduğu bir bölgede devletin eğitim politikası da farklı olmuştur. Özellikle II. Abdulhamit devrinin Osmanlı bürokratik dilinde “medenileştirme” ve “tashih-i itikad” kavramlarının, Sünnileştirme, Türkçe öğretme ve sultana itaatkâr yapma anlamlarına geldiği söylenebilir. Ancak Türkçe konusunda esneklik gösteren Bab-ı Âli, inanç konusunda ödünsüz bir siyaset güdüyordu.¹³¹

Ermeni komitacı faaliyetleri ve Protestan misyonerlerin Orta Anadolu’daki Alevileri Hıristiyanlaştırmaya çalışmaları, Bab-ı Âli’yi Alevileri Sünnileştirmek için harekete geçirdi. Bunun için bazı okullar açıldı.¹³² Dersim’de de benzer gayretler güdüldü. 1880’li ve 1890’lı yıllarda Kur’an ve Sünni akidesini anlatan kitaplar

¹²⁹ BOA, MF. MKT., 72/23; 72/65.

¹³⁰ BOA, MF. MKT., 280/59.

¹³¹ Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 273.

¹³² Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 275.

dağıtıldı. 1900'lerde devlet okullarının açılması için girişimler başladı.¹³³ Doğu Anadolu'da Mamuretülaziz vilayetindeki yabancı okullar çoğalınca devlet bunları yakından izlemeye başladı. Bu vilayetin maarif müdürü 1890 yılına kadar yabancı okullarla ilgili herhangi bir rapor göndermediği için azledildi ve yerine, lağvedilen Dersim vilayetinin eski mektupçusu Hayri Efendi atandı. Çünkü Hayri Efendi, yerel meselelere hâkim biriydi.¹³⁴

Göçebe hayat süren Türkmenlere dair tek bir belgenin bulunmayışı, devlete sadakatleri nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından herhangi bir eğitsel sürece ihtiyaç duyulmadığını akla getirmektedir. Bu akıl yürütmeyi doğru kabul edersek, siyasi bakımdan itaatkâr olmayan gruplar eğitim hizmetlerinden daha fazla pay almışlardır.¹³⁵

2.4.2.Eğitim Kurumları

2.4.2.1. Okul ÖncesiEğitim

Osmanlı'da okul öncesi eğitim, 20. yüzyıla gelinceye kadar görülmemiştir. Avrupa'ya özenen bazı gayrimüslim kadınların girişimiyle Osmanlı ülkesinin kozmopolit kentlerinde (Selanik, İzmir, Beyrut vb.) anaokulları açılmıştır.¹³⁶ Anaokullarının Müslüman toplum arasında yayılması, 1910 yılından sonra olmuştur. Öğretim malzemelerinin Avrupa'dan getirildiği bu okullar, 4-6 yaş arasındaki çocuklara eğitim veriyordu.¹³⁷ 23 Temmuz 1908 tarihinden önce bazı vilayetlerde özel ana mektepleri açılmış, resmi ana mektepleri ise ancak Balkan savaşlarından sonra açılmaya başlanmıştır.

---

¹³³Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 276.

¹³⁴Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 141.

¹³⁵Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s. 291.

¹³⁶ Önder, s. 142.

¹³⁷ Önder, s. 142.

2.4.2.2. Sibyan Mektepleri ve İptidailer

Modernleşme dönemi Osmanlı eğitim sisteminde ilköğretim kurumlarını, sibyan mektepleri ile iptidailer oluşturur.¹³⁸1860 yılında bütün Osmanlı ülkesinde toplam 12 bin kadar sibyan mektebi vardı.¹³⁹1892-93 ders yılında Mamuretülaziz’de 6 iptidai mektep ile 392 sibyan mektebi bulunuyordu.¹⁴⁰1901-02 tarihli Maarif salnamesine göre, Mamuretülaziz’deokullaşma oranı %38.96 idi.¹⁴¹

Anadolu Umum Müfettişi Müşir Şakir Paşa ve Dördüncü Ordu Komutanı Zeki Paşa’nın girişimleri ile Dersim bölgesinde asayişin temini ve ilerlemenin sağlanması için bazı kararlar alınmıştır. 1896 tarihinde alınan kararlar içerisinde; uygun görülen beş-altı yerde iptidai mekteplerinin açılması ve tahsil görecek olan çocuklara yevmiye yüz dirhem ekmek ve senelik bir elbise verilerek teşvik edilmesi de yer almıştır.¹⁴²

2 Ekim 1905 tarihinde Vilayet-i Sitte’de karışıklık çıkaranların menedilmesi hususunda birtakım tedbirler alan Islahat Komisyonu, Dersim’de köylerde birer mekteb-i iptidai açılmasını kararlaştırmıştır.¹⁴³

Dersim Sancağı’nda, ilkokul düzeyinde yeni tarzda eğitim veren ilk iptidai mektepleri, tespit edilebildiği kadarıyla, 1877/1878 yıllarında açılan Hozat ve Kızılkilise(Nazımiye) iptidaimektepleridir.Bu yıllar, genel olarak taşrada yeni iptidai okulların yaygınlaşmaya başladığı yıllardır.¹⁴⁴Dersim’deki diğer iptidaimekteplerinin büyük kısmı 1895/1896 yıllarında açılmıştır. İlk faaliyete geçen mektepler ile diğer

---

¹³⁸ Parmaksızloğlu, s. 5.

¹³⁹ Akyüz, s. 162.

¹⁴⁰ Akyüz, Türk s. 200.

¹⁴¹ Akyüz, s. 201.

¹⁴²İbrahim Yılmazçelik, “Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*,2010, s. 176.

¹⁴³ BOA, DH. TMIK. S, 60/22.

¹⁴⁴Sebahattin Arıbaş, “Başlangıçtan II. Meşrutiyet’e Kadar Osmanlılarda Sibyan Mektepleri (İlköğretim Okulları)”, *Yeni Türkiye*, 32, 2000, s. 714-716.

mektepler arasında görülen zaman farkı,93 Harbi ve I. Meşrutî meclisin kapatılması gibi birtakım hadiseler nedeniyle olmalıdır.¹⁴⁵

1877 ile 1911 yılları arasında, Dersim’de açılan mekteplerin sayısını tam olarak tespit edemiyoruz. Çünkü çeşitli kurumlara ait farklı tarihlerde hazırlanan istatistikler, iptidaimektepleri hakkında farklı rakamlar vermektedir ve bu farkın izahı zor görünmektedir. Mesela, H. 1312 (1894/1895) yılı Mamuretülaziz Vilayet Salnamesi’ne göre, sadece Çarsancak ve Çemişgezek kazaları ile bağlı köylerde verilen İslam iptidai mekteplerinin sayısı¹⁴⁶ ile R.1326 (1910/1911) yılı Osmanlı Devlet Salnamesi kayıtları arasındaki fark dikkat çekmektedir.¹⁴⁷

H. 1312 (1894/1895) yılı kayıtlarına göre, Çarsancak ve Çemişgezek kazaları ile bağlı köylerde açılan iptidaimekteplerinin isimleri, buldukları yer, ait oldukları cemaat ve talebe adedi aşağıdaki şekildedir.¹⁴⁸

Tablo 2: Çarsancak ve Çemişgezek Kazaları İptidai Mektepleri

Sıra No	Kaza	Mektebin Adı	Bulunduğu Yer	Ait Olduğu Cemaat	Talebe Sayısı	
					Erkek	Kız
1	Çarsancak	Şeyhzo Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	21	-
2	Çarsancak	Takiz Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	7	-
3	Çarsancak	Paşavenk Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	8	-

¹⁴⁵Ünal Taşkın, “Maarif Salnamelerinde Mamuretülaziz”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*, 6/3, 2013, s. 1333.

¹⁴⁶Yapıcı, s. 173-177.

¹⁴⁷ ODS, R. 1326: 384-385; Bu salnameye göre, Dersim Sancağı’nın tamamında 1’i kız ibtidai ve 19’u erkek ibtidai olmak üzere toplam 20 adet resmi Müslüman ibtidai mektebi bulunmaktadır.

¹⁴⁸Yapıcı, s. 173-177.

4	Çarsancak	Harasenköyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	7	-
5	Çarsancak	Vasgird Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	5	
6	Çarsancak	Pağnik Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	4	-
7	Çarsancak	Köderic Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	5	-
8	Çarsancak	Sağmanın Mahallesi Mektebi	Pertek Nahiyesi	İslam	21	-
9	Çarsancak	Şişek Mahallesi Mektebi	Pertek Nahiyesi	İslam	15	-
10	Çarsancak	Şişek Mahallesi Mektebi	Pertek Nahiyesi	İslam	17	-
11	Çarsancak	Soğukpınar Mahallesi Mektebi	Pertek Nahiyesi	İslam	13	-
12	Çarsancak	Sağman Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	19	-
13	Çemişgezek	Hacı Cami İptidai Mektebi	H.Cami civarı	İslam	53	11
14	Çemişgezek	Müdürris Mahal. İptidai Mektebi	H.Cami civarı	İslam	21	7
15	Çemişgezek	Çukur Mahallesi İptidai Mektebi	Çukur Mah.	İslam	42	23
16	Çemişgezek	Germili Köyü İptidai	Köy içinde	İslam	17	5

		Mektebi				
17	Çemişgezek	Sinse Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	15	4
18	Çemişgezek	Sığnek Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	25	8
19	Çemişgezek	Savuk Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	15	2
20	Çemişgezek	Germesik Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	19	3
21	Çemişgezek	Karasar Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	13	2
22	Çemişgezek	Vaskovan Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	27	4
23	Çemişgezek	Dimili Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	18	6
24	Çemişgezek	Vank Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	21	4
25	Çemişgezek	Rabat Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	12	2
26	Çemişgezek	Hozakpur Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	9	6
27	Çemişgezek	Hemişe Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	24	2
28	Çemişgezek	Görteler Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	11	1

29	Çemişgezek	Kazu Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	23	5
30	Çemişgezek	Diralor Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	17	2
31	Çemişgezek	Mansavan Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	16	2
32	Çemişgezek	Ehnisor Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	21	2
33	Çemişgezek	Tırnık Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	29	3
34	Çemişgezek	Gercini Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	14	2
35	Çemişgezek	Mecikiği Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	12	1
36	Çemişgezek	Pırsor Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	19	2
37	Çemişgezek	Hınsor Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	15	1
38	Çemişgezek	Başekrek Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	30	7
39	Çemişgezek	Şahsor Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	27	4
40	Çemişgezek	Cancık Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	11	2
41	Çemişgezek	Tama Köyü İptidai	Köy içinde	İslam	24	5

		Mektebi				
42	Çemişgezek	Hodi Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	26	3
43	Çemişgezek	Halmuke Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	29	4
44	Çemişgezek	Başvartenik Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	45	11
45	Çemişgezek	Hasta Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	16	3
46	Çemişgezek	Aşağı Vartenik Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	3	3
47	Çemişgezek	Türk Vartenik Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	10	3
48	Çemişgezek	Laluşağı Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	10	3
49	Çemişgezek	Hıdıroz Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	10	3
50	Çemişgezek	Oğuzar Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	5	1
51	Çemişgezek	Bahçecik Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	İslam	9	3
Toplam					905	165

Yukarıda belirtilen söz konusu İptidaimekteplerinin yanı sıra, Dersim Sancağı dâhilinde açılan ve muallim, talebe ile sair özellikleri hakkında daha detaylı bilgiler elde edilen başlıca İptidaimektepleri şunlardır:

2.4.2.2.1. Hozat İptidai Mektebi

Hozat kasabasının Fikripaşa Mahallesi'nde¹⁴⁹H.1294 (1877/1878) yılında açılan bu mektebin binası için toplam 5.600 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁵⁰H.1307 (1889/1890) yılı kaydına göre, 42 talebenin öğrenim gördüğü mektebin muallimi Mustafa Efendi, bevvabı ise Muhammed Said Efendi'dir.¹⁵¹H.1308 (1890/1891) yılında mektebin muallimi Mustafa Şükrü Efendi'dir.¹⁵² Bevvabı Ahmed Efendi olan mektepte 42 talebe vardır.¹⁵³H. 1312 (1894/1895) yılında talebe sayısı 50'ye çıkmıştır.¹⁵⁴H. 1325 (1907/1908) yılında ise muallimi Mustafa Efendi olan mektebin talebe sayısı 71'dir.¹⁵⁵

2.4.2.2.2. Segedik(Tekedik/Dik) İptidai Mektebi

Hozat kazasının Segedik nahiyesinde H.1313(1895/1896) yılında açılan bu mektepbinası için toplam 650 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁵⁶Mektepmuallimliğine 1901 yılı başlarında Seyyid Efendi tayin edilmiştir.¹⁵⁷H. 1325 (1907/1908) senesinde mektebin toplam talebe sayısı 18'dir.¹⁵⁸

2.4.2.2.3. Sin İptidai Mektebi

Hozat kazasının Sin nahiyesinde H.1314(1896/1897) yılında açılan mektebin binası için toplam 1250 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁵⁹H. 1325 (1907/1908) senesinde mektebin toplam talebe sayısı 11'dir.¹⁶⁰

2.4.2.2.4. Mazgird İptidai Mektebi

Mazgird kazası İslam mahallesinde açılan bu mektebin H. 1312 (1894/1895) yılında toplam talebe sayısı 15'tir.¹⁶¹

---

¹⁴⁹Yapıcı, s. 173.

¹⁵⁰MS, H. 1316: 1180.

¹⁵¹Yapıcı, s. 178.

¹⁵²BOA, MF. MKT, 280/59.

¹⁵³MVS, H. 1308, s. 68.

¹⁵⁴Yapıcı, s. 173.

¹⁵⁵Yapıcı, s. 178.

¹⁵⁶MS, H.1321:659.

¹⁵⁷BOA, MF. MKT, 546/20.

¹⁵⁸Yapıcı, s. 179.

¹⁵⁹MS, H. 1317; 1382.

¹⁶⁰Yapıcı, s. 179.

2.4.2.2.5. Pah İptidai Mektebi

Mazgird kazasının Pah nahiyesinde H.1308 (1890/1891) yılında açılan bu mektebin binası için toplam 1500 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁶²H. 1312 (1894/1895) yılında toplam 20 tane talebesi vardı.¹⁶³H. 1325 (1907/1908) senesinde mektebin muallimi Süleyman Efendi'ydi ve talebe sayısı 38'di.¹⁶⁴

2.4.2.2.6. Dere İptidai Mektebi

Mazgird kazasının Dere nahiyesinde H.1313 (1895/1896) yılında açılan bu mektebin binası için toplam 780 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁶⁵

2.4.2.2.7. Muhundu(Muhdi) İptidai Mektebi

Mazgird kazasının Muhundu nahiyesinde H.1313 (1895/1896) yılında açılan bu mektebin binası için toplam 550 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁶⁶

2.4.2.2.8. Türüşmek İptidai Mektebi

Mazgird kazasının Türüşmek nahiyesinde açılan bu mektebin muallimi, H. 1325 (1907/1908) yılı kaydına göre Nuri Efendi'dir ve toplam talebe sayısı 19'dur.¹⁶⁷

2.4.2.2.9. Kızılkilise(Nazımiye) İptidai Mektebi

Kızılkilise kazasının merkezinde ve kışla yakınında H. 1294 (1877/1878) yılında açılan bu mektebin binası için toplam 2200 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁶⁸H. 1310 (1892/1893) yılı kayıtlarında mektebin muallimi Mehmed Arif Efendi, bevvabı ise Mehmed Efendi'dir.¹⁶⁹H.1312 (1894/1895) yılında mektebin toplam talebe sayısı

---

¹⁶¹Yapıcı, s. 177.

¹⁶²MS, H. 1316, s. 1180.

¹⁶³Yapıcı, s. 177.

¹⁶⁴Yapıcı, s. 294.

¹⁶⁵MS, H. 1316: 1180.

¹⁶⁶MS, H. 1316: 1180.

¹⁶⁷Yapıcı, s. 184.

¹⁶⁸MS, H. 1316: 1180.

¹⁶⁹MVS, H.1310: 124.

25'tir.¹⁷⁰H.1325 (1907/1908) yılında ise muallim Yunus Sabri Efendi'dir; talebe sayısı ise 33'tür.¹⁷¹

2.4.2.2.10. Ramazan İptidai Mektebi

Kızılkilise kazasının Ramazan nahiyesinde H.1313 (1895/1896) yılında açılan bu mektebin binası için toplam 300 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁷²H.1325 (1907/1908) yılı kaydına göre mektebin muallimi Muhammed Efendi'dir ve toplam talebe sayısı 16'dır.¹⁷³

2.4.2.2.11. Ersik İptidai Mektebi

Kızılkilise kazasının Ersik nahiyesinde açılmıştır. H.1325 (1907/1908) yılı kaydına göre mektebin muallimi Mustafa Sabri Efendi'dir ve toplam talebe sayısı 22'dir.¹⁷⁴

2.4.2.2.12. Pertek İptidai Mektebi

Çarsacak kazasının Pertek nahiyesinde açılan bu mektebin binası için toplam 2500 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁷⁵Mektebin açılış yılı H.1316 (1898/1899) olarak kaydedilse de,¹⁷⁶ bunun sehven yazıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü H.1307 (1889/1890) yılı kayıtlarına göre, mektebin muallimi Mustafa Efendi, bevvabı İbrahim Efendi ve toplam talebe sayısı 20'dir. H.1325 (1907/1908) yılında ise muallim Muhammed Faik Efendi ve toplam talebe sayısı 78'dir.¹⁷⁷

2.4.2.2.13. Vavgird İptidai Mektebi

Çarsacak kazasının Vavgird nahiyesi merkezinde açılan bu mektebin binası için toplam 600 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁷⁸ Mektebin açılış yılı H.1313 (1895/1896)

---

¹⁷⁰Yapıcı, s. 174.

¹⁷¹Yapıcı, s. 182.

¹⁷²MS, H. 1316: 1180.

¹⁷³Yapıcı, s.182.

¹⁷⁴Yapıcı, s. 182.

¹⁷⁵MS, 134 H. 1321: 660.

¹⁷⁶MS, 134 H. 1321: 660

¹⁷⁷Yapıcı, s. 180.

¹⁷⁸MS, H. 1316: 1180.

olarak kaydedilmişse¹⁷⁹ de bu da muhtemelen sehven yazılmıştır. Çünkü H. 1312 (1894/1895) yılında mektebin toplam talebe sayısı 5,¹⁸⁰H.1325 (1907/1908) yılında ise 20'dir.¹⁸¹

2.4.2.2.14. Şavak İptidai Mektebi

Çarsacak kazasının Şavak nahiyesinde açılan bu mektebin H.1325 (1907/1908) yılı kaydına göre muallimi Şevki Efendi'dir.Talebe adedi ise 23'tür.¹⁸²

2.4.2.2.15. Paşavenk(Paşadek) İptidai Mektebi

Çarsacak kazasına bağlı Paşavenk(Paşadek) köyünde inşa edilen bu mektebin açılış tarihi bilinmemektedir. 16 Mart 1891 tarihli bir arşiv kaydına göre, mektepmahallince idare edileceğinden muallim ve bevvab tahsisatının Ovacık Mektebi'ne nakledildiği ifade edilmektedir.¹⁸³H. 1312 (1894/1895) yılı kaydına göre mektebin toplam talebe sayısı 8'dir.¹⁸⁴

2.4.2.2.16. Vaskovan İptidai Mektebi

Çemişgezek kazasının Vaskovan nahiyesi merkezinde açılan bu mektebin binası için toplam 1200 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁸⁵Mektebin açılış yılı H.1313 (1895/1896) olarak kaydedilmişse de muhtemelen sehven yazılmıştır. Çünkü H. 1312 (1894/1895) yılı kaydına göre mektebin talebe adedi 27'si erkek ve 4'ü kız olmak üzere toplam31'dir.¹⁸⁶H.1325 (1907/1908) senesinde mektebin muallimi Mesud Efendi, talebe adedi ise 25olarak kaydedilmiştir.¹⁸⁷

---

¹⁷⁹MS, H. 1316: 1180.

¹⁸⁰Yapıcı, s. 173.

¹⁸¹Yapıcı, s. 180.

¹⁸²Yapıcı, s. 180.

¹⁸³BOA, MF. MKT, 127/11.

¹⁸⁴Yapıcı, s. 173.

¹⁸⁵MS, H. 1316: 1180.

¹⁸⁶Yapıcı, s. 175.

¹⁸⁷Yapıcı, s. 182.

2.4.2.2.17. Germili (Kermili) İptidai Mektebi

Çemişgezek kazasının Germili(Kermili) nahiyesinin merkezinde açılan bu mektebin¹⁸⁸binası için toplam 1500 kuruş masraf yapılmıştır (MS, H. 1317:1382). Mektebin açılış yılı H.1314 (1896/1897) olarak kaydedilmiştir.Muhtemelen bu da sehven yazılmıştır. Çünkü H. 1312 (1894/1895) yılı kaydına göre mektebin talebe sayısı 17 erkek ve 5 kız olmak üzere toplam 22'dir.¹⁸⁹H.1325 (1907/1908) senesinde muallim Süleyman Efendi ve talebe sayısı 35'tir.¹⁹⁰Arşiv belgelerine göre 1908 yılı Ağustosunda ise mektebin muallimliğine Hafız Mehmed Efendi tayin edilmiştir.¹⁹¹

2.4.2.2.18. Başvartenik İptidai Mektebi

Çemişgezek kazasının Başvartenik nahiyesinin merkezinde açılan bu mektebin binası için toplam 1750 kuruş masraf yapılmıştır.¹⁹²Mektebin açılış yılı H.1313 (1895/1896) olarak kaydedilmişse de muhtemelen bu da sehven yazılmıştır. Çünkü H. 1312 (1894/1895) yılı kaydına göre mektepte öğrenim gören talebe sayısı 45erkek ve 11kız olmak üzere toplam 56'dır.¹⁹³H.1325 (1907/1908) senesinde ise mektebin muallimi Halil Efendi'dir; talebe sayısı ise toplam 85'tir.¹⁹⁴

2.4.2.2.19. Tırnik Köyü İptidai Mektebi

Çemişgezek kazasının Tırnik köyünde açılan bu mektebin H. 1312 (1894/1895) yılı kaydına göre talebe sayısı 29 erkek ve 3 kız olmak üzere toplam 32'dir.¹⁹⁵H.1325 (1907/1908) senesinde ise mektebin muallimi Hafız Muhammed Efendi'dir; talebe adedi ise toplam 59'dur.¹⁹⁶

---

¹⁸⁸Yapıcı, s. 174.

¹⁸⁹Yapıcı, s. 174.

¹⁹⁰Yapıcı, s. 181.

¹⁹¹BOA, MF. MKT, 1072/29.

¹⁹²MS, H. 1321: 660.

¹⁹³Yapıcı, s. 177.

¹⁹⁴Yapıcı, s. 181.

¹⁹⁵Yapıcı, s. 176.

¹⁹⁶Yapıcı, s. 181.

2.4.2.2.20. Gercini(Gerceli) İptidai Mektebi

Çemişgezek kazasının Gercini nahiyesi merkezinde bulunan mektebin, açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir.¹⁹⁷ H. 1312 (1894/1895) yılı kaydına göre mektebin talebe sayısı 14 erkek ve 2 kız olmak üzere toplam 16'dır.¹⁹⁸

2.4.2.2.21. Başekrek(Başkvan) İptidai Mektebi

Çemişgezek kazasının Başekrek nahiyesi merkezinde bulunan mektebin, açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir.¹⁹⁹H. 1312 (1894/1895) yılı kaydına göre mektebin talebe adedi 30 erkek ve 7 kız olmak üzere toplam 37'dir.²⁰⁰

2.4.2.2.22. Ovacık İptidai Mektebi

Ovacık kazası merkezinde inşa edilen ve açılış tarihi tam olarak bilinmeyen bu mektebin binası için toplam 650 kuruş masraf yapılmıştır.²⁰¹ H. 1307 (1889/1890) yılı kaydına göre mektebin muallimi Arif Efendi'dir; talebe adedi ise 13'tür.²⁰²1891 yılı başlarında mektebin muallimliğine Darülmualimin şehadetnamesine sahip olan Mustafa Efendi tayin edilmiştir.²⁰³ Aynı tarihlerde mektebin talebe adedi ise 13'tür.²⁰⁴

2.4.2.2.23. Çerpazin (Çarzapan) İptidai Mektebi

Ovacık kazasının Çerpazin nahiyesinde H.1314 (1896/1897) yılında açılmış, mektebin binası için toplam 780 kuruş masraf yapılmıştır.²⁰⁵H. 1325 (1907/1908) yılı kaydına göre mektebin talebe sayısı 11 kişiden ibarettir.²⁰⁶

2.4.2.2.24. Dere İptidai Mektebi

Ovacık kazasının Dere nahiyesinde H. 1314 (1896/1897) yılında açılan mektebin binası için toplam 975 kuruş masraf yapılmıştır.²⁰⁷

---

¹⁹⁷MS, H. 1319: 885.

¹⁹⁸Yapıcı, s. 176.

¹⁹⁹MS, H. 1319: 885.

²⁰⁰Yapıcı, s. 176.

²⁰¹MS, H. 1321: 660.

²⁰²Yapıcı, s. 184.

²⁰³BOA, MF. MKT., 127/11.

²⁰⁴MVS, H. 1308: 70.

²⁰⁵MS, H. 1317: 1382.

²⁰⁶Yapıcı, s. 184.

2.4.2.2.5. Şezi İptidai Mektebi

Pülümür kazasının Şezi nahiyesinde imece yoluyla inşa edilen mektep, H. 1315 (1897/1898) yılında açılmıştır²⁰⁸

2.4.2.3. Rüşdiyeler

1773'ten itibaren açılan askeri okullara alınacak öğrencilerin, mesela Türkçe okuma-yazma bilmek gibi, bazı yeterliliklere sahip olması gerekiyordu. Bu yeterlilikleri sibyan mektepleri karşılamıyordu, ancak sibyan mekteplerinde yenilik yapmak medreselilerin tepkisine neden olacaktı. Sibyan mektepleri ile askeri okullara geçiş arasında başka bir eğitim kurumunun, rüşdiyelerin kurulması daha uygun görüldü.²⁰⁹ Rüşdiye okullarının açılmasına 1838'de "Meclis-i Umur-u Nafia" ve "Meclis-i Ahkâm-ı Adliye" tarafından karar verildi. Ayrıca bir kanunla "devlet dairelerine memur olacak efendilerin bu mekteplerden mezun olmalarının şart koşulması" kararlaştırıldı.²¹⁰

Rüşdiye; kesintisiz ilköğretim uygulamasının kabulünden önceki ilköğretim kurumlarından ortaokula; bugünkü uygulamaya göre de ilköğretim ikinci kademeye denk gelen bir okuldur. Başlangıçta ortaöğretimin hazırlık basamağı olarak düşünülen rüşdiyeler 1869'da idadilerin ortaöğretim basamağı olarak görülmesiyle ilköğretimin içinde kaldı.²¹¹

İlk açılan rüşdiyeler, Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-i Edebiye'dir. 1839 yılında karar alınmasına rağmen genel rüşdiyeler ancak, 1846'dan sonra açılmaya başlanmıştır.²¹² Rüşdiyelerin eğitim süresi ilk açıldıklarında 2 yıld; sonra 4 yıla çıkarılan eğitim süresi, 1859'dan sonra 6 yıl yapıldı.²¹³

---

²⁰⁷MS, H. 1317: 1382.

²⁰⁸MS, H. 1318: 1019.

²⁰⁹Akyüz, s. 129.

²¹⁰Erdem, 2005, s. 3.

²¹¹Erdem, 2005, s. 5 ; Önder, s. 134.

²¹²Akyüz, s. 129.

²¹³Önder, s. 134.

İlk rüşdiyelerin öğretim programları şöyleydi: Arapça, Sarf ve Nahiv, Nuhbe-i Vehbi, Farsça ve Tuhfe-i Vehbi, Türkçe İnşa, Hat, Lugat, Ahlak.²¹⁴1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre, erkek rüşdiyelerin öğretim programları şu derslerden oluşuyordu: Mebâdi-i ulûm-i diniye, Lisan-ı Osmanî kavaidi, İmla ve inşa, Terdib-i cedid üzere kavaid-i Arabiye ve Farisiye, Tersim-i hutut, Mebadi-i hendese, Defter tutmak usulü, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Cimnastik.Mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil, ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerden isteklilere 4. yılda Fransızca.²¹⁵Aynı nizamnameye göre kız rüşdiyelerinin programı şöyleydi: Mebâdi-i ulûm-i diniye, Lisan-ı Osmanî kavaidi, İmla ve inşa, Mebaid-i kavaid-i Arabiye ve Farisiye, Müntebahat-ı edebiye, Tedbir-i menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter tutmak usulü, Nakşa medar (yardımcı) olacak derecede Resim, Ameliyat-ı hiyatiye, Musuki (mecburi değil).²¹⁶

Rüşdiyelere öğretmen yetiştiren “Darümuallimin-i Rüşti” ilk mezunlarını vermeye başlayınca Temmuz 1853'ten sonra büyükçe kentlerde de kurulmaya başlanmıştır.²¹⁷1857 yılından itibaren İstanbul'da ve başlıca il merkezlerinde askeri rüşdiyeler açılmaya başlanmıştır.²¹⁸ Kız Rüşdiyelerinin açılması önemli bir adım olmuştur.²¹⁹ İlk defa 1850 yılında İstanbul'da Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi (Sultanahmet Kız Rüşdiyesi) açılmış, 1870'lerden itibaren kız rüşdiyeleri taşrada önemli merkezlere yayılmıştır.²²⁰

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, rüşdiyelerin 500 evi geçen kasabalarda kurulacağını öngörmekte idi.²²¹II. Abdülhamit döneminde Osmanlı ülkesinde 619 Rüşdiye mektebi vardı ve toplam öğrenci sayısı 40 bin kadardı. Bu okullardan 74'ü kızlara aitti.²²²Rüşdiyeler, II. Meşrutiyet ile yıkılmıştır.²²³

---

²¹⁴ Akyüz, s. 129.

²¹⁵ Akyüz, s. 144.

²¹⁶ Akyüz, s. 144.

²¹⁷ Akyüz, s. 143.

²¹⁸ Akyüz, s. 143.

²¹⁹ Önder, s. 134; Akyüz, s. 143.

²²⁰ Akyüz, s. 143.

²²¹ Akyüz, s. 143.

²²² Akyüz, s. 143.

²²³ Önder, s. 134.

Osmanlı Devleti'nde rüşdiyeler taşrada kurulmaya başlanınca diğer vilayetlerde olduğu gibi, Dersim'de de 1870'lerden itibaren ilk rüşdiyeler açılmaya başlanmıştır. H.1304 (1887) yılı kayıtlarına göre, Dersim Vilayeti'nde toplam 6 rüşdiye mektebi ve bu rüşdiyelerde öğrenim gören toplam 232 talebe bulunmaktadır.²²⁴Bu tarihte Osmanlı Devleti'nde toplam 39 tane vilayet ve mutasarrıflık vardır ve Dersim Vilayeti, Bitlis Vilayeti ile birlikte rüşdiye mektebi ve rüşdiye talebesi sayısı bakımından 25.sıradadır.Bitlis Vilayeti, rüşdiye mektebi sayısı(6) bakımından Dersim Vilayeti ile aynıdır ancak rüşdiyelere devam eden talebe sayısı(214) bakımından Dersim Vilayeti'nin gerisinde kalmaktadır. Rüşdiye mektebi ve talebe sayısı bakımından Dersim Vilayeti'nin gerisinde kalan 13 vilayet ve mutasarrıflık şunlardır: Bulgaristan, Rum ili-i Şarki, İşkodra, Van, Hakkâri, Basra, Hicaz, Yemen, Trablusgarp ve Bingazi vilayetleri ile Zor, Kudüs ve Serfice mutasarrıflıkları.²²⁵Görüldüğü üzere diğer vilayetlerle kıyaslandığında Dersim'deki rüşdiye sayısı çok düşük değildir.²²⁶

H. 1305 (1888) yılı kayıtlarına göre, Dersim Vilayeti'nde 6 rüşdiye mektebi ile bu rüşdiyelere devam eden toplam 222 talebe vardır. Dersim Vilayeti, bu tarihte toplam 38 olan Osmanlı vilayet ve mutasarrıflığı içinde bu kez 26. sıradadır. Bu haliyle Dersim, Bitlis Vilayetiyle aynı sıradadır, 11 vilayet ve mutasarrıflığı geride bırakmıştır.²²⁷Bu durum, Osmanlı Devleti'nin, Dersim bölgesinde eğitimin gelişmesine verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır.²²⁸

27 Şubat 1912 tarihli bir arşiv kaydına göre, Dersim Askeri Rüşdiye Mektebi vardır ve mektebin müdürü Yüzbaşı Ahmed Bey'dir.²²⁹Ancak ne yerel kaynaklarda ve ne de maarif salnamelerinde bu mekteple ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.²³⁰

---

²²⁴ODS, H. 1304: 326-327.

²²⁵Bkz. Osmanlı Devlet Salnamesi, H. 1304, s. 326-327.

²²⁶ Hatip Yıldız, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Dersim Sancağı'nda Eğitim", 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu (2008) Bildiriler Kitabı*, Eylül 2013, s. 122-161.

²²⁷ODS, H. 1305: 252-253.

²²⁸ Yıldız, s. 122-161.

²²⁹BOA, DH. SYS., 83/-1/2/-04.

²³⁰ Yıldız, s. 122-161.

Dersim’de farklı tarihlerde açılan ve haklarında kısmi bilgiler elde edilen başlıca mülki rüşdiye mektepleri şunlardır:

2.4.2.3.1. Hozat Rüşdiye Mektebi

Hozat kasabası Fikripaşa mahallesinde²³¹ memurların ve halkın yardımıyla inşa edilmiştir. Hem rüşdiye hem de iptidaiye olarak kullanılmıştır.²³² Mektebin açılış tarihi tam olarak bilinmese de, hakkındaki ilk kayıt H.1290 (1873/1874) yılına aittir.²³³ 1906 yılının Eylül ayında ahalinin yardımıyla mektep binasının tamiri tamamlanmıştır.²³⁴

1873 ile 1908 yılları arasında eğitim-öğretime açık olduğu tespit edilen mektebin yıllara göre muallim ve talebe durumu aşağıdaki şekildedir:²³⁵

Tablo 3: Hozat Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Sayısı

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Rika Muallimi	Hademe/ Bevvab	Talebe Sayısı
H.1290(1873)	-	-	-	-	-
H.1291(1874)	-	-	-	-	22
H.1292(1875)	-	-	-	-	11
H.1293(1876)	-	-	-	-	11
H.1294(1877)	-	-	-	-	15
H.1298(1881)	-	Mustafa Efendi	-	-	-
H.1299(1882)	-	Mustafa	-	-	22

²³¹Yapıcı, s. 173.

²³²Yapıcı, s. 85; BOA, DH. MKT., 1120/10.

²³³ODS, H. 1290: 212.

²³⁴BOA, DH. MKT., 1120/10.

²³⁵Yıldız, s. 122-161.

		Efendi			
H.1300(1883)	-	-	-	-	26
H.1301(1884)	-	-	-	-	15
H.1302(1885)	-	-	-	-	15
H.1303(1886)	-	-	-	-	30
H.1304(1887)	-	-	-	-	35
H.1305(1888)	-	-	-	-	45
H.1307(1890)	İsmail Efendi	Said Efendi	-	Ahmed Efendi	27
H.1308(1891)	İsmail Efendi	-	Nuri Efendi	Mehmed Said	-
H.1310(1892)	İsmail Efendi	-	Nuri Efendi	Mehmed Said	-
H.1312(1894)	İsmail Efendi	-	Nuri Efendi	Mehmed Said	45
H.1316(1898)	Numan Efendi	-	Nuri Efendi	-	17
H.1317(1899)	Numan Efendi	-	Nuri Efendi	-	21
H.1318(1900)	-	Lokman Efendi	Nuri Efendi	-	21
H.1319(1901)	-	Numan Efendi	Nuri Efendi	-	27

H.1321(1903)	-	Hafız Ali Efendi	Mahmud Efendi	-	30
H.1325(1908)	Abdülkerim Efendi(Vekil)	Hafız Muhammed Efendi	-	Hafız Said Efendi	41

2.4.2.3.2. Çemişgezek Rüşdiye Mektebi

Çemişgezek kazasının merkezinde çarşı civarında²³⁶H.1294 (1877/1878) yılında açılan bu mektebin binasına toplam 8700 kuruş masraf yapılmıştır.²³⁷

1881 ile 1908 yılları arasında eğitim-öğretime açık olduğu tespit edilen mektebin yıllara göre muallim ve talebe durumu aşağıdaki şekildedir:²³⁸

Tablo 4: Çemişgezek Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Sayısı

Yıl	Birinci Muallim	Muallim Muavini	İkinci Muallim	Hat/Rika Muallimi	Hademe/ Bevvab	Talebe Sayısı
H.1298(1881)	Mustafa Sabri Efendi	-	-	-	-	55
H.1299(1882)	Mustafa Efendi	-	-	-	-	20
H.1300(1883)	-	-	-	-	-	67
H.1301(1884)						67
H.1302(1885)	-	-	-	-	-	67
H.1303(1886)	-	-	-	-	-	70

²³⁶Yapıcı, s. 174.

²³⁷MS, H. 1316: 1180.

²³⁸Yıldız, s. 122-161.

H.1304(1887)	-	-	-	-	-	75
H.1305(1888)	-	-	-	-	-	61
H.1307(1890)	Mustafa Efendi	-	Numan Efendi	-	Emin Efendi	74
H.1308(1891)	Mustafa Efendi	-	Numan Efendi	-	Mehmed Ağa	52
H.1310(1892)	Mustafa Efendi	-	Numan Efendi	-	-	-
H.1312(1894)	Mustafa Efendi	-	Numan Efendi	-	-	57
H.1316(1898)	Mustafa Efendi	-	-	İsmail Efendi	-	58
H.1317(1899)	Mustafa Efendi	Süleyman Efendi	-	İsmail Efendi	-	44
H.1318(1900)	Mustafa Efendi	Süleyman Efendi	-	İsmail Efendi	-	42
H.1319(1901)	Mustafa Efendi	-	Süleyman Efendi	İsmail Efendi	-	42
H.1321(1903)	Mustafa Efendi	Süleyman Efendi	-	İsmail Efendi	-	49
H.1325(1908)	Mustafa Sabri Efendi	Süleyman Hilmi Efendi	-	-	Hasan Ağa	75

2.4.2.3.3. Ovacık Rüşdiye Mektebi

Ovacık kaza merkezinde açılan mektebin açılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte ilk defa H.1291 (1874/1875) yılında kayıt altına alınmıştır.1874 ile 1885 yılları arasında eğitim-öğretime açık olduğu tespit edilen mektebin yıllara göre muallim ve talebe durumu aşağıdaki şekildedir:²³⁹

Tablo 5: Ovacık Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Sayısı

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Hat/Rika Muallimi	Bevvab/ Hadem/ Mubassır	Talebe Sayısı
H.1291(1875)	-	Abdullah Efendi	-	Muhammed Efendi	27
H.1293(1877)	-	Abdullah Efendi	-	Muhammed Efendi	-
H.1294(1878)	-	Abdullah Efendi	-	Muhammed Efendi	-
H.1300(1883)	-	-	-	-	15
H.1302(1885)	-	-	-	-	20

2.4.2.3.4. Mazgird Rüşdiye Mektebi

Mazgird kaza merkezinin İslam mahallesinde²⁴⁰ inşa edilen bu mektebin de açılış tarihi tespit edilememiştir. Bununla birlikte bu mektep hakkında ilk kayıt, H.1289 (1872/1873) yılında tutulmuştur.1872 ile 1908 yılları arasında eğitim-

²³⁹ Yıldız, s. 122-161.

²⁴⁰Yapıcı, s. 174.

öğretime açık olduğu tespit edilen mektebin yıllara göre muallim ve talebe durumu aşağıdaki şekildedir:²⁴¹

Tablo 6: Mazgird Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Sayısı

Yıl	İkinci Muallim	Hat/Rika Muallimi	Bevvab/ Hademe/ Mubassır	Talebe Sayısı
H.1289(1872)	-	-	-	28
H.1290(1873)	Mustafa Asım Efendi	-	Hüseyin Efendi	28
H.1291(1874)	Mustafa Asım Efendi	-	Hüseyin Efendi	28
H.1292(1875)	-	-	-	17
H.1293(1876)	Mustafa Asım Efendi	-	Hüseyin Efendi	17
H.1294(1877)	Mustafa Asım Efendi	-	Hüseyin Efendi	20
H.1298(1881)	Mustafa Efendi	-	-	-
H.1299(1882)	Mustafa Efendi	-	-	25
H.1300(1883)	-	-	-	25
H.1301(1884)	-	-	-	25
H.1302(1885)	-	-	-	25

²⁴¹ Yıldız, s. 122-161.

H.1303(1886)	-	-	-	28
H.1304(1887)	-	-	-	32
H.1305(1888)	-	-	-	33
H.1307(1890)	Hafız Ali Efendi	Abdülaziz Efendi	Osman Efendi	20
H.1308(1891)	Hafız Ali Efendi	Abdülaziz Efendi	Osman Efendi	20
H.1310(1892)	Hafız Ali Efendi	-	-	-
H.1312(1894)	Hafız Ali Efendi	-	-	25
H.1316(1898)	Ali Efendi	Abdülaziz Efendi	1	21
H.1317(1899)	Ali Efendi	Abdülaziz Efendi	1	22
H.1318(1900)	Ali Efendi	Abdülaziz Efendi	1	25
H.1319(1901)	Ali Efendi	Abdülaziz Efendi	1	25
H.1321(1903)	Hafız Mehmed Tevfik Efendi	Hafız Mehmed Tevfik Efendi	1	33
H.1325(1908)	Muhammed Arif Efendi	-	Şükrü Efendi	10

2.4.2.3.5. Çarsacak(Peri) Rüşdiye Mektebi

Çarsacak kazasının merkezi Peri kasabasında bulunan bu okulun açılış tarihi tespit edilememiştir. Hakkında tutulan ilk kayıt, H.1289 (1872/1873) yılına aittir.²⁴²1872 ile 1908 yılları arasında eğitim-öğretime açık olduğu tespit edilen mektebin yıllara göre muallim ve talebe durumu aşağıdaki şekildedir:²⁴³

Tablo 7: Çarsacak (Peri) Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Sayısı

Yıl	İkinci Muallim	Hat/Rika Muallimi	Bevvab/Hademe	Talebe Sayısı
H.1289(1872)	-	-	-	28
H.1290(1873)	-	-	-	28
H.1291(1874)	Mustafa Efendi	-	-	49
H.1292(1875)	Tevfik Efendi	-	-	49
H.1293(1876)		-	-	49
H.1294(1877)	-	-	-	52
H.1298(1881)	-	-	-	30
H.1300(1883)	-	-	-	28
H.1302(1885)	-	-	-	25
H.1303(1886)	-	-	-	25
H.1304(1887)	-	-	-	27
H.1305(1888)	-	-	-	30

²⁴² Yıldız, s. 122-161.

²⁴³ Yıldız, s. 122-161.

H.1307(1890)	Hasan Efendi	Hüseyin Efendi	Osman Efendi	66
H.1308(1891)	Hasan Efendi	Hasan Hüsnü Efendi	Osman Efendi	-
H.1310(1892)	Hasan Efendi	-	-	-
H.1312(1894)	-	-	-	35
H.1316(1898)	İsmail Efendi	İsmail Efendi	1	32
H.1317(1899)	İsmail Efendi	İsmail Efendi	1	37
H.1318(1900)	İsmail Efendi	İsmail Efendi	1	37
H.1319(1901)	İsmail Efendi	İsmail Efendi	1	35
H.1321(1903)	İsmail Efendi	İsmail Efendi	1	37
H.1325(1908)	İsmail Muti' Efendi	-	İbrahim Efendi	42

2.4.2.3.6. Pertek Rüşdiye Mektebi

Çarsacak kazasının Pertek nahiyesinde açılan bu mektebin binası için toplam 4600 kuruş masraf yapılmıştır. H.1316 (1898) yılına ait Maarif Salnamesinde, bu mektebin H.1311 (1893/1894) yılında açıldığı kaydedilmiştir.²⁴⁴H. 1289 (1872) yılına ait kayıtlarda mektebin 31 tane talebesi olduğu kaydedildiğine göre, açılış tarihi sehven yanlış olarak kaydedilmiş olmalıdır. 1872 ile 1908 yılları arasında eğitim-öğretime açık olduğu tespit edilen mektebin yıllara göre muallim ve talebe durumu aşağıdaki şekildedir:²⁴⁵

²⁴⁴MS, H. 1316: 1180.

²⁴⁵Yıldız, s. 122-161.

Tablo 8: Pertek Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Sayısı

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Rika Muallimi	Hademe/ Bevvab	Talebe Sayısı
H.1289(1872)	-	-	-	-	31
H.1290(1873)	-	-	-	-	31
H.1291(1874)	-	-	-	-	59
H.1292(1875)	-	Mustafa Efendi	-	-	18
H.1293(1876)	Bekir Efendi	Hacı Hasan Efendi	-	Hacı Hasan Efendi	100
H.1298(1881)	-	Ömer Efendi	-	-	41
H.1299(1882)	-	Ömer Efendi	-	-	40
H.1300(1883)	-	-	-	-	31
H.1301(1884)	-	-	-	-	31
H.1302(1885)	-	-	-	-	20
H.1303(1886)	-	-	-	-	23
H.1304(1887)	-	-	-	-	25
H.1305(1888)	-	-	-	-	28
H.1307(1890)	-	Abdullah Efendi	Şerif Efendi	Süleyman Efendi	30

H.1312(1894)	-	-	-	-	29
H.1316(1898)	Abdullah Efendi	-	Şakir Efendi	-	23
H.1317(1899)	Abdullah Efendi	-	Şakir Efendi	-	6
H.1318(1900)	Abdullah Efendi	-	Şakir Efendi	-	50
H.1319(1901)	Mustafa Efendi	-	Şakir Efendi	-	50
H.1321(1903)	Mustafa Efendi	-	Şakir Efendi	-	42
H.1325(1908)	Yunus Efendi	-	-	Halil Efendi	32

2.4.2.3.7. Kuzican(Pülümür) Rüşdiye Mektebi

Maarif Nezareti kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, yardımlaşma yoluyla inşa edilen ve Kuzican(Pülümür) kasabasında H.1312 (1894/1895) yılında açılan mektebinbinası için toplam 8000 kuruş masraf yapılmıştır.²⁴⁶H.1303 (1886) ve daha sonraki yıllara ait Osmanlı devlet salnamelerindeki bilgilere göre, mektep1886 yılında aktifti ve 20 tane talebesi bulunmaktadır.²⁴⁷1886 ile 1903 yılları arasında eğitim-öğretime açık olduğu tespit edilen mektebin yıllara göre muallim ve talebe durumu aşağıdaki şekildedir:²⁴⁸

²⁴⁶MS, H. 1318: 1016-1017.

²⁴⁷ODS, H. 1303: 337.

²⁴⁸Yıldız, s. 122-161.

Tablo 9: Kuzican (Pülümür) Rüşdiye Mektebi Personel ve Talebe Sayısı

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Hat/Rika Muallimi	Bevvab/Hademe	Talebe Adedi
H.1303(1886)	-	-	-	-	20
H.1304(1887)	-	-	-	-	38
H.1305(1888)	-	-	-	-	25
H.1307(1890)	-	Hacı Ali Efendi	Yusuf Ziya Efendi.		28
H.1308(1891)	-	Hacı Ali Efendi	-	Yusuf Ziya Efendi	-
H.1312(1895)	-	-	-	Yusuf Efendi	30
H.1315(1897)	-	Süleyman Efendi	-	Hüsnü Efendi	45
H.1316(1898)	-	Süleyman Salim Efendi	Hüseyin Hüsnü Efendi	-	42
H.1317(1899)	İsmail Efendi	Süleyman Efendi	-	Hüsnü Efendi	15
H.1318(1900)	Süleyman Salim Efendi(Vekil)	-	Hüseyin Hüsnü Efendi	Hüsnü Efendi	42
H.1319(1901)	Mehmed Efendi(Vekil)	-	Hüseyin Hüsnü Efendi	-	41
H.1321(1903)	M. Sıddık Efendi	-	Hüseyin Hüsnü Efendi	-	48

2.4.2.4. İdadiler

Bu terim başlarda Harb Okulu ve Askeri Tıbbiye'ye girmek isteyen öğrencilerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için kullanılmıştır. Öğretim programları rüşdiyelerden pek farklı değildi ve 11-14 yaş aralığındaki öğrencileri alıyorlardı. Öğretim süresi toplam dört yıldır.²⁴⁹ İdadi teriminin bir ortaöğretim kurumunun adı olarak tutunması, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kesinleşmiştir.²⁵⁰

1869'dan önce birçok okulun hazırlık sınıfına idadi adı verilmiştir. İdadiler II. Abdülhamit döneminde yaygınlaşmıştır.²⁵¹ Bu dönemde Osmanlı ülkesinde 109 idadi mektebi vardı ve toplam öğrenci sayısı 20 bin kadardı.²⁵²

Sonraki dönemlerde beş yıllık eğitim kurumları olan idadiler, yüksek öğretime öğrenci yetiştirmez, mahalli idarecileri yetiştirirdi. Rüşdiyelerin ortadan kaldırılması üzerine beş yıllık idadiler, ortaöğretimin ilk basamağını oluşturdu ve Cumhuriyet'ten sonra "ortaokul"a dönüştürüldüler.²⁵³

Dersim'de herhangi bir idadi tespit edilememiştir.

2.4.2.5. Sultaniler

Bu terim, Galatasaray'da gerçek anlamı ile kurulan ilk liseye verilen Mekteb-i Sultanî adıyla ortaya çıkmıştır.²⁵⁴ Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısında, bir taraftan ilköğretim ile yükseköğretim arasında bir köprü kurmak, diğer taraftan da Müslüman ve Hıristiyan bütün Osmanlı yurttaşlarını kaynaştırmak için ortaöğretim düzeyinde kurumlar açtı.²⁵⁵ Galatasaray Lisesi, aslında ilk ve yükseköğretim arasında dinler arası bir ortaöğretim müessesesi olarak açıldı. 1 Eylül 1868 yılında Fransızca

---

²⁴⁹ Kodaman'dan naklen; Akyüz, s. 201.

²⁵⁰ Akyüz, s. 145.

²⁵¹ Önder, s. 134-135.

²⁵² Akyüz, s. 201.

²⁵³ Önder, s. 135.

²⁵⁴ Akyüz, s. 145.

²⁵⁵ Önder, s. 134-135; Akyüz, s. 145.

eğitim veren bir kurum olarak açılan bu okulun,²⁵⁶ eğitim süresi toplam 10 yıldır.²⁵⁷ Öğretim tamamen din adamı olmayan kişilerin elinde bulunacak ve okulda 150 Müslüman, 150 Müslüman olmayan öğrenci okutulacaktı.²⁵⁸ Hızla gelişen ve başarılı bir kurum haline gelen Galatasaray Lisesi, birkaç yıl içinde hukuk, ekonomi, mühendislik bölümlerinin açılmasıyla adeta bir üniversite haline geldi.²⁵⁹

Galatasaray ile aşağı yukarı aynı tarihlerde Robert Koleji, Fransız Katolik, Avusturya Katolik, İngiliz, Alman, İtalyan okulları da açılarak Maarif Bakanlığı'nın boş bıraktığı alanı doldurmaya başladılar.²⁶⁰ Bu okullar gayrimüslim unsurlara avantajlı bir konum sağladığı gibi Müslümanlar arasında da seçkin bir zümre oluşmasına neden oldular.²⁶¹ Bu okulların ayrıca Osmanlılık ve Türklük bilincinin gelişmesine bir katkısı olmadığı gibi, aksine Ermeni, Rum ve Bulgar milliyetçiliklerinin beslenmesinde önemli katkıları olmuştur.²⁶²

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre ortaöğretimin üst basamağını teşkil etmek üzere il merkezlerinde okullar açılmasını öngörmüş ve bunlara Sultani demiştir. Bu okullar, Rüşdiye üzerine 6 yıllık bir eğitim vereceklerdi.²⁶³ Bu okullar Girit hariç, II. Meşrutiyet'e kadar hiçbir yerde açılmamıştır.²⁶⁴ İstanbul'da 1873 yılında faaliyete geçen Darüşşafaka da bir sultanidir.²⁶⁵

Dersim'de herhangi bir sultani tespit edilememiştir.

2.4.2.6. Mesleki ve Teknik Eğitim

Tanzimat döneminde plansız da olsa, mesleki ve teknik eğitimde bazı girişimler göze çarpmaktadır. 1847 yılında Ziraat Talimnamesi adı verilen ilk

---

²⁵⁶ Önder, s. 135; Akyüz, s. 146.

²⁵⁷ Akyüz, s. 146.

²⁵⁸ Berkes, s. 242.

²⁵⁹ Berkes, s. 243.

²⁶⁰ Berkes, s. 243.

²⁶¹ Berkes, s. 243.

²⁶² Berkes, s. 244.

²⁶³ Akyüz, s. 146.

²⁶⁴ Akyüz, s. 146.

²⁶⁵ Akyüz, s. 146.

uygulamalı tarım okulu açılmıştır.²⁶⁶1857 yılında ilk defa iki Fransız orman mühendisinin açtığı ormancılık kursu, daha sonra Orman Mektebi'ne dönüştürülmüştür.²⁶⁷Niş Valisi Mithat Paşa, ilk defa 1861 yılında “**Islahhane**” adıyla kurduğu mesleki ve teknik eğitim kurumunu, 1868 yılında İstanbul’da “**Mekteb-i Sanayi**” adıyla yeniden kurmuştur. Bu okulda terzilik, kunduracılık, debbağlık, müretteplik, arabacılık, külahçılık, dokumacılık vb. meslekler öğretiliyor bunun yanında yazı, hesap, defter tutma ve Kur’an gibi dersler veriliyordu.²⁶⁸ 1885 yılından sonra taşradaki bütün ıslahhaneler, Mektebi Sanayi adını almaya başladılar.²⁶⁹

II. Abdülhamit döneminde mesleki ve teknik eğitimde önemli gelişmeler görülmüştür. Güzel sanatlar, mimari, ticaret, ziraat, dil, polislik, gümrük, çobanlık gibi birçok alanda mesleki ve teknik okullar açılmıştır.²⁷⁰

Dersim’de herhangi bir mesleki ve teknik eğitim kurumu tespit edilememiştir.

2.4.2.7. Dârümuallimin

Öğretmen yetiştirme kurumları olan darümualliminler, II. Abdülhamid döneminde İstanbul’a özgü bir okul olmaktan çıkarılarak pek çok vilayet merkezinde açılmıştır.²⁷¹1880 yılında atanmaya başlayan maarif müdürlerine, atandıkları vilayet merkezlerinde her şeyden önce birer “dârümuallimin-i sibyan” açmaları, yeni usule göre eğitim ve öğretim yapabilecek öğretmenler yetiştirmeleri, ilköğretimi ıslah etme görevi verilmiştir.²⁷²

1880 yılında vilayet statüsü kazanan Dersim vilayet merkezinde 1881 yılı sonlarında bir darümuallimin-i sibyan açılmış, Bursa Rüşdiyesi eski muallim-i evveli Hayri Efendi aynı yıl bu okula muallim olarak tayin edilmiştir.²⁷³Hozat İptidai Mektebi Muallimi Mustafa Şükrü Efendi’nin Dersim Darümuallimini’nden

---

²⁶⁶ Akyüz, s. 149.

²⁶⁷ Akyüz, s. 150.

²⁶⁸ Akyüz, s. 150; Önder, s. 138.

²⁶⁹ Önder, s. 138.

²⁷⁰ Akyüz, s. 207-208.

²⁷¹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 150.

²⁷² Öztürk, s. 15.

²⁷³ BOA, MF. MKT., 72/23; 72/65.

şehadetname aldığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.²⁷⁴ Ancak yerel kaynaklarda darülmualiminden hiçbir şekilde söz edilmediği gibi, arşiv kaynaklarında da darülmualimin hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılamamaktadır.

2.4.2.8. Aşiret Mekteplerine Öğrenci Alımı

Mesleki ve teknik eğitim alanında eğitim veren Aşiret Mektebi, II. Abdülhamit zamanında kurulmuştur. Bu mektebin amacı Müslüman halkların (Arap, Arnavut, Kürt vb.) eşraf ve aşiret reislerinin çocuklarını Osmanlı'ya bağlı bireyler olarak yetiştirmekti. Eğitim süresi 5 (beş) yıl olan bu okulun eğitim düzeyi kısmen iptidai ve rüşdiyeseviyesinde idi. Sayıları 300 ile 500 arasında değişen öğrencilerin tamamı yatılı idi. Bu okul, 1907 yılında öğrencilerin yemek beğenmeyip okul yönetimine başkaldırmaları sonucunda kapatıldı. Aynı binada Kabataş İdadisi açıldı.²⁷⁵

Aşiret mektebine farklı bölgelerden aşiret reislerinin çocukları alındığı gibi, Dersim bölgesinden de öğrenci kabul edilmiştir. Hamidiye alaylarını oluşturan²⁷⁶ve güçlü aşiret Şeyh Hasanlıların alt gruplarıolan Abasan, Karaballı ve Ferhatan aşiret ağalarının çocukları Aşiret Mektebi'ne kabul edilmiştir.²⁷⁷

Dersim Sancağı'nda Aşiret Mektebi'ne talep zamanla ciddi anlamda artmıştır. Bu nedenle, her isteyen çocuk mektebe kabul edilememiştir.²⁷⁸ Vilayete verilen kontenjan doğrultusunda çocuklar arasından seçim yapılması zorunlu olmuştur.²⁷⁹ Aşiret reislerinden İsmail ve Kasım efendiler, Şeyh Hasanlı Aşireti'nden altı çocuğun Aşiret Mektebi'ne kaydettirilmesinden dolayı 29 Ocak 1893 tarihinde bir teşekkür yazısınıbaşkente göndermişlerdir.²⁸⁰

---

²⁷⁴ BOA, MF. MKT., 280/59.

²⁷⁵ Akyüz, s. 208.

²⁷⁶Yılmazçelik, Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918), s. 174.

²⁷⁷Mahmut Akyürekli, *Dersim Kürt Tedibi 1937-1938*, İstanbul 2011, s. 36.

²⁷⁸BOA, MF. MKT., 992/66; DH. MKT., 1152/59; MF. MKT., 175/20.

²⁷⁹BOA, DH. MKT., 2016/109; BOA, MF. MKT., 468/5.

²⁸⁰BOA, Y. MTV., 74/44.

2.4.2.9. Dönemde Açılan Medreseler

Modernleşme döneminde Dersim’de bulunan medreselerin durumu aşağıdaki gibidir:

2.4.2.9.1. Hamidiye Medresesi

Çemişgezek kasabasında padişah tarafından yaptırılmıştır. Açılış tarihi bilinmediği gibi kim tarafından yaptırıldığı da bilinmemektedir. H. 1317(1899/1900) yılı kayıtlarına göre, medresenin müderrisi “Edirne müderrisi” rütbesine sahip olan Çemişgezekli Tevfik Efendi’dir ve talebe sayısı 47’dir.²⁸¹H.1325 (1907/1908) yılındaki kayıtlarına göre müderris yine Tevfik Efendi’dir.²⁸²

Fotoğraf 7: Hamidiye medresesi²⁸³

2.4.2.9.2. Başekrek Köyü Medresesi

Çemişgezek kazasının Başekrek nahiyesinde açılan medresenin açılış tarihi bilinmemektedir. H.1325 (1907/1908) yılı kayıtlarına göre, medresenin müderrisi Hasan Hilmi Efendi’dir.²⁸⁴

²⁸¹MS, H. 1317: 1374-1375.

²⁸²Yapıcı, s. 158.

²⁸³<http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57322/hamidiye-medresesi.html> (17.11.2015)

²⁸⁴Yapıcı, s. 158.

2.4.2.9.3. Şeyho(Şeyhzo/Şahzo) Köyü Medresesi

Çarsacak kazasına bağlı Şeyho(Şeyhzo/Şahzo)köyünde açılan bu medresenin de açılış tarihi bilinmemektedir. H.1325 (1907/1908) yılı kayıtlarına göre, medresenin müderrisi Muhammed Efendi'dir.²⁸⁵

2.4.2.9.4. Masume Hatun Medresesi

Çarsacak kazasına bağlı Pertek nahiyesi merkezinde inşa edilen medresenin açılış tarihi, müderris ve talebe durumu hakkında bilgi yoktur.²⁸⁶

2.4.2.9.5. Çelebi Ağa Medresesi

Çarsacak kazasına bağlı Pertek nahiyesinde inşa edilen medresenin açılış tarihi, müderris ve talebe durumu hakkında bilgi yoktur.²⁸⁷

2.4.2.10. Ermenilerin Açtığı Okullar

Amerikalı misyonerler, Osmanlı ülkesinde 1819 yılından sonra okullar açmaya başladılar.²⁸⁸ Özellikle Tanzimat ile büyük bir serbestîye kavuşan azınlıklar ve yabancılar eğitim alanında ileri adımlar attılar. Islahat Fermanı (1856) ile gayrimüslimlere kendi ilk, orta ve yüksek dereceli okullar açma müsaadesi verilince Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar ve Hıristiyan Araplar okullar açmaya başladılar. Bunların yanında Katolikliği ve Protestanlığı yaymak isteyen Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya gibi ülkeler de bu okul açma yarışında yerlerini aldılar.²⁸⁹

Amerikan Protestan okullarının (1824 yılında Beyrut'ta açılan hariç) tamamı 1830 yılından sonra açıldı. Bunların sayıları ve öğrenci mevcutları hızla arttı.²⁹⁰

Osmanlı Devleti'nin birçok vilayet ve sancağında olduğu gibi, Dersim Sancağı'nda da, yukarıda anlatılan Müslüman okullarının yanı sıra, farklı düzeylerde gayrimüslim okulları açılmıştır. Genel olarak Ermeniler ve Protestanlar tarafından

---

²⁸⁵Yapıcı, s. 158.

²⁸⁶Yapıcı, s. 139.

²⁸⁷Yapıcı, s. 139.

²⁸⁸Sakaoğlu, s. 66.

²⁸⁹Sakaoğlu, s. 87.

²⁹⁰Sakaoğlu, s. 87-88.

açılan söz konusu okulların ilk olarak ne zaman açıldığı ve kaç tane olduğu tam olarak tespit edilememektedir. Ancak bazı yıllara ait kayıtlara ulaşmak mümkündür.

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'na göre, azınlıklar cemaat olarak okullar açma ve geliştirme konusunda izinli sayıldılar. Fakat bu okulda görev yapacak öğretmenlerin seçim ve denetimi bir komisyonun uhdesinde olacaktı.²⁹¹ 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, özel okullarla ilgili (Müslim, gayrimüslim, yabancı, misyoner) düzenlemeler de içeriyordu.²⁹² Ancak gayrimüslim ve yabancı unsurlar uygulamada Nizamname'ye uygun davranmadılar, zararlı faaliyetler yürüttüler.²⁹³ Rumlar, zaten Heybeliada'da papaz yetiştirmek için İlahiyat Okulu'nu (1844) açmışlardı; Yahudiler, Musevi Asri Mektebi adlı bir okul; Ermeniler ise yeni okullarkurdular.²⁹⁴ Abdülhamit döneminde Rum, Ermeni ve Yahudiler hem başkentte ve hem de taşrada çok sayıda yeni okul açmışlardır.²⁹⁵

Dersim'de azınlıkların okullarının tamamı Ermeni cemaatine aittir. 1312 (1894/1895) yılı kayıtlarına göre, Dersim kaza merkezleri ve bağlı köylerde açılan azınlık mekteplerinin isimleri, buldukları yerler ve talebe sayısı aşağıdaki gibidir.²⁹⁶

Tablo 10: Dersim Sancağı Gayrimüslim Mektepleri

Sıra No	Kaza	Mektebin Adı	Bulunduğu Yer	Ait Olduğu Cemaat	Talebe Adedi	
					Erkek	Kız
1	Hozat	Kilise Ermeni İptidai Mektebi	Kilise Mah.	Ermeni	10	8
2	Çarsancak	Şişek Mahallesi	Kilise	Ermeni	10	-

²⁹¹ Akyüz, s. 151.

²⁹² Akyüz, s. 151 vd.

²⁹³ Akyüz, s. 152.

²⁹⁴ Akyüz, s. 152.

²⁹⁵ Akyüz, s. 209.

²⁹⁶ Yapıcı, s. 173-177.

		Ermeni Mektebi	civarında			
3	Çarsancak	Ab-1 Şeker Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	Ermeni	16	-
4	Çemişgezek	Germili Köyü Ermeni İptidai Mektebi	Köy içinde	Ermeni	29	9
5	Çemişgezek	Hazari Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	Ermeni	33	10
6	Çemişgezek	Memse Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	Ermeni	47	19
7	Çemişgezek	Sinse Köyü Ermeni İptidai Mektebi	Kilise civarında	Ermeni	27	12
8	Çemişgezek	Geci Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	Ermeni	32	13
9	Çemişgezek	Mernahii Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	Ermeni	29	12
10	Çemişgezek	Sekrek Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	Ermeni	32	14
11	Çemişgezek	Pezayun Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	Ermeni	36	11
12	Çemişgezek	Karasar Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	Ermeni	24	16
13	Çemişgezek	Birinci Köyü İptidai Mektebi	Köy içinde	Ermeni	11	4
14	Mazgirt	Mazgirt Kilise Ermeni Mektebi	Ermeni Mah.	Ermeni	20	-

R.1326(1910/1911) yılı kayıtlarına göre, Dersim’de Ermeni ve Protestanlara ait 23 tane özel mektep vardır. Bu mekteplerden 20 adedi Ermenilere aittir. 4 tanesi erkek ve 10 tanesi kız olmak üzere 14 tanesi iptidai mektebi düzeyinde, 3 erkek ve 3 de kız olmak üzere toplam 6 tanesi de rüşdiye mektebi düzeyindedir.²⁹⁷

Söz konusu gayrimüslim okullarından rüşdiye düzeyinde olup, hakkında bazı ayrıntılı bilgilerin kaydına rastlanılan okullar şunlardır:

2.4.10.2.1. Çarsancak(Şerket) Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebi

Çarsancak kazasının Kilise mahallesinde²⁹⁸ “Şerket” adıyla H.1296 (1878/1879) yılında açılan bu mektep, Ermeni cemaatine mensuptur. Mektebin ruhsatı,H.1309 (1891/1892) yılında Ermeni murahhası adına verilmiştir.²⁹⁹

Mektebin talebe adedi;H. 1312 (1894/1895) yılı kayıtlarında 110,³⁰⁰H.1316 (1898/1899)’da 48,³⁰¹H.1317 (1899/1900)’de 52³⁰²ve H.1321 (1903/1904)’de 48’dir.³⁰³

2.4.10.2.2. Çarsancak Ermeni Kız Rüşdiye Mektebi

Çarsancak kazası Kilise mahallesinde açılan bu mektebin, H.1312 (1894/1895) yılı kayıtlarına göre talebe sayısı 80’dir.³⁰⁴

2.4.2.11. Yabancıların Açtığı Okullar

Yabancılarise misyonerlik faaliyetleri kapsamında Osmanlı ülkesinin birçok yerinde okullar açmışlardır. Fransızlar genelde Katolik, Amerikan ve İngilizler ise Protestan okulları açmışlardır.³⁰⁵1839 yılında sadece İstanbul’da 21 erkek, 19 kız

---

²⁹⁷ODS, R.1326: 384-385.

²⁹⁸Yapıcı, s. 173.

²⁹⁹Maarif Salnamesi, H. 1316: 1174-1175.

³⁰⁰Yapıcı, s. 173.

³⁰¹MS, H. 1316, s. 1174-1175.

³⁰²MS, H. 1317: 1376-1377.

³⁰³MS, H. 1321: 656.

³⁰⁴Yapıcı, s. 173.

³⁰⁵Akyüz, s. 153.

olmak üzere toplam 40 tane Katolik okulu bulunuyordu.³⁰⁶ Protestan okulları ise İstanbul'un dışında taşrada pek çok yerde açılmıştır. İstanbul'da bulunan Robert Koleji ile Arnavutköy Amerikan Kız Koleji en meşhurlarıdır.³⁰⁷ II. Abdülhamit döneminde yabancı okulların sayısı artmış, özellikle misyonerlerin açtığı okullar zararlı hale gelmiş ve devlet yetkilileri bu konuda raporlar hazırlamaya başlamıştır.³⁰⁸ 1893 yılında Zühtü Paşa tarafından hazırlanan bir rapora göre, Osmanlı ülkesinde toplam 392 Protestan ve Amerikan okulu bulunmaktaydı.³⁰⁹ Bu rapora göre 5 (beş) vilayette bu okullardan bulunmadığı kaydedilmiştir³¹⁰ ki, bunların içinde Mamüretülaziz bulunmamaktadır. Bu okullar özellikle doğu ve güneydoğu vilayetlerinde yoğunluk göstermektedir.³¹¹

Zühtü Paşa, söz konusu raporunda bu okulların amacını özetle üç başlıkta açıklamaktadır:

- 1- Protestanlığı yaymak.
- 2- Halkın merkezi yönetime bağlılığını azaltmak.
- 3- Fransız okullarının etkisini kırmak.³¹²

1898 yılında Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşa, Amasya'dan padişahın sekreterliğine gönderdiği raporda bu okulların kapatılmasını, hiç değilse sıkı bir denetime tabi tutulmasını istiyordu.³¹³

1312 (1894/1895) yılı kayıtlarına göre, Dersim kaza merkezleri ve bağlı köylerde açılan yabancıların açtığı mekteplerin isimleri, buldukları yerler ve talebe sayısı aşağıdaki gibidir:³¹⁴

---

³⁰⁶ Akyüz, s. 153.

³⁰⁷ Akyüz, s. 153.

³⁰⁸ Akyüz, s. 209.

³⁰⁹ Akyüz, s. 209-210.

³¹⁰ Akyüz, s. 210.

³¹¹ Akyüz, s. 210.

³¹² Akyüz, s. 210.

³¹³ Akyüz, s. 212.

³¹⁴ Yapıcı, s. 173-177.

Tablo 11: Dersim Sancağı Gayrimüslim Mektepleri

Sıra No	Kaza	Mektebin Adı	Bulunduğu Yer	Ait Olduğu Cemaat	Talebe Adedi	
					Erkek	Kız
1	Çemişgezek	Ermeni ve Protestan İptidai Mektebi	Çukur Mah.	Protestan	42	23
2	Çemişgezek	Ermeni ve Protestan İptidai Mektebi	Evcik Mah.	Protestan	35	14
3	Çarsacak	Gürpınar Protestan Mektebi	Gürpınar Köyü	Protestan	15	10

Dersim’de Protestanlara ait 3 tane gayrimüslim mektebi bulunmaktadır. Bunlardan 1’i kız, 1’i erkek ve 1’i karma olmak üzere tamamı iptidai düzeyindedir.³¹⁵

³¹⁵ODS, R.1326: 384-385.

III. BÖLÜM

BÖLGEYE YÖNELİK EĞİTİM POLİTİKALARI

3.1. Raporlara Göre Dersim Ahalisinin Eğitim Durumu Ve Çözüm Önerileri

Modernleşmeyle beraber, devlet kurumlarının bir düzene sokulması ve yenilerinin ihdas süreci, her yerde aynı oranda başarılı olamamıştır. Bir kısım bölgelerde yaşayan halk bu uygulamaları benimsemiş iken, bir kısmı ise tepkiyle karşılaşmıştır. Devlet yeni düzenini kurmak için, bölgelerin özelliklerine göre farklı siyaset takip etmek zorunda kalmıştır. Bu siyaseti ise hazırlattığı layihalar (raporlar)³¹⁶üzerine kurmuştur.³¹⁷

Osmanlı layihagelenegi eskilere kadar gitmektedir.³¹⁸ Ancak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren farklı konuları içeren raporlar hazırlandı. Bu raporların kömür tozunun geri dönüşümünün nasıl olması gerektiğinden tutunuz, damızlık hayvanlara, ağaçların aşılama tekniklerinden, güvenlik meselelerine kadar çok geniş bir yelpazede hazırlandığı görülür.³¹⁹ Bu uygulama çerçevesinde, Dersim'in ıslahına dair birçok doğrudan ve dolaylı raporlar kaleme alındı. Bir kısmı, muhtelif araştırmacılar tarafından çalışılan bu raporların büyük bir bölümü Cumhuriyetin ilk dönemlerine ait olup, yayınlanan raporların bazıları ise birbirinin tekrarı niteliğindedir³²⁰. Ancak Osmanlı dönemine ait üzerinde hala çalışılmamış yerli ve yabancıların kaleme aldığı, Dersim meselelerini ilgilendiren birçok rapor bulunmaktadır. Şunu ifade etmek gerekir ki, Osmanlı döneminde, herhangi bir idari birimin ıslahı için hazırlanmış rapor sayısı, Dersim'in ıslahı için hazırlanmış rapor sayısına ulaşamaz.

---

³¹⁶Bundan sonra böyle anılacaktır.

³¹⁷ Abdulkadir Gül, *Dersim'deki Osmanlı (Modernleşme Dönemi)*, İstanbul 2015, s. 14-17.

³¹⁸ Ergin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları*, İstanbul 2010, s. XI-XV.

³¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloglarında 13877 tane farklı konuda kaleme alınmış layiha kaydı bulunmaktadır.

³²⁰ Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti*, İstanbul 2013; Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, İstanbul 2009; İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, Ankara 2011; Faik Bulut, *Dersim Raporları*, İstanbul 2007; İzzeddin Çalışlar, *Dersim Raporu*, İstanbul 2010; *Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu*, (1932), İstanbul 2010; Önal.

Osmanlı dönemi Dersim'e dair raporlar bir tasnife tabi tutulduğunda:

1. Bizzat Dersim'in ıslahı için kaleme alınan raporlar,

a. Dersim yöneticilerinin bizzat kaleme aldıkları raporlar,³²¹

b. Dersim yöneticisi olmayıp, ancak Dersim'e yönelik hazırlanan raporlar.³²²

2. Erzurum ve Mamuretülaziz vilayetlerine yönelik hazırlanmış raporlar,

a. Bu vilayet valilerinin bizzat kaleme aldıkları raporlar,³²³

---

³²¹ Dersim Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Bey Layihası: 23 Ağustos 1895 tarihli Dersim Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Bey'in layiha müsveddeleri için bkz. BOA. Y.PRK. MYD. 15/41. Lef. 1, 2, 3, 4, 5. Layihanın son hali için bkz. BOA. Y.PRK. UM. 32/92. Bu layihanın sonunda "Dersim mutasarrıfı sabıki sadık kulları", ibaresinden de anlaşıldığı gibi ismi yazılmasa da bu kişi Hacı İbrahim Hakkı Bey'dir. Ayrıca Lef. 7'de mutasarrıf İbrahim Hakkı'nın ismi bulunmaktadır. 27 Haziran 1895 tarihinde Dersim mutasarrıfı İbrahim Hakkı Bey, azil edilip yerine Maraş mutasarrıfı Şükrü Paşa tayin edilmiştir. Bkz. BOA. İ.DH. 1324/1313/M-29. Hazırlanan layihanın tarihi 22 Eylül 1895 tarihidir. Yani hazırladığı layihayı görevden ayrıldıktan 3 ay sonra Dersâdet'e takdim edilmiştir.

Dersim Mutasarrıfı Arifi Bey layihası: Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu, s. 218-220.

Dersim mutasarrıfı Hayri Bey'in layihası: 13 Haziran 1908 tarihli layiha için bkz. BOA. İ.DH. 1467/1326/C.01. Ayrıca Hayri Efendi'nin Dersim mutasarrıflığına tayını için bkz. BOA. İ.DH. 1466/1326/C.11.

Dersim Mutasarrıfı Musa Celal Bey layihası: 23 Haziran 1908 tarihli olup, layihanın orijinali bkz. BOA. İ.DH. 26/ 1324/R.19; aynı layiha için bkz. BOA. İ.DH. 1467/1326/C.01. Asıl ismi Musa Celal bin Hakkı olan, Musa Celal Bey'in Dersim mutasarrıflığına tayını için bkz. BOA. İ.DH. 1418/1321. Ayrıca Musa Celal Bey'in Priştine mutasarrıflığına tayını ve layihanın Dersim'den ayrıldıktan sonra takdimi için bkz. BOA. Y.A.RES. 131/84.

Dersim mutasarrıfı Hüseyin Şükrü layihası: BOA. Y.EE.131/34. Diğer sureti için bkz. BOA. Y.PRK. UM. 32/108. (23 Eylül 1895). Hüseyin Şükrü'nün Dersim mutasarrıflığına tayını için bkz. BOA. MV. 85/11. (21 Mayıs 1895).

³²² Fıkra-i İslahiye Kumandanı Fazıl Paşa layihası: BOA. İ.MMS. 68/3183.(23 Ekim 1880).

Miralay Hüseyin Hüsni, Miralay Yusuf Ziya ve Meclis-i Vükala memurlarından Ahmed Cevdet'in layihası: BOA. Y.A.RES.60/27.(28 Mart 1893).

Erzincan bidayet mahkemesi başkâtibi Mustafa Şefik Efendi layihası: BOA. Y.EE.131/33 (30 Nisan 1896). Bu layihanın nasıl hazırlanıp İstanbul'a gönderildiğine dair ayrıca bkz. BOA. DH. MKT. 1920/102.

Hamidiye alay komutanlarından Yüzbaşı Mehmed Bey'in Dersim hakkındaki layihası: BOA. Y.EE.131/35.(16 Kasım 1897).

Genç Sancağı eski mutasarrıfı İbrahim Muhlis'in Dersim hakkındaki layihası: BOA. DH. MUİ.2-5/33.(16 Eylül 1908).

Erzincan mutasarrıfı Şefik Bey'in layihası: Gündoğdu- Genç, s. 139-158.

Mikdad Midhat Bedirhan layihası: BOA. DH. İD. 3/81.(13 Şubat 1913).

4.Ordu Müşiri İbrahim Paşa'nın Dersim'in ıslahı için kaleme aldığı layiha müsveddesi: BOA. MV.133. (31 Temmuz 1909).

³²³ Mamuretül-aziz eski valisi Hasan Hilmi'nin layihası: BOA. Y.PRK. AZJ.17/80. (26 Ağustos 1890).

- b. Umum müfettişler, heyetler, komisyonlar ve merkez yönetim tarafından, Dersim veya bu vilayetlere yönelik hazırlanan raporlar,³²⁴
3. Doğunun ıslahı, Kızılbaşlık meselesi, misyoner faaliyetleri, aşiretlerin iskânı, Kürt aşiretlerinin durumu veya eşkıyalığın nasıl önleneceğine dair hazırlanan raporlar,³²⁵
4. Erzurum, Mamuretülaziz, Bitlis, Van, Sivas ve Diyarbakır'da uygulanacak ıslahatlara dair umum raporlar,³²⁶
5. Yabancı devlet yetkililerinin, Dersim ve benzeri bölgelere dair çeşitli konuları içeren raporları,³²⁷
6. Dersim hakkında kaleme alınmış raporların, muhtelif maddelerini içeren diğer kayıtlar,³²⁸

Erzurum valisinin ıslahat layiha müsveddesi: BOA. Y.MTV.237/99. Lef.1, 2, 3, 4. Aynı dosyada Mamuretül-aziz valisinin layiha müsveddesi: BOA. Y.MTV.237/99. Lef.5,6, 7, 8, 9.

³²⁴ Dersim ıslahatı için oluşturulmuş komisyona sunulan, kim veya kimler tarafından hazırlandığı belli olmayan layiha müsveddesi: BOA. Y.A.RES.51/9. (18 Eylül 1889).

Heyet-i Islahiye layihası: BOA. Y.PRK. KOM.7/59. (21 Haziran 1897).

4.Ordu Müşiri Zeki Paşa başkanlığında komisyon tarafından Dersim'deki ıslahatın başarısız olma sebeplerine dair hazırlanmış geniş bir rapor: BOA. Y.PRK. ASK. 90/63. (10 Ekim 1894).

³²⁵ Müşir Zeki Paşa ve Ahmet Şakir Paşa'nın layihası: BOA. Y.EE.131/31, diğer müsvedde için bkz. BOA. Y.EE.2/4. (3 Haziran 1896).

Şakir Paşa'nın 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa'ya takdim ettiği layiha: BOA. Y.EE. 81/8. (4 Aralık 1892).

Dersim bölgesinde misyoner faaliyetlerine karşı alınması gereken önlemler hakkında layiha: BOA. Y.PRK.BŞK.19/27. (12 Eylül 1890).

Tokat mutasarrıfı Bekir Sıtkı Paşa'nın Şakir Paşa'ya sunduğu layiha: BOA. Y.EE.132/39. (30 Eylül 1900).

Sason Naibi Fazıl Efendi'nin layihası: BOA. Y.EE.131/32.

³²⁶ Bu eyaletlerde uygulanacak müşterek ıslahat maddeleri için bkz. BOA. YEE.97/55; 81/19; Y.PRK. A.10/101.

Zor kıtasındaki Kürtlerin ıslahı maddeleriyle Dersim'de uygulananlar arasındaki büyük benzerlikler için bkz. BOA. Y.EE.8/11.

Doğu Anadolu'daki Kürtlerin nasıl ıslah edileceğine dair Dersim Kürtlerini de içeren geniş bir layiha: Komisyon tarafından hazırlanmıştır. BOA. Y.PRK. ASK. 20/58.

³²⁷ İngiltere sefiri tarafından bir kısmı bölgedeki ıslahatlar, Ermeni ve Kürtlerin durumuna dair oldukça uzun ve tafsilatlı layiha: (İngilizce ve Osmanlı Türkçesiyle), BOA. Y.EE.11/8; diğer bir İngiliz elçisi tarafından yine bölgede ki meseleleri de içeren layiha için bkz. BOA. Y.EE. 7/10; İngiltere Van konsolosunun Dersim hakkında kaleme aldığı rapor için bkz. BOA. HR. SYS.84/2.

³²⁸ Dersim'in ıslahı maddelerinden olan yeni idari yapılanmalar ve çeşitli bayındırlık işlerinin dair layiha: BOA. A.MKT. MHM. 723/1. (16 Nisan 1894).

7. Dersim ıslahat maddelerinin uygulanabilirliğine dair münferit raporlar,³²⁹

8. İstihbarat raporları,³³⁰

9. Dersim veya yakın bölge halkının, özellikle askeri operasyonlar, eşkıyalık hareketleri ve imar faaliyetlerine dair merkezlere sundukları çözüm önerileri³³¹ şeklinde ifade edilebilir.

Islahat raporlarında en dikkati çeken hususlardan birisi ise eğitime dair olan önerilerdir. Dersim'deki Kızılbaş gruplara yönelik geliştirilen bu politikalar, Tokat, Erzincan ve Sivas gibi Kızılbaş nüfusun yoğun meskûn olduğu yerlerdekilere biraz daha farklı uygulanmıştır. Bu açıdan devletin, Dersim Kızılbaşlığına bakış açısı ile imparatorluğun diğer bölgelerinde meskûn olan ve “*fıkra-i dalle (Ana yoldan çıkmış zümre)*”³³² olarak da adlandırılan, Yezidiler için yürütülen siyaset arasında benzerlik görülmektedir. Raporların bir kısmı, bölgenin geri kalmışlığını ve güvenlik meselelerini, Kızılbaşlık ile ilişkilendirmektedir. “*Sünnileştirmek*”, “*Tashih-i İtikad (İtikatları düzeltmek)*”, “*Tasfiye-i Ezhan (Zihinleri düzeltmek)*”, “*Temdini (Medenileştirmek)*”, “*İzale-i Vahşet (İlkelliğin ortadan kaldırılması)*” gibi çözüm

---

Dersim'de ıslahat maddelerinden eğitime dair rapor için bkz. BOA. MF. MKT.649/33. (5 Temmuz 1902). Aynı konuyla ilgili Mamuretül-aziz vilayeti maarif müdürü Tevfik Efendi'nin Dersim ve Malatya gezileri ve eğitimin durumu hakkında layihası: BOA. MF. MKT.519/20. (Ekim 1899).

³²⁹ Dersim'deki askeri ve mülki erkânın yapılacak ıslahat çerçevesinde vergi toplama, asker celbi, nüfus ve emlak sayımında uygulanacak usuller hakkında layiha: BOA. DH. MKT.1858/45. (13 Ağustos 1891).

Şakir Paşa'nın Dersimde ıslahat maddesi çerçevesinde kaleme aldığı eğitim faaliyetleriyle ilgili layiha müsvedesi: BOA. Y.PRK.BŞK.45/24. (8 Mart 1898).

Dersim ıslahı hakkında kısa bir layiha: BOA. İ.DH.1275/100278.

4. Ordu müşirinin Dersim'in ıslahı maddesi çerçevesinde imarın nasıl olması gerektiğine dair layiha: Bkz. BOA. İ.MMS.41/1688. (5 Mayıs 1871).

³³⁰ Haşim adlı muhbirin Mamuretül-aziz valisi Nasuh Bey'e Dersim'de eşkıyalığın önlenmesi hakkında sunduğu layiha: BOA. Y.MTV.53/85. (23 Ağustos 1891).

Dersim'in nasıl ıslah olacağı hakkında istihbarat layiha: BOA. İ.MMS.39/1605. (30 Mayıs 1869).

Dersimin ıslahı hakkında geniş bir istihbarat layiha: (Tüfengi kâtiplerinden Mustafa Şevket kulları) BOA. Y.PRK. SGE.7/16. (1895).

³³¹ Bölge ileri gelenlerinin Erzurum valisi vezir Mustafa Paşa'ya gönderdikleri arz-ı mahzar hakkında bkz. BOA. C.ZB.22/1094. (1782).

Dersim'de eşkıya ile nasıl mücadele yapılacağı, vali, mutasarrıf, kaymakam ve memurlarda aranan şartların ne olması gerektiği ile ilgili layiha: BOA. Y.PRK. KOM. 16/33. (7 Haziran 1908).

³³² Dersim ve Erzurum vilayetine bağlı Bayezid sancağındaki Yezidi zümre için bkz. BOA. A.MKT. MHM. 343/66;354/37; Y.PRK.BŞK.22/57; Y.MTV.23/13;51/61; DH. MKT.2818;2676/67; Y.A.HUS.194/40. vb.

önerileri bölgeye yönelik siyasetin temelini oluşturmaktadır. Eğitime dair çözüm önerileri ise şunlardır:

1. Sünnileştirmek,³³³
2. Protestanlık faaliyetleri ile mücadele etmek,³³⁴
3. Bölgeye Zazaca Kur'an-ı Kerim göndermek,³³⁵
4. Tashih-i İtikad (İtikatları düzeltmek),³³⁶
5. Tasfiye-i Ezhan (Zihinleri düzeltmek),³³⁷
6. Temdini (Medenileştirmek),³³⁸
7. İzale-i Vahşet (İlkelliğin ortadan kaldırılması),³³⁹
8. Sıbyan ve rüşdiye okulları açmak,³⁴⁰
9. Aşiret ağalarının çocuklarını İstanbul'daki aşiret mekteplerine göndermek,³⁴¹
10. Camiler inşa etmek,³⁴²
11. Dersim'de bir muallim okulu açıp Zazaca bilen gençlerden muallim yetiştirip, yine bölgede öğretmenlik yapmalarını sağlamak,³⁴³
12. Bölge lisanını bilen Nakşî ve Mevlevî şeyhlerini buralara göndererek, bölgede misyonerlere karşı halkı eğitmek,³⁴⁴

---

³³³ BOA. A.MKT. NZD. 406/79 vb.

³³⁴ BOA. Y.PRK. UM. 28/70.

³³⁵ BOA. Y. PRK. BŞK.19/27.

³³⁶ BOA. Y.PRK. KOM. 7/59 vb.

³³⁷ BOA. DH. MKT. 74/10.

³³⁸ BOA. Y.MTV.74/44.

³³⁹ BOA. Y. PRK. BŞK.19/27.

³⁴⁰ BOA. MF. MKT. 848/62.

³⁴¹ BOA. İ.DH. 26/19.R./1324.

³⁴² BOA. İ.MMS. 68/3183.Lef.1,3.

³⁴³ BOA. Y.MTV. 135/19. Lef. 1,2.

³⁴⁴ BOA. İ.DH. 1003/79220. Lef. 1, 3, 5.

13. Seçilecek gençleri sınaî mektebine kayıt etmek,³⁴⁵

14. Çocukları ziraat ve ticaret mekteplerine göndererek iş gücü sahibi olmalarını sağlamak ve devlete bağlı kişiler olarak yetiştirmek.³⁴⁶

Raporlarda, ıslahat maddelerinin bir kısmı birbirinin tekrarı niteliğindedir. Bu durum bize bölgedeki problemlerin tespitinde, müşterek aklın iyi çalıştığını, Osmanlı yöneticilerinin bu işlere kafa yordüğünü ve çözüm önerileri ürettiğini ortaya koyar. Ancak bölgeler arasındaki farklılık, bu çözüm önerilerinin uygulanabilirliğini etkilemiştir.

3.2. Osmanlı Devleti'nin Dersim'deki Kızılbaşlığa Bakışı

Osmanlı arşiv kayıtlarında Aleviler;³⁴⁷ “Kızılbaş”,³⁴⁸ “Safevi”,³⁴⁹ “Raftzî”³⁵⁰ ve “Şii”³⁵¹ diye adlandırılmaktaydı. Bu adlandırmalar, Kızılbaşlık inancına tarihi süreç içerisinde devletin bakışını ifade eder.

Dersim Kızılbaş inancının; coğrafya, sosyal yapı, doğru bilgiye ulaşma, okuma-yazma düzeyi, diğer topluluklarla iletişim imkânları, eğitim, şehirleşme, nüfus hareketleri, ulaşım, ekonomi ve siyasi durumlar gibi daha birçok etkenden dolayı zaman içerisinde değişime uğradığı bir gerçektir. Din, dil, inanç, örf, adet gibi kültürün öğelerinin hiçbiri, değişimin dışında kalamamıştır. Ancak bunların değişim düzeyleri, yukarıda ifade edilen faktörlere bağlıdır³⁵².

Bu dönüşüm ve değişimin hangi düzeyde gerçekleştiği, Kızılbaşlık anlayışına nelerin eklendiği veya bu anlayıştan nelerinkoptuğunun tespiti teoloji biliminin sınırları içerisinde. Ancak şunu iddia edebiliriz; Dersim Kızılbaşlığı tarihi süreç

---

³⁴⁵ BOA. MF. MKT. 89/54.

³⁴⁶ BOA. MF. MKT. 848/ 62.

³⁴⁷ Alevi kelimesi 1900'den sonra Kızılbaşlığı ifade etmek için kullanıldı.

³⁴⁸ BOA. DH. MUİ. 29/-2/26

³⁴⁹ BOA. İ.DH. 26/19.R./1324.

³⁵⁰ BOA. İ.DH. 26/19.R./1324.

³⁵¹ BOA. Y.EE.131/32.

³⁵² Abdulkadir Gül-Ali Rıza Özdemir, Dersimliler Ermeni mi?, İstanbul 2014.

içerisinde daha da içe kapandı. Diğer taraftan, kendi meccralarında Sünni veya Hıristiyan gruplarda değişim yaşadılar.

Dersim Osmanlı yönetime girdikten sonra, Kızılbaş topluluklar, kendilerini ötelenmiş hissettiler. İlk dönemler Osmanlı, marjinal zümre olarak tanımladıkları bu grupları, Sünnileştirmekten ziyade ötelemiştir. Ancak mükellefiyetler hususunda Kızılbaşları, Sünni gruplardan ayrı tutmamıştır.

Osmanlı bu grupları daha ziyade Safevilerle sürdürdüğü savaşlardan ötürü siyasi boyutta değerlendirmekteydi. Yoksa bu dönem, Kızılbaşları sistematik bir asimilasyona tabi tutmak gibi bir gailisi yoktu. Kızılbaşların ötelenmesi ve iç düşman gibi görülmesinden olsa gerek, Anadolu topraklarında saflaşma veya farklılaşma, daha ilk dönemlerden itibaren ortaya çıktı.

Osmanlı, İran ile olan savaşlarda Sünni ideolojinin temsilcisi gördüğü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki birçok Sünni Kürt aşiretini saflarına kattı. Hatta İran'ın bu bölgeler ve daha iç taraflardaki Kızılbaş gruplarla irtibatını kesmek için Sünni Kürt aşiretleri, Kars, Erzurum, Bayezid ve Van hattı boyunca yerleştirdi.³⁵³

Osmanlı Devleti bu şekilde, Anadolu'daki Kızılbaş gruplar üzerinde hâkimiyet tesis etmek gayretinde oldu ve Kızılbaşları ötelerken, Ermeni veya diğer zimmî nüfusu yönetimine ısındırmaya çalıştı. Uygulanan stratejinin sonucunda, Dersim gibi dağlık alanlar, Kızılbaş gruplar için sığınak haline geldi. Yaşanan Kızılbaş tehciri, coğrafyanın en elverişsiz noktalarında iskân birimlerinin kurulmasına sebep oldu. Kızılbaş ve Sünni köyler arasında nefret girdi; kız alıp verme vb. sosyal ilişkiler ortadan kalktı. Bu durum kötü beslenme rejimi, küçük köylerde akraba evlilikleri gibi diğer olumsuz şartlarla birleşti.

Devletin uyguladığı politikaların bir sonucu olarak, Şeyh Hasanlı, Seydanlı ve Disimanlı aşiret konfederasyonuna bağlı onlarca Kızılbaş aşiret, Osmanlı fethinden

---

³⁵³ “Bu dönem Türkmenlerin adı geçen bölgeleri boşaltıp İran içlerine gitmeleri üzerine bu yerlere, Osmanlı Sünni siyasetinin bir tezahürü olarak Diyarbakır ve havalisinden Zilan, Milan, Celali, Kaskanlı ve Camadanlı gibi Kürt aşiretleri sürgün yoluyla yerleştirmiştir”. BOA. MD. 36, s.115, (13 Nisan 1579).

kısa bir dönem sonra, Malatya ve Gerger'den Dersim'e göçtüler.³⁵⁴ Dersim'e göçen bu aşiret konfederasyonu, zamanla buradaki Sünni Türk hanedan gruplarını Dış Dersim'e doğru ittiler.³⁵⁵ Ermenilerin de büyük bir kısmı, bu zorunlu yer değiştirmede, Sünni Türklerle hareket etmek zorunda kaldılar. Bu gruplar, hanedan ailelerle birlikte, Çemişgezek, Çarsacak, Pertek ve Kemah taraflarındaki ekilebilen arazilerin olduğu alanlara yöneldiler. Bunlar yeni geldikleri bu yerlerde, çiftlikler oluşturup, buralarda birçok insanı istihdam ederek güçlerini devam ettirdiler. Bu yaşanan nüfus hareketi, bütün Dersim'in güç dengelerini, sosyal ve demografik yapısını derinden etkiledi.³⁵⁶

Dersim'de ikinci bir güç olarak Kızılbaş aşiretleri ve onların yöneticileri sahne almaya başladı. Bu şekilde kendilerine mahsus bir coğrafya bulup ve iskân alanlarını her fırsatta genişletmeye çalışan Dersim Kızılbaşları, Doğu Anadolu'nun içerisinde bir ada gibi Sünni kuşak tarafından çevrelendiler.³⁵⁷

Dersim'de yaşanan bu sosyal ve siyasi durum neticesinde, devlet XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, zaman içerisinde merkezi erkini kaybetmeye başladı. Bu durum XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etti.³⁵⁸ Uzun dönem devlet düzeninin istenilen düzeyde tesis edilemediği Dersim'de, otorite boşluğunu, aşiret reisleri ve hanedanlar doldurdu.³⁵⁹ Bu sosyal yapılanma Dersim'in inanç yapısını da etkiledi. Dersim Kızılbaşları, daha muhafazakâr, içe dönük, diğer topluluklarla etkileşimi oldukça zayıf, giderek ötekileşen ve nihayetinde siyasallaşan bir topluluk haline dönüştü.

Merkezi iktidar bu uzun zaman dilimi içerisinde, Dersim'le alakalı siyasetinin temelini güvenliği sağlamak ve mükellefiyetleri toplamak ekseninde gördü. Dersim'de yüzyıllardır oluşan olumsuz durumdan kaynaklanan, hâkimiyeti altına

---

³⁵⁴BOA. Y.PRK. SGE.7/16; İ.DH. 1467/1. (3 C.1326).

³⁵⁵BOA. C.DH. 252/12584; MVL. 588/45; A.MKT. DV.198/2; İ.DH.1234/96674;DH. MKT. 2656/48 vb.

³⁵⁶BOA. Y.PRK. UM.32/108.

³⁵⁷BOA. İ.MMS.68/3183. vb.

³⁵⁸BOA. A.MKT. MHM.389/90; DH. MKT.1393/106; 1719/43 vb.

³⁵⁹ Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, s. 361-425.

almak istediği bu bölgenin nüfusunu denetlenebilir, mobilize edilebilir ve kaynaklarından azami ölçüde faydalanabilir hale getirmek amacıyla, bölgede uygulanacak politikaları belirlemek için yine bölge hakkında bilgi toplaması devletin XIX. yüzyıl yönetim pratiklerindendi. İşte bu siyasetin bir tezahürü olarak, Dersim aşiretleri hakkında kaleme alınan onlarca rapor, bölgeye gönderilen bir o kadar heyet, memur, komutan ve ulema, işte bu siyasetin somut ifadesidir.

Kızılbaşlara yönelik Sünnileştirme siyaseti, daha ziyade XIX. yüzyılla başladı ve özellikle II. Abdülhamid döneminde daha sistematik şekilde artarak devam etti. II. Abdülhamid yönetiminde, Dersim Kızılbaş grupların inançlarının, “*Tashih-i İtikad*” (İtikatları düzeltmek)³⁶⁰ ve “*Tasfiye-i Ezhan* (Zihinleri düzeltmek)”³⁶¹ terimleriyle de ifade edildiği gibi düzeltilmesi veya ıslah edilmesi gerekiyordu. Ayrıca “*Temdini* (Medenileştirmek)”³⁶², “*İzale-i Vahşet* (İlkelliğin ortadan kaldırılması)”³⁶³ gibi terimler ile de geri kalmış bir topluluğun medenileştirilmesi esas alınmaktaydı.

Ayrıca Dersim Kızılbaşları; “*fazihâ-i cahilâne*”³⁶⁴ (cahilce çirkinlik), “*itikad-ı batıla*”³⁶⁵ (batıl inanç) ve “*tarik-i gayr-i meşru*”³⁶⁶ (gayr-i meşru yol) şeklinde nitelendirilmekteydi³⁶⁷. Dersim hakkında rapor kaleme alan Celal Bey, Dersim Kızılbaşlığını kendi bakış açısına göre aşağıdaki ifadelerle değerlendirmektedir:

“Dersim’liler Bitlis, Van ve Erzurum vilayetlerinde meskûn olan Şafi mezhebine bağlı Kürtler ne yaşadıkları coğrafya nede mezhep itibariyle bunlarla münasebetleri olmamaktadır. Dersim Kızılbaşları, Anadolu’nun doğusunda ki kısmi bir bölgede meskûn olup, bir leke gibi ezelden şirret ve mazarratlarıyla mevcudiyetlerini muhafaza etmişlerdir... Dersim’de cari olan akaid eskiden İran istilasî dönemlerinde mevkilerine göre, Kızılbaş, Alevî, Şii ve Rafîzî diye adlandırılırlar. Bunların önderleri olan dedelerin kendilerini peygamber soyundan, yani sadattan olduklarını iddia etmektedirler...”³⁶⁸

---

³⁶⁰ BOA. Y.PRK. KOM. 7/59 vb.

³⁶¹ BOA. DH. MKT. 74/10.

³⁶² BOA. Y.MTV.74/44.

³⁶³ BOA. Y. PRK. BŞK.19/27.

³⁶⁴ BOA. Y.PRK. KOM. 7/59.

³⁶⁵ BOA. Y.A.RES. 51/9.

³⁶⁶ BOA. Y.A.RES. 60/27.

³⁶⁷ BOA. MF. MKT. 848/62.

³⁶⁸ BOA. İ.DH. 26/19.R./1324.

Fazıl Paşa ise layihasında Dersimliler için yukarıdaki tanımlamalara ilave olarak “*rafizi*” ve “*ekrad-ı bed-nihad*” nitelemesini kullanmakta ve etrafa zarar verip yol kesen eşkıya güruhu olarak düşüncesini dile getirmekteydi.³⁶⁹

Dersim Kızılbaşları hangi şekilde adlandırılırsa adlandırılınsın, merkezi iktidarın zihninde, inançlarının Sünni İslam’a aykırı olduğu düşüncesi hâkimdi. Osmanlı Devleti, Kızılbaşlığı resmî bir mezhep veya kendine özgü bir inanç sistemi olarak tanımamaktaydı. Aslında bu son yüzyılda dahi, merkezi iktidarın marjinal gruplar şeklinde adlandırdığı, Kızılbaş ve Yezidileri Sünnileştirmek gibi bir endişesi yoktu.³⁷⁰ Kanımca bu uygulamalar, reel siyaset ve devlet yönetim pratikleri içerisinde yer alan bir uygulama değildi. Ancak devletin zayıfladığı ve kendisini güçsüz hissettiği bu yüzyılda, Müslüman halkı emperyalist devletlerin insafına bırakmamak ve bir iç tehdit olarak değerlendirilen Ermeniler ile bu grupların ittifak yapmalarının önüne geçmek arzusundan kaynaklanmaktaydı.

Diğer taraftan Dersim’deki Kızılbaş gruplara yönelik geliştirilen bu politikaların temelini oluşturacak ıslahat maddeleri sadece Dersim’e özel bir uygulama değildi. İmparatorluk genelinde Sünnilik dışındaki diğer İslami grupları denetim altına almak ümidiyle, Sünnileştirme siyasetinin yöntemleri, genel hatlarıyla birbirine benzerlik arz eder. Ancak bölgelerin hususiyetlerinden ötürü, takip edilen siyasette bazı küçük farklılıklar gözlemlenir. Merkezi iktidarın uygulamaya koyduğu İslam birliği düşüncesi, Sünni Türk veya Kürtler açısından bir karşılığı olsa da, Kızılbaş, Nusayri veya Yezidi gruplar açısından anlamlı bir siyaset değildi. Bu açıdan Kızılbaş gruplar misyoner faaliyetlere karşı daha savunmasız ve açık bir konumdaydı. Bunun önüne geçebilmek için, merkezi yönetim, çözüm yolu olarak Sünniliği bu gruplar arasında yaymakta buldu. Sünniliğin Kızılbaş grupların arasında nasıl yayılacağı ve takip edilecek yol hususunda birbirini tamamlayan hem yerel hemde genel siyasi argümanlar geliştirildi. Bu siyasi argümanların temelini ise Kızılbaşları Sünnileştirmek ve Protestan misyonerlerin etkisinden uzaklaştırabilmek üzerine konumlandırıldı. Bu münasebetle, Dersim’in muhtelif mıntıkalarında okul ve

---

³⁶⁹ BOA. İ.MMS. 68/3183.Lef.1,3.

³⁷⁰ İrene Melikoff, Kırklar’ın Cemi’nde, (çev: Turan Alptekin), İstanbul 2007, s. 19.

camii inşası, gençlerin askere alınması, göçmen nakli, Zazaca Kuran-ı Kerim dağıtılması,³⁷¹ Nakşi ve Mevlevi şeyhlerinin bölgeye gönderilmesi şeklinde uygulanacak politikalar ortaya konuldu.³⁷² Ne var ki, Dersim’de okullaşma istenilen/planlanan düzeyde sağlanamadı.³⁷³ Bunun sebepleri arasında güvenlik, dağınık iskân yapısı, feodal düzen ve buna bağlı olarak ağa veya seyyidlerin denetimindeki topluluğun devletle olan irtibatının gevşek olması gösterilebilir.³⁷⁴ Bölgedeki gençlerin çoğunluğunun, sadece askere gitmemek için okullara kayıt oldukları ve kayıt olmalarına rağmen Sünnileşme korkusuyla bu okullara gitmedikleri belgelere yansımıştır. Devlet çocukları okula gitmeye özendirmek için, onlara iâşe ve kıyafetler de dağıtmıştır.³⁷⁵ Diğer bir ifadeyle Dersim’deki Kızılbaşlara yönelik geliştirilen Sünnileştirme siyasetinin temelini, ağırlıklı olarak eğitim faaliyetleri oluşturuyordu.³⁷⁶

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus ise Dersim’e göç nakli düşüncesidir. Bazı araştırmacılar Dersim’in nüfus yapısının değiştirilmesi için göç yapıldığına dair iddialar ortaya atmışlardır. Ancak devletin bu politikayı hayata geçiremediği görülür. Merkezi iktidar, Dersim bölgesine Nogay ve Çerkez muhacirlerini yerleştirmeyi planladı.³⁷⁷ Bu maksatla, “26 Eylül 1862 tarihinde muhacirin komisyonu başkanlığından vilayetlere gönderilen yazıda Malatya’da bulunan 210 hane Nogay muhacirinin Dersim, Erzurum ve Kürdistan’a iskânı

³⁷¹ BOA. Y. PRK. BŞK.19/27.

³⁷²“Hozat Kasabasında kitap sahibi ulemadan bir kimsenin olmadığı gerekçesiyle, oraya müftü olarak Kemah ulemasından İbrahim Efendi’nin (Mevlevi şeyhi) aylık yüz elli veya ikiyüz kuruş maaşla göreve tayin olmuştur. İbrahim Efendi’nin Dersim halkının anane ve göreneklerini bilen bir kişi olması bu tayinde etkili olmuştur”. BOA. İ.DH. 1003/79220. Lef. 1, 3, 5. “Dersim’e tedbil-i kıyafetle geçecek ve bölgenin lisanı ve inanç değerlerini bilen Nakşibendi şeyhlerinin gönderilmesi hususunda” bkz. BOA. Y.MTV. 135/19. Lef. 1,2.

³⁷³ “27 Haziran 1886 tarihli kayıta Dersim Sancağı dâhilindeki rüşdiye mekteplerinde eğitim gören talebe sayısı şöyledir: Hozat 15, Çemişgezek 68, Peri 24, Pertek 35, Mazgirt 25 adettir. Diğer kazalarda bu okullar henüz inşa edilememiştir. Zaten Çemişgezek, Peri ve Pertek tarafları ise dış Dersim olarak kabul edilen ve ağırlıklı Sünni Türk, kısmen Kızılbaş Türk ve Ermeni topluluklardan oluşmaktadır. İç Dersim’de okullaşma oranı yok denecek kadar azdır. Bu kısımda ise Kızılbaş Kürt, kısmen Kızılbaş Türkler’den oluşmakta ve bunlar devlete pek tabi olmayan gruplardır diye durum tasvir edilmektedir”. BOA. MF. MKT. 89/54.

³⁷⁴BOA, MF. MKT. 848/: 62.

³⁷⁵ BOA. MF. MKT. 519/20.

³⁷⁶ BOA. Y.A.RES. 60/27; 51/9.

³⁷⁷ 8 Mayıs 1892 tarihli (hafîye raporu) “...Lazistan ve Rumeli muhacirlerinden 10 bin nüfusun Dersim’in muhtelif yerlerine iskânı , cami ve mescit ve mektep inşası lazımdır...” BOA. İ.DH. 1275/100278. Lef. 2.

*istenmektedir. Ancak ekilebilecek uygun arazi ve yerleşme bulunmadığı ve güvenlik meselelerinden dolayı, bu muhacirler Dersim'e yerleştirilememiştir. Bunun üzerine, bu 210 hane, 993 kişi diğer vilayetler arasında taksim edilmiştir".*³⁷⁸

Bu dönem Osmanlı'nın muhacir iskânındaki uygulamalara bakıldığında, müsait olan topraklara hem Balkanlar'dan hem de Kafkasya'dan gelen nüfus iskân ediliyordu³⁷⁹. Diğer taraftan, bu durum sadece Dersim'e yönelik bir uygulama değildi. Ayrıca muhacirler, hem ziraat ve hem de zanaatta mahir olduklarından, yerleştikleri bölgelere hem nüfus hem de üretim açısından katma değer sağlamaktaydılar.³⁸⁰ Neticede, Dersim'e muhacir iskânı hiçbir dönem yapılamadı. Ancak Sivas, Erzincan, Erzurum ve Harput gibi çevre yerlere farklı zamanlarda, muhacir iskânı gerçekleştirildi. Ayrıca, iskânı planlanan bu muhacir nüfus, (993 kişinin 1/3 Dersim'e yerleştirilmek istenmiştir) Dersim Sancağına iskân edilmiş olsa bile, ne demografik yapıyı değiştirebilecek ve ne de asimile edecek bir yoğunlukta değildi.³⁸¹

Diğer taraftan merkezi yönetim Dersimlileri askere almak gayreti içerisinde iken, Dersimli aşiretlerin Hamidiye Alaylarına katılma taleplerini uygun bulmamıştır.³⁸² Hatta onlara mahsus bir sınıf oluşturulması yahut piyade, süvari ve topçu sınıflarından her birinde ayrı nizamlara tabi tutulmaları da sakıncalı görmüştür. Bu uygulamaya karşılık devlet aklı, Dersim'deki Kızılbaşların yavaş yavaş ama kesinlikle askerlik mükellefiyetine alıştırmaları gerektiğininide düşünmektedir.³⁸³

³⁷⁸ BOA. A.MKT. NZD.412/3; MV. 28/12 (4 Ekim 1887).

³⁷⁹ BOA. İ.DH. 1275/100278. Lef. 2.

³⁸⁰ BOA. DH. MKT.1826/23.

³⁸¹ BOA. A.MKT. NZD.412/3;MV.28/12;İ.DH.1275/100278.

³⁸² Dersim'in ileri gelen aşiret ağaları, teşkil edilen Hamidiye Alaylarına kendilerinin de alınmasını talep etmişlerdir. Bu aşiretlerin başında Ferhat uşağı aşireti reisi ve meclis-i idare azası Diyap Ağa gelmektedir. Diyap Ağa başkanlığında, birçok aşiret reisinin bu teklifleri geri çevrilse de, isteklerini yeniledikleri görülür. Hatta bölgedeki diğer aşiret ağalarının dâhil olduğu ve müşterek kaleme aldıkları arz'da "şu an kadar kendilerine verilen her türlü görevleri yerlerine getirdikleri ve bundan dolayı kendilerinin taltif edildiklerini beyan ederek, kendi aşiretlerinden oluşan bir Hamidiye Alayı'nın kurulmasını talep etmişlerdir. Ancak 4. Ordu müşirliği, Dersim mutasarrıflığı ve Mamuratül-aziz valiliği ve Dersaadet arasında bu hususta yazışmalar olmuş ve nihayetinde Dersimlilerin Hamidiye Alaylarına alınıp alınmamaları hususunda fayda ve menfi yönleri düşünülerek, bu talep kabul edilmemiştir. Dersim aşiretleri ise Yezidi gruplarla kendilerinin aynı kefeye konmamasını ısrarla dile getirmişlerdir. BOA. Y.MTV. 61/18.

³⁸³ BOA. Y.PRK. AZJ. 33/70.

Nihayet Dersim Kızılbaşların çoğunu redif taburlarında, birinci tertipler cuz'î, ikinciler fazla bırakılarak istihdam etmenin en doğru yöntem olacağı düşünüldü. Buna göre, aşiretlerden azar azar gruplar halinde asker alınacak ve bunlar memleketlerinden başka bir yerde bir ay eğitime tabi tutulacaktır. Bir ay biter bitmez hemen diğer gruplar alınacak ve askerliğe karşı tavırları yavaş yavaş değiştirilecekti. Bu sayede Sünniliğe alıştırılacaklar ve devlet düzenine uyumlu hale getirileceklerdi.³⁸⁴

3.3. Protestan Misyonerlere Karşı Bölgeye Yönelik Alınan Önlemler

XIX. yüzyılda bölgeye yönelik Protestanlık faaliyetleri oldukça yoğundu. Kızılbaşlara yönelik Cizvit papazları ve Protestan misyonerlerinin çalışmaları hususunda raporlar kaleme alınmıştı.³⁸⁵ Nusret Paşa'nın hazırladığı layiha; *"..Dersim'de Protestan misyonerleri çok etkindi ve bu münasebetle birçok cahil Müslüman Protestan olmaktaydı. Ayrıca bölgenin teftişinin iyi yapılması ve halkın eğitilmesi zorunluydu..."*³⁸⁶ şeklinde durum tespitinde bulunmaktadır. Zeki Paşa ise raporunda; *"...Dersim'de eğitime ağırlık verilmesi gerektiğini, önceleri Şia mezhebine yakın olan Dersim Kızılbaşlarının şimdilerde Protestanlık mezhebi gibi bazı inanışlara eğilim göstermekte olduklarını..."* ifade etmektedir.³⁸⁷

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu vilayetlerinde hayli etkili olmaya başlayan Protestan misyonerler ile Kızılbaş toplulukları arasındaki ilişki, her ne kadar misyonerleri sevindirecek şekilde sonuçlanmasa da,³⁸⁸ II. Abdülhamid idaresinin endişelenmesine yol açacak kadar da ciddi bir meseleydi. Misyonerler, başta Kızılbaşlar ve Yezidiler olmak üzere, Osmanlı idaresinin Sünni karakteriyle uyumsuzluk içinde olan çeşitli kesimlerle sıkı ilişkiler geliştirmeye başladıkça, merkezi iktidar bu faaliyetleri devletin geleceği açısından sakıncalı görmekte, otoritesine karşı bir tehlike olarak düşünmekteydi.³⁸⁹ Çünkü misyonerler bu

³⁸⁴ BOA. A.MKT. MHM. 443/64.

³⁸⁵ BOA. Y.PRK. BŞK. 19/27.Lef.1,2; ŞD. 132693.

³⁸⁶ Nusret Paşanın Dersim layihası hülasası. BOA. Y.PRK. BŞK. 19/27.Lef.1.

³⁸⁷ BOA. ŞD. 132693.

³⁸⁸ Kieser, *İskalanmış Barış*, İstanbul, 2013, muhtelif sayfalar.

³⁸⁹ BOA. Y.PRK. UM. 28/70. (9 Kasım 1893).

topraklarda tutunabilmek için önce Hıristiyanlığın çeşitli mezheplerine bağlı kitleler, sonra gayri Sünni gruplar, daha sonrada Sünni gruplar üzerinde faaliyetlerini artırmakta ve çeşitli gruplarla ünsiyet kurmaktaydılar.³⁹⁰ Örneğin; Kieser, eserinde Yezidilerle ancak 1870'lerden itibaren ilişkiye geçildiğini; lakin bu ilişkinin Kızılbaşlarla kurdukları kadar heyecan verici bir dinamığe sahip olmadığını söyler. Bu durum bize misyonerlerin Kızılbaşlar üzerinde nasıl faaliyet gösterdiklerine dair bir atıf olabilir.³⁹¹

Misyonerler oldukça profesyonel davrandılar ve faaliyetlerinde Dersim'in sosyal ve siyasi durumunu göz önüne alarak, farklı stratejiler geliştirme yoluna gittiler. Dersim'de okul ve sağlık kuruluşlarını açmaktan ziyade, aşiretlerin devletle olan problemlerini kaşıyarak, menfaat sağlamaya çalıştılar. Aşiret ağalarına parasal yardımlar yaparak kendilerine bağlamaya gayret gösterdiler. Bazı aşiret liderleri ise bölgede yaşanan güvenlik meselelerini uluslararası bir boyuta taşımak gayesiyle, münferit de olsa Protestanlığı kabul ettiler. Ancak din değiştiren aşiret reislerinin, emperyalist devletlerden istediklerini bulamadıklarında, tekrar eski inanışlarına geri döndüklerini de takip etmekteyiz.³⁹²

Diğer bir ifadeyle bu tarz din değiştirmeler siyasi manevralar şeklinde algılanmalıdır. Örneğin; Çemişgezek'te bir Kızılbaş aşiret reisinin, artık Protestan olduğunu beyan etmesi, hem misyonerler arasında şaşkınlık yarattı, hem de misyonerlere cesaret verdi.Çünkü hiçbir misyonerin etki etmediği bu Kızılbaş liderinin, kendisini Protestan olarak tanıtmayı ve bu konudaki iddiasını inatçı bir şekilde sürdürmesi, misyonerlerin Kızılbaşlar içinde çalışmasını istekli kılıyor ve ayrıca misyonerlerin bu topraklarda ilk hedefi olan Müslümanları Protestanlaştırma fikri, belki de Müslüman olarak kabul gören bu grup ile tekrar başlayacağı düşüncesini pekiştiriyordu.³⁹³

---

³⁹⁰Selim Deringil, "The Well Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Otoman Empire, 1876-1908", London 1998, s. 68-72.

³⁹¹ Kieser, *Iskalanmış Barış*, s. muhtelif sayfalar.

³⁹² BOA. A.MKT. NZD. 406/79 vb.

³⁹³ Celal Öney, "Amerikan Board, Dersim Alevileri ve Sultan II. Abdulhamit", 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Tunceli 2014, s. 99-121.

Misyonerlerin Dersim'deki doğal müttefikleri ise Ermenilerdi. Çemişgezek'teki Kızılbaş aşiret liderlerinden, “*Ali Gakko*” gibi Dersimliler Protestanlık hareketini, komşuları olan Ermenilerden öğrenmişti.³⁹⁴

Bölge, bu dönem, İngilizlerin, Amerikalı misyonerlerin yanı sıra, Alman ve Rus misyonerlerin ve bunların menfaatlerini savunan yerli işbirlikçilerin mücadelesine de sahne oldu.³⁹⁵ Misyonerler ve bunların hamisi olan devletlere karşı, özellikle II. Abdülhamid büyük bir mücadeleye girdi. Kızılbaşların kendilerine daha yakın olduğunu düşünen misyonerler faaliyetlerine hız kesmeden tutkuyla devam ettiler. Fakat dönemin siyasi durumu ve Sultan II. Abdülhamid'in bölgede uygulamaya çalıştığı Sünnileştirme politikası, misyonerlerin geri çekilmesinde önemli rol oynadı.

II. Abdülhamid idaresi Dersim'deki Kızılbaş halkı dini açıdan da ıslah edebilmek için, önemli enstrüman olarak görülen cami, mektep medrese, Zazaca Kuran-ı Kerim dağıtmak, Nakşi ve Mevlevi şeyleri vb. vasıtasıyla, onları güvenilir bir nüfus haline getirmek için çok büyük gayret sarf etti.³⁹⁶ Merkezi iktidar, hiçbir zaman bu okullara ve camilere Kızılbaş aşiretlerinin devamını sağlamayı beceremese de, bunun için ortaya konan proje ve faaliyetler, aynı zamanda Osmanlı terminolojisinde “*Temdin-i Aşair*” ya da “*Temeddün-i Aşair*” olarak adlandırılan aşiretleri medenileştirme projesinin bir parçası şeklinde gelişti.

---

³⁹⁴Hans-Lukas Kieser, “Mission, Ethnicity and Civil Society in Ottoman and Early Republican Turkey” *Islam and Muslim-Christian Relations* 13 (4), s. 391-410.

³⁹⁵ “4. ordu müşirliğinden Dersaadet'e gönderilen şifreli telgrafnamede şöyle denilmektedir: “Rusya Devleti'nin Rize konsolosu ve yanında beş adamı olduğu halde Trabzon Vilayetinden mürür tezkekersi olarak tebdil-i hava için Dersim'e gitmek bahanesiyle Erzincan'a gelmiştir. Bu dönem Dersim havalisi tebdil-i hava için müsait değildi, ayrıca bu mevsimde dağlara kar düşmüştür ve yollar kapanma derecesine gelmiştir. Böyle bir zamanda konsolos böyle bir tebdil-i hava bahanesiyle buralara gelmesi ve buradan Dersim'e gitmek fikrinde bulunması, henüz vahşet ve cehalet içinde bulunan Dersim ektradını ifsad etmek maksadıyla buralara geldiği düşüncesi hâkimdir”. BOA. Y.PRK. ASK. 51/37. Lef.1, 2 vb.

³⁹⁶Şakir Paşa ve Zeki Paşa raporlarında şöyle demektedirler: “...çocuklar mektebe alınıp, cazip kılınmak için okuyan çocuklara ekme ve kıyafet verilmeli, parasız Kur'an-ı Kerim dağıtılması, Şafi olan Kürtler arasından seçilen Nakşibendî şeyhleri, Dersim kıtasına gönderilmeli ve tekkeler tesis edilerek, Kızılbaş halkın Sünnileştirme faaliyetlerine hız verilmelidir. Fakat Nakşibendi şeyhlerinin devlet tarafından gönderildiği öğrenildiği takdirde ters tepeceğinden, bunların görevli olduklarını gizlemeleri ve kendi rızalarıyla buralara geldiklerini halka telkin etmeleri.... BOA. ŞD.13/2693.

Esasen, Fırka-i Islahiye kavramı oldukça farklı ve geniş anlamları ifade eder. Uygulamaya konulan bu siyaset, yalnızca bir bölgeyi kapsamadığı gibi yine yalnızca Çukur-ova'daki aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi değil, Kızılbaş veya Yezidilerin ıslah edilmesi, Sünnileştirilmesi anlamına gelen çok geniş bir sosyal, siyasi ve iktisadi yelpazeyi tanımlar. Bu uygulamaların bir parçası olarak, merkezi düzene Kızılbaş, Dürzi ve Yezidi gibi grupların entegre edilmesini gerçekleştirmeyi de ifade eder. Marjinal grupların imparatorluk toprakları olan Musul, Dersim, Hakkâri, Çukurova, Antakya, Bağdat ve Basra'da yaygın olarak meskûn olmaları, Fırka-i Islahiye uygulamalarının çok geniş bir alana yayılmasına zemin hazırlamıştı.³⁹⁷

Diğer bir ifadeyle modernleşme, merkezi iktidarın hayata geçirmeye çalıştığı, idari düzenlemeler, göçmen politikaları, bayındırlık ve imar faaliyetleri gibi Kızılbaş ve Yezidilerin Sünnileştirilmesi politikaları da, dar bölgesel, sadece bir grubu hedef alan uygulamalar değildi. Merkezi iktidar, dünyada yaşanan siyasi gelişmeleri hesaba katarak, hem üst pencereden ve hem de yerel gerçekleri de göz ardı etmeden politikalar geliştirdi.

Dersim'de uygulamaya konulan Fırka-i Islahiye'den beklenen “aşiretlerin ıslahı”, “merkezileşmek”, “mükellefiyetlerin toplanması” ve “Kızılbaş inancına mensup olanların Sünniliğe dönüştürülmesi” politikalarını hayata geçirebilmektir. Ancak bu konuda başarısız olduğu görülüyor. Bu durum bölgede işleri daha da büyük bir çıkmaza soktu. Dersim'deki Kızılbaş aşiretleri daha da güçlenerek, bütünüyle düzen dışına çıkmasına ve hükümete karşı tamamen güvensiz hale gelmesine sebep oldu.

Hatta bir taraftan devletin Sünnileştirme gayretleri, diğer taraftan Hıristiyan misyonerlerin bölgedeki faaliyetleri arasında kalan halk, daha fazla muhafazakârlaştı, siyasallaştı ve içine kapandı. Bu durum Dersim'deki yerel güçlerin değirmenine su taşıdı. Kureyşanlı, Şeyh Hasanlı ve Balabanlı gibi aşiret reislerinin uhdesinde

---

³⁹⁷BOA. A. MKT. MHM. 432/75; A. MKT. MHM. 432/75.

bulunan hem dini hem de dünyevi liderlikleri daha da pekişti. Dersim’de feodal düzenin iyice derinleşmesine imkân tanıdı. Yaşanan bu siyasi gelişmeler, Dersim’deki bu yerel güçleri, sığınılacak, inanılacak ve dış tehditlerde birlikte hareket edilecek bir kapıya çıkardı.

Merkezi iktidar, yaşanan bütün bu olumsuzluklara rağmen, idari açıdan Dersim’e hâkim olma siyasetini güttü. Dersim aşiretleri, XIX. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun neredeyse biçimsel bir tebaası olarak, devletin siyasi ve idari nüfuzunun büyük oranda dışında kaldılar. Ancak söz konusu yüzyıl boyunca, modern bir iktidar rejiminin tesis edilme sürecinin bir ürünü olarak, merkezi idare hâkimiyeti altında yaşayan topluluklara ve onların sahip olduğu kaynaklara daha fazla nüfuz edebilmek arzusundaydı. Bunu yapabilmek için devreye soktuğu araç, pratik ve yönetim teknolojileri, daha önce devletin etki alanından belirli bir derece uzak kalmayı başaran Dersim aşiret düzenini derinden etkiledi.

Bu politikalar sayesinde, Dersim’de uzun yıllar kendi özel hususiyetlerine göre şekillenmiş idari, sosyal ve ekonomik düzen bir daha eski halini alamayacak şekilde bozuldu. Bozulan bu siyasal ve toplumsal denge ile birlikte aşiretler arasında bitmez tükenmez hâkimiyet mücadeleleri ve bunun doğal bir sonucu olarak aralarında kan davaları ve çatışmaların ortaya çıkmasına sebep oldu.³⁹⁸

Aşiretler arasında hızlanan çatışma³⁹⁹ ve kargaşanın yarattığı güvensizlik ortamı, bu kaotik durumu aşmak üzere arabulucu bir mekanizma olan dini ve dinin yerel düzeydeki dede ve seyyid gibi dini liderlerin durumunu daha da ayrıcalıklı hale getirdi.⁴⁰⁰ Böylece zaten Dersim’de etkin olan ve kendilerinin peygamber soyundan geldiklerini söyleyen bu zümre, daha güçlü bir rol oynamaya başladı.⁴⁰¹

---

³⁹⁸BOA. İ.DH. 501/34074; DH. MKT.1918/23; 1971/110; BEO. 2704/202756; 3517/263743; A.MKT. MHM.9/10; İ.MSM. 70/2035 vb.

³⁹⁹BOA. İ.DH. 1244/97466. Lef.1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

⁴⁰⁰Martin Van Burinessen, Ağa, Şeyh ve Devlet, İstanbul 2013, s. 273.

⁴⁰¹ Dersim'deki Ermeniler, Keldaniler, Süryaniler'den ve Cizvit papazları, yine dede ve seyyidlerin toplum içerisindeki etkinlikleri ve Kızılbaş inancıyla ilgili Sason Naibi Fazıl Efendi'nin layihası, BOA. Y.EE.131/32.

Bu kaotik ortam içerisinde, Yezidiler gibi Dersim Kızılbaşları da, II. Abdülhamid idaresi tarafından marjinal ve ıslah edilmesi gereken gruplar olarak telakki edilmekteydi. Bu münasebetle eğitim veya şiddet yoluyla Sünnileştirme çabası, imparatorlukta çeşitli İslam gruplarını tek tip ve bütünleşmiş bir zemin üzerine oturtma isteğinden kaynaklanıyordu. Çünkü özellikle bu marjinal toplulukları kendi etki alanlarına almak için emperyalist devletlerin yoğun gayretleri vardı. Hatta Dersim Kızılbaşları üzerinde Ruslar ve Almanlar karşı karşıya gelmişlerdi. Büyük topraklar kaybetmiş, İslam topraklarından yoğun göçler alan devletin asıl hedefi, elinde kalan topraklara tam hâkim olabilmek için, hangi etnik, dini veya mezhepten gelirse gelsin halkı, padişah veya devlet etrafında toparlamaktı. Diğer taraftan bu tutum çeşitli emperyal güçler tarafından desteklenen Ermeni milliyetçiliğine karşı, II. Abdülhamid'in Osmanlı halklarını Müslüman birliği potasında eritme amacının kendi içerisindeki tutarlılığını göstermektedir.⁴⁰²

Merkezi iktidar halkını, kimsenin denetimine bırakmadan kontrol etmek arzusundaydı. Bu siyaset devletin geleceği açısından elzemdi. Büyük topraklar ve nüfus kaybeden devlet, mali yönden de çıkmaza girdi. Harpler, imar faaliyetleri, büyüyen bürokrasinin giderleri ve ıslahatlar gibi daha birçok gider kalemi devleti ekonomik açıdan dar boğaza soktu. İşte devletin mevcut sınırları içerisinde halkını kayıt içerisine alıp, mükellefiyetlerini toplayabilmek, tam anlamıyla hâkim olmak düşüncesi, bu dönemin taşra idaresini yönetebilmenin temel politikalarındandı.

Bu maksatla merkezi iktidara bağlanmış, güvenilir, belirli bir dereceye kadar eğitilmiş ve yine merkezi idarenin amaçları doğrultusunda mobilize edilebilir bir nüfus oluşturmak II. Abdülhamid ve daha sonra İttihat ve Terakki yönetiminin bir hedefiydi. Farklı mezheplere bağlı Müslüman gruplar arasında, emperyal güçlere karşı ideolojik bir savunma hattı olarak, Sünnilik etrafında birleşmek tek çıkar yoldu. Bu münasebetle merkezi iktidarın İslam yorumunu paylaşmayan, Kızılbaş ve Yezidi gibi toplulukların merkeze entegrasyonu için uzun mesailerden sonra uygulamaya konulan siyaset, “*tashih-i itikad*” ve “*tasfiye-i ezhan*” temelinde şekillenmiş bir İslami propaganda yöntemi oldu.

---

⁴⁰² BOA. Y.PRK. UM. 30/85. (11 Ekim 1894).

Toplumsal meseleler hakkında uygulamaya konulan politikaların hemen sonuç vermekten ziyade, sonuçları uzun zaman diliminde alınmaktadır. Neticede, Dersim'deki bu toplumsal yapının kodları Osmanlı dönemi ile başlayan ve Cumhuriyet rejiminin getirdiği yeni uygulamalar ile zaman içerisinde hızlı bir değişim geçirdi. Ayrıca şu hususuda ifade etmek gerekiyorki, Dersim Kızılbashlığına yönelik misyoner çalışmaların Osmanlı'yla birlikte artık sonlandığını söylemek mümkün değildir. İster Dersim'de meskûn, isterse Avrupa'nın muhtelif devletlerine bir vesileyle göçmüş ve oralarda yaşayan bu zümre üzerinde, misyoner çalışmaların varlığından haberdarız. Ali'siz Alevilik ile gündeme gelen ve nihayetinde bu insanları köklerinden kopararak Hıristiyanlaştırma gayretlerinin netice vermediğininide söylemeliyiz.

SONUÇ

16.yüzyılda kesin olarak Osmanlı Devleti'nin eline geçen Dersim bölgesi, Çemişgezek sancağı adı altında idari bir ünite olarak teşkilatlandırılmıştır. Bu dönemde Müslümanların eğitimi camilere bağlı olarak sibyan mektepleri ile medreselerde yapılmıştır. Bu dönemde 7 (yedi) tane cami (dolayısıyla sibyan mektebi) ve 7 (yedi) tane de medrese tespit edilmiştir. Gayrimüslimler ise eğitimlerini kiliseler üzerinden yapmıştır ve klasik çağda Çemişgezek sancağında tarafımızdan toplam 9(dokuz) tane kilise tespit edilmiştir.

Batılı eğitim, 18. yüzyılın sonlarına doğru Müslüman Türk toplumuna damla damla akmaya başlamış ancak 20. yüzyılın başında bir sel halini almıştır. Osmanlı eğitiminin temel hedeflerinden biri, sosyal “disiplinizasyon”dur. Yani padişahın iktidarını sağlamlaştıracak şekilde dindar, itaatkâr ve çalışkan bir tebaa yaratmak. Bu kapsamda eğitim yatırımları devletle problem yaşayan itaatsiz, yani itaatkâr olmayan toplumlar üzerine kaydırılmıştır ki, Dersim de bu bölgelerin başında gelmiştir. Osmanlı modernleşmesi ile birlikte, 1848 yılında teşkil edilen Dersim sancağında modern eğitim kurumları açılmaya başlanmış, ancak geleneksel eğitim kurumları da varlığını sürdürmeye devam etmiştir; hatta bunlara yenileri de eklenmiştir. Çalışmamızda Dersim sancağı genelinde Müslümanların eğitim aldığı 66 (altmış altı) iptidai mektebi, 7 (yedi) rüştiye ve 5 (beş) yeni medrese açıldığı tespit edilmiştir. 1880 yılında vilayet statüsü kazanan Dersim’de bir darülmüallimin açılması için çalışmalara başlanmış ve sancak merkezinde 1881 yılı sonlarında bir darülmüallimin-i sibyan açılmıştır. Hamidiye alaylarını oluşturan ve güçlü aşiret Şeyh Hasanlıların alt grupları olan Abasan, Karaballı ve Ferhatan aşiret ağalarının çocukları Aşiret Mektebi’ne kabul edilmiştir. Dersim sancağında herhangi bir idadi, sultani ile meslek ve teknik okul kaydına rastlanmamıştır. Gayrimüslimler ait olan okullardan 20 (yirmi) adedi Ermenilere aittir. Bunların 4 (dört) tanesi erkek ve 10 (on) tanesi kız olmak üzere 14 (on dört) tanesi iptidai mektebi düzeyinde, 3 (üç) erkek ve 3 (üç) de kız olmak üzere toplam 6 (altı) tanesi de rüşdiye mektebi düzeyindedir. Dersim’de Protestanlara ait 3 (üç) tane gayrimüslim mektebi bulunmaktadır. Bunlardan 1’i (bir) kız, 1’i (bir) erkek ve 1’i (bir) karma olmak üzere tamamı iptidai düzeyindedir.

Osmanlı Devleti, sorunlu gördüğü Dersim sancağına yönelik birçok ıslahat raporu hazırlatmıştır. Dersim'deki Kızılbaş gruplara yönelik geliştirilen bu politikalar, Tokat, Erzincan ve Sivas gibi Kızılbaş nüfusun yoğun meskûn olduğu yerlerdekinden biraz daha farklı uygulanmıştır. Bu raporların eğitime dair çözüm önerileri ise şunlardır: 1. Sünnileştirmek, 2. Protestanlık faaliyetleri ile mücadele etmek,3. Bölgeye Zazaca Kur'an-ı Kerim göndermek, 4. Tashih-i İtikad (İtikatları düzeltmek),5. Tasfiye-i Ezhan (Zihinleri düzeltmek),6. Temdini (Medenileştirmek),7. İzale-i Vahşet (İlkeliğin ortadan kaldırılması),8. Sıbyan ve rüşdiye okulları açmak,9. Aşiret ağalarının çocuklarını İstanbul'daki aşiret mekteplerine göndermek,10. Camiler inşa etmek,11. Dersim'de bir muallim okulu açıp Zazaca bilen gençlerden muallim yetiştirip, yine bölgede öğretmenlik yapmalarını sağlamak,12. Bölge lisanını bilen Nakşî ve Mevlevî şeyhlerini buralara göndererek, bölgede misyonerlere karşı halkı eğitmek,13. Seçilecek gençleri sınaî mektebine kayıt etmek, 14. Çocukları ziraat ve ticaret mekteplerine göndererek iş gücü sahibi olmalarını sağlamak ve devlete bağlı kişiler olarak yetiştirmek.

Bu çözüm önerilerinin tamamı değilse de önemli kısmı uygulanmaya konulmuştur. Özellikle eğitim alanında önemli projeler hazırlanmış ve bunların bir kısmı hayata geçirilmiştir. Ancak devletin içinde bulunduğu durum ve ekonomik sorunlar, bunların tamamen uygulanmasını engellemiştir. Sonuçta kısmi olarak uygulanan bu politikalar kesin sonuç vermemiştir. Devletin uyguladığı bu politikaların kesin sonuç vermemesinin temel nedeni, politikalarla ilgili halkın bir talebinin olmaması ve uygulanan politikaların toplumun bütün tabakalarına nüfuz edememesidir. Halkın devlete olan güvensizliği de bu durumda etkili olmuştur. Dersim'deki kurulu aşiret sistemi ve aşiret ağalarının engellemeleri ile devlet politikaları halka nüfuz edememiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

A. MKT. MHM. 432/75.

A.MKT. DV.198/2

A.MKT. MHM.9/10

BEO. 2704/202756

BEO. 3517/263743

BOA. DH. MKT. 1120/10.

BOA. DH. MKT. 2016/109

BOA. DH. SYS. 83/-1/2/-04.

BOA. DH. TMIK. S. 60/22.

BOA. MF. MKT. 1072/29.

BOA. MF. MKT. 127/11.

BOA. MF. MKT. 280/59.

BOA. MF. MKT. 519/20.

BOA. MF. MKT. 546/20.

BOA. MF. MKT. 848/: 62.

BOA. MF. MKT. 127/11.

BOA. MF. MKT. 151/84

BOA. MF. MKT. 280/59.

BOA. MF. MKT. 468/5.

BOA. MF. MKT. 72/23 72/65.

BOA. MF. MKT. 992/66

BOA. Y. MTV. 74/44.

BOA. A. MKT. MHM. 432/75

BOA. A.MKT. MHM. 343/66354/37

BOA. A.MKT. MHM. 443/64.

BOA. A.MKT. MHM. 723/1. (16 Nisan 1894).

BOA. A.MKT. MHM.389/90

BOA. A.MKT. MVL. 2/10.

BOA. A.MKT. NZD. 406/79

BOA. A.MKT. NZD.412/3

BOA. C.DH. 252/12584

BOA. C.ZB.22/1094. (1782).

BOA. DH. İD. 3/81.(13 Şubat 1913).

BOA. DH. MKT. 1920/102.

BOA. DH. MKT. 74/10.

BOA. DH. MKT.1826/23.

BOA. DH. MKT.1858/45. (13 Ağustos 1891).

BOA. DH. MUI. 29/-2/26

BOA. DH. MUİ.2-5/33.(16 Eylül 1908).

BOA. EV. d. 12359

BOA. HR. SYS.84/2.

BOA. İ. MSM. 51/1320

BOA. İ.DH. 1003/79220. Lef. 1. 3. 5.

BOA. İ.DH. 1244/97466. Lef.1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

BOA. İ.DH. 1275/100278. Lef. 2.

BOA. İ.DH. 1324/1313/M-29.

BOA. İ.DH. 1418/1321

BOA. İ.DH. 1466/1326/C.11.

BOA. İ.DH. 1467/1326/C.01.

BOA. İ.DH. 26/ 1324/R.19

BOA. İ.DH. 26/19.R./1324.

BOA. İ.DH. 501/34074

BOA. İ.DH.1275/100278.

BOA. İ.MMS. 68/3183.(23 Ekim 1880).

BOA. İ.MMS. 68/3183.Lef.1.3.

BOA. İ.MMS.39/1605. (30 Mayıs 1869).

BOA. İ.MMS.41/1688. (5 Mayıs 1871).

BOA. İ.MMS.68/3183.

BOA. İE. TCT.22/2359

BOA. MD. 36. s.115. (13 Nisan 1579).

BOA. MF. MKT. 519/20.

BOA. MF. MKT. 848/62.

BOA. MF. MKT. 89/54.

BOA. MF. MKT.519/20. (Ekim 1899).

BOA. MF. MKT.649/33. (5 Temmuz 1902).

BOA. MV. 178/58

BOA. MV. 85/11. (21 Mayıs 1895).

BOA. MV.133. (31 Temmuz 1909).

BOA. MVL. 1031/136.

BOA. ŞD.13/2693.

BOA. Y. A. RES.60/27

BOA. Y. PRK. BŞK.19/27.

BOA. Y. PRK. UM. 32/92

BOA. Y.A.RES. 131/84.

BOA. Y.A.RES. 51/9.

BOA. Y.A.RES. 51/9.

BOA. Y.A.RES. 60/27

BOA. Y.A.RES.51/9. (18 Eylül 1889).

BOA. Y.A.RES.60/27.(28 Mart 1893).

BOA. Y.EE. 7/10

BOA. Y.EE. 81/8. (4 Aralık 1892).

BOA. Y.EE.11/8

BOA. Y.EE.131/31.

BOA. Y.EE.131/32.

BOA. Y.EE.131/33 (30Nisan 1896).

BOA. Y.EE.131/34

BOA. Y.EE.131/35.(16 Kasım 1897).

BOA. Y.EE.132/39. (30 Eylül 1900).

BOA. Y.EE.2/4. (3 Haziran 1896).

BOA. Y.EE.8/11.

BOA. Y.MTV. 135/19. Lef. 1.2.

BOA. Y.MTV. 135/19. Lef. 1.2.

BOA. Y.MTV. 61/18.

BOA. Y.MTV.237/99. Lef.1. 2. 3. 4.

BOA. Y.MTV.237/99. Lef.5.6. 7. 8. 9.

BOA. Y.MTV.53/85. (23 Ağustos 1891).

BOA. Y.MTV.74/44.

BOA. Y.PRK. A.10/101.

BOA. Y.PRK. ASK. 20/58.

BOA. Y.PRK. ASK. 51/37. Lef.1. 2

BOA. Y.PRK. ASK. 90/63. (10 Ekim 1894).

BOA. Y.PRK. AZJ. 33/70.

BOA. Y.PRK. AZJ.17/80. (26 Ağustos 1890).

BOA. Y.PRK. BŞK. 19/27.Lef.1.2

BOA. Y.PRK. KOM. 16/33. (7 Haziran 1908).

BOA. Y.PRK. KOM.7/59. (21 Haziran 1897).

BOA. Y.PRK. MYD. 15/41. Lef. 1. 2. 3. 4. 5.

BOA. Y.PRK. SGE.7/16

BOA. Y.PRK. UM. 28/70. (9 Kasım 1893).

BOA. Y.PRK. UM. 30/85. (11 Ekim 1894).

BOA. Y.PRK. UM. 32/108

BOA. Y.PRK. UM. 32/92.

BOA. Y.PRK.BŞK.19/27. (12 Eylül 1890).

BOA. Y.PRK.BŞK.45/24. (8 Mart 1898).

BOA. YEE.97/55 81/19 NB

C. DH. 92/4596.

DH. MKT. 1481/84.

DH. MKT. 2656/48

DH. MKT. 1152/59

DH. MKT.1393/106

DH. MKT.1719/43

DH. MKT.1918/23

DH. MKT.1971/110

DH. MKT.28182676/67

İ. DH. İD. 3/81.

İ.DH. 1026/80927

İ.DH. 1467/1. (3 C.1326).

İ.DH.1234/96674

İ.DH.1275/100278.

İ.MSM. 70/2035

MF. MKT. 175/20.

ML. MSF. d.13076

ML. MSF. d.13670

MS, H. 1321

MS, H. 1316

MS, H. 1317

MS, H. 1318

MS, H. 1319

MS, H. 1321

MV.28/12

MVL. 588/45

MVS, H. 1308

MVS, H.1310

NFS. d. 2626

ODS, H. 1290

ODS, H. 1303

ODS, H. 1304

ODS, H. 1305

ODS, R. 1326

ŞD. 132693.

ŞD. 347/29.

Y.A.HUS.194/40.

Y.MTV.23/1351/61

Y.PRK.BŞK.22/57

2. Araştırmalar

AKÇAY, İlhan; “Pertek-Til Köyü Eserleri”, *Yerli Ve Yabancı Kaynaklara göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar I*, (Haz. Serkanerdoğan), Ankara 2004, s. 179-186.

AKGÜL, Suat; *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, İstanbul 2009.

AKYÜREKLİ, Mahmut; *Dersim Kürt Tedibi 1937-1938*, İstanbul 2011.

AKYÜZ, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul 1994.

ARIBAŞ, Sebahattin; “Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri (İlköğretim Okulları)”, *Yeni Türkiye*, 32, 2000.

ARSANTAŞ, Yüksel; “Paleolitik Çağ'da Elazığ Yöresi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 2, 2008, s. 367 -377.

AŞAN, M. Beşir; “Elazığ-Bingöl-Tunceli İlleri Ortaçağ Yüzey Araştırması, 1987”, *Vi. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s. 529–554, Ankara 1988.

AŞAN, M. Beşir; *Elazığ-Tunceli Ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XI-XII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992.

BALTACI, Cahit; *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.

BALTACI, Cahit; “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Yeni Türkiye*, 2 (7), 1996.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1981.

BERKES, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1973.

BULUT, Faik; *Dersim Raporları*, İstanbul 2007.

BURİNESSEN, Martin van; *Ağa, şeyh ve Devlet*, İstanbul 2013.

ÇAĞMAN, Ergin; *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları*, İstanbul 2010.

ÇALIŞLAR, İzzeddin; *Dersim Raporu*, İstanbul 2010.

- ÇEÇEN, Kazım; “Sağman Köyü”, *Sanat Dünyamız* 28, İstanbul 1985, s. 7-12.
- DANIK, Ertuğrul; “Pertek Baysungur Ve Çelebi Ali Camii”, *Vakıflar Dergisi Xxvii*, Ankara 2004, s. 185-210.
- DAVİSON, Roderic; *Osmanlı Türkiye’sinde Batılı Eğitim*, İstanbul 2010.
- DEMİREL, Muammer; “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, 15, 2002.
- DEMİRTAŞ, Zülfü; “Osmanlı’da Sibyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, Elazığ 2007, s. 173-183.
- DERİNGİL, Selim; *The Well Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Otoman Empire, 1876-1908*, London 1998.
- Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu, (1932); İstanbul 2010.
- DERSİYAD; “Dersim Halvori Surp Garabet Vankı”, Mayıs-Haziran 2012, s. 56-60.
- ERDEM, Ali Rıza; “İlköğretimimizin Gelişimi ve Bugün Gelinek Nokta”, *Üniversite ve Toplum*, Cilt 5, Sayı 2, Haziran 2005.
- ERGİN, Osman Nuri; *Türk Maarif Tarihi*, Cilt: 1-2, İstanbul 1977a.
- ERGÜN, Mustafa; “Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”, Türkiye Sanal Eğitim Bilimleri Kütüphanesi, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun3.htm>. 29.01.2005.
- GEORGEON, François; *Osmanlı-Türk Modernleşmesi*, 3. Baskı, İstanbul 2013.
- GÜL, Abdulkadir; *Dersimdeki Osmanlı (Modernleşme Dönemi)*, İstanbul 2015.
- GÜL, Abdulkadir-Özdemir, Ali Rıza; *Dersimliler Ermeni mi?*, İstanbul 2014.
- GÜNDOĞDU, Cihangir-Genç; Vural; *Dersim’de Osmanlı Siyaseti*, İstanbul 2013.

- GÜVEN, Kenan; *Tabiat Güzellikleri Ve Kültürel Değerleri ile Tunceli*, Ankara 1991.
- HALİS, Enver; *Osmanlı Eğitim Sistemi*,
<http://www.ilkadimdergisi.com/136/kapakenver>. (12 Ağustos 2015).
- HARMAN, Mürüvet; “Tunceli’de Yer Alan Tarihi Öneme Sahip Dini Yapılar”,
Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Bahar 2013.
- İNALCIK, Halil-Seyitdanlıoğlu, Mehmet; *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2014.
- İNALCIK, Halil; “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s.361-425.
- KARA, Bünyamin; Tunceli’deki Türk Dönemi Mimari Eserleri, *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2000.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi; Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V. Cilt, Ankara 1988a.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi; Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, VIII. Cilt, Ankara 1988d.
- KARPAT, Kemal; *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Ankara 2014.
- KIESER, Hans-Lukas; “Mission, Ethnicity and Civil Society in Ottoman and Early Republican Turkey” *Islam and Muslim-Christian Relations*, 13 (4), s. 391-410.
- KIESER, *İskalanmış Barış*, İstanbul 2013.
- KOÇER, Hasan Ali; *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Ankara 1991.
- KODAMAN, Bayram; *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991.

- KOŞAY, H. Zübeyr; *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968–1970*, Ankara 1976.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; “Keban Baraj Gölü Alanında Dip Tarih Araştırmaları 1971”, *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, Ankara 1974, s. 1-5.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; “Keban Baraj Gölü Alanında Dip Tarih Araştırmaları 1972”, *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara 1976, s. 1-3.
- KÖROĞLU, Kemallettin; *New Observations On The Origin Of The Single-Roomed Rock-Cut Tombs Of Eastern Anatolia, Belkis Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan*, İstanbul 2007, s. 445-456.
- MELİKOFF, İrene; *Kırklar’ın Cemi’nde*, (çev: Turan Alptekin), İstanbul 2007.
- MOLYNEUX, Seel, Captain L.; “A Journey İn Dersim”, *The Geographical Journal*, Vol. 44, No: 1, 1914, Pp. 49-68.
- ODTÜ; *Doomed By The Dam: A Survey Of The Monuments Threatened By The Creation Of The Keban Dam Flood Area*, Elazığ 18-29 October 1966, Ankara. 1967.
- ORTAYLI, İlber; *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara 2007.
- ÖNAL, Sami; *Tuğgeneral Ziya Yergök’ün Anıları, Harbiye’den Dersim’e (1890-1914)*, İstanbul 2006.
- ÖNDER, Mustafa; *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2012.
- ÖNEY, Celal; “Amerikan Board, Dersim Alevileri ve Sultan II. Abdulhamit”, 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Tunceli 2014, s.99-121.
- ÖZTÜRK, Cemil; *Türkiye’de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul 2005.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet; *Türkiye’de Din Eğitimi*, Ankara 1966.

- SAKAOĞLU, Necdet; *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul 2003.
- SARAÇOĞLU, Hüseyin; *Doğu Anadolu Bölgesi*, İstanbul 1989.
- SEVİN, Veli; *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul 1999.
- SİNCLAİR, Thomas A.; “Ergan Ermeni Manastır Kilisesi”, *Yerli Ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim Ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar I*, (Haz. Serkan Erdoğan), Ankara 2004, s. 177-178.
- SOMEL, Selçuk Akşin; “Kırım Savaşı, ıslahat fermanı ve Osmanlı eğitim düzeninde dönüşümler”, 150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856) içinde, İstanbul 2007.
- SOMEL, Selçuk Akşin; *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İstanbul 2010.
- SÖZEN, Metin; “Çemişgezek’de Türk Eserleri Ve Yelmaniye Camisi”, *Sanat Tarihi Yıllığı Iv*, , İstanbul 1971.
- SÖZEN, Metin; “Çemişgezek’in Ulukale Köyü’ndeki Mimari Eserler”, *Sanat Tarihi Yıllığı V*, İstanbul 1973.
- SÜMER, Faruk; “Doğu Anadolu’da Moğol Ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihi Yapılar Hakkında Düşünceler”, *Belleten*, Cilt: Lıv, Sayı 210, Ankara 1990, s. 631-639.
- TAŞKIN, Ünal; “Maarif Salnamelerinde Mamuretülaziz”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*, 6/3, 2013.
- TEKELİ, İlhan-İlkin, Selim; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993.
- THIERRY, Jean-Michel; “Erkayn Enkuzik (Erhan) Manastırı”, *Dersiyad*, Temmuz 2012, s. 24-25.

- THIERRY, Jean-Michel; “Tunceli’de Thil (Korluca) Kiliseleri”, *Yerli Ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim Ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar II*,(Haz. Serkan Erdoğan), Ankara 2005, s. 115-144.
- TÜİK; *İstatistiklerle Türkiye (2011)*, Ankara 2011
- TÜKEL, Işıl; “Sağmandaki Çok Fonksiyonlu Salih Bey Camisi”, *Vakıflar Dergisi VII*, 1969, s. 229-242.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, Ankara 1988.
- ÜNAL, Mehmet Ali; *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara 1999.
- YAPICI, Süleyman; *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı(1869-1908)*. Tunceli 2013.
- YILDIRIM, Mehmet; “Desimli Aşireti’nden Dersim Sancağı’na”, *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, 1, 2012.
- YILDIZ, Hatip; “Osmanlı Yenileşme Döneminde Dersim Sancağı’nda Eğitim”, 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu (2008) Bildiriler Kitabı*, Eylül 2013, s.122-161.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; “Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, 2010.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, Ankara 2011.
- ZORLU, Tuncay; *Osmanlı ve Modernleşme: III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2014.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57294/camii-ve-turbeler.html> (12 Ağustos 2015).
- <http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57301/elti-hatun-camii.html> (12 Ağustos 2015).
- <http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57301/elti-hatun-camii.html> (12 Ağustos 2015).
- <http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57305/suleymaniye-camii.html> (12 Ağustos 2015).
- <http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57296/celebi-aga-camii.html> (12 Ağustos 2015).
- <http://www.tuncelikulturturizm.gov.tr/TR,57304/ulukale-camii.html> (12 Ağustos 2015).